

ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ПО ЗАСТРАХОВАНЕ И ФИНАНСИ -
СОФИЯ

ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД

за придобиване на образователната и научна степен „доктор“

на тема:

БАНКОВОТО КРЕДИТИРАНЕ В
БЪЛГАРИЯ СЛЕД ПРИЕМАНЕТО В ЕС

Докторант:

Кирил Д. Димитров

Научен ръководител:

проф. д-р Огняна Стоичкова

София, 2018

СЪДЪРЖАНИЕ

Списък на фигурите в дисертационния труд	3
Списък на таблиците	3
УВОД	5
Обща постановка	5
Проблем, предмет и цел на изследването	6
Теза и хипотези на изследването	8
Методи на изследването	9
Степен на разработеност на проблема в научната литература	10
ГЛАВА ПЪРВА. МОДЕЛИ НА КРЕДИТИРАНЕТО В БЪЛГАРИЯ	12
1.1. Традиционни модели на кредитиране	12
1.2. Иновативни модели на кредитиране	26
1.3. Промени в практиката на кредитирането в България след приемането в ЕС	35
ГЛАВА ВТОРА. КРЕДИТИРАНЕТО В БЪЛГАРИЯ СЛЕД ГЛОБАЛНАТА ФИНАНСОВА КРИЗА	61
2.1. Глобалната финансова криза и превенция на бъдещи банкови сътресения	61
2.2. Влияние на икономическата и политическа нестабилност върху банковия сектор в България	72
2.3. Отражение на глобалната финансова криза върху банковия сектор в България	77
ГЛАВА ТРЕТА. МОДЕРНИЗАЦИЯТА НА БАНКОВИЯ СЕКТОР В ИКОНОМИКАТА НА БЪЛГАРИЯ	93
3.1. Електронното правителство като предпоставка за развитие на финансовия сектор	93
3.2. Цифровизацията на бизнеса и дигиталните банки	102
3.3. Ефективен дистанционен контрол посредством преглед на качеството на активите в банковата система и провеждане на „стрес тест“ за устойчивост	110
3.3.1. Избор на консултант за провеждане на ПКА и ТУ на банковия сектор у нас	113
3.3.2. Извършаване преглед на активите	119
3.3.3. Стрес тест на банковата система	124
3.3.4. Резултати от проведените ПКА и стрес тестове на банковата система	125
3.4. Модел за присъждане на „Универсален кредитен рейтинг“ като съвременен механизъм за кредитиране и превенция срещу банкови кризи	128
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	166
БИБЛИОГРАФИЯ	173

Списък на фигурите в дисертационния труд

<i>Фигура 1. Модел на обслужване на клиенти в банките</i>	18
<i>Фигура 2. Модел на последващо обслужване и кредитиране</i>	25
<i>Фигура 3. Крива на нивото на кредитиране от небанковия финансов сектор за периода от 2010 г. – 2016 г.</i>	32
<i>Фигура 4. Обем и срочност на кредитиране на небанковите институции в страната.</i>	33
<i>Фигура 5. Обем на необслужвани кредити на кредитни институции, регистрирани по ЗКИ чл.2 (данните са в млн. лв.)</i>	35
<i>Фигура 6. Периоди на банковото кредитиране в България след приемането в ЕС</i>	36
<i>Фигура 7. Капиталова адекватност на банковия сектор през периода 2007 г. – 2011 г.</i>	42
<i>Фигура 8. Обем на ново отпуснати кредити и средно претеглен лихвен процент в сектор домакинства</i>	44
<i>Фигура 9. Среден лихвен процент на кредити в сектор нефинансови предприятия за периода 2000 г. – 2007 г.</i>	45
<i>Фигура 10. Среден лихвен процент на кредити в сектор нефинансови предприятия за периода 2008 г. – 2017 г.</i>	46
<i>Фигура 11. Обем на отпуснати кредити в сектор нефинансови предприятия 2000 г.-2007 г.</i>	47
<i>Фигура 12. Обем отпуснати кредити в сектор нефинансови предприятия 2008 г. – 2017 г.</i>	48
<i>Фигура 13. Дял на необслужвани кредити в банковия сектор в България</i>	50
<i>Фигура 14. Реален ръст на БВП в България за периода 2001 г. – 2008 г.</i>	78
<i>Фигура 15. Осреднени лихвени проценти по кредити за периода 2010 г. – 2017 г.</i>	84

Списък на таблиците

<i>Таблица 1. Характеристика на прилаганите традиционни модели на кредитиране</i>	13
<i>Таблица 2. Референтни стойности на предикторите за определяне на възможни сценарии на развитие на кредитната експанзия</i>	68
<i>Таблица 3. Показатели за развитие на банковата система в България по време на икономическата криза</i>	79
<i>Таблица 4. Равнище на риска, произтичащо от степента на обвързаност на икономиките от ЦИЕ с икономиката на Гърция.</i>	80
<i>Таблица 5. Обем на отпуснати кредити по количествени категории в банковата система към март 2015 г.</i>	112

<i>Таблица 6. Обем на отпуснати кредити по вид в цялата банкова система към март 2015 г.</i>	<i>112</i>
<i>Таблица 7. Критерии за избор на изпълнител по процедура с предмет „Управление на проекти, организация на дейности и финансови консултантски услуги“</i>	<i>115</i>
<i>Таблица 8. Ценови оферти по разбивки на отделните етапи по провеждане на ПКА и AQRom „Делойт България“ ЕООД и „Оливър Уаймън“ ГМБХ.</i>	<i>116</i>
<i>Таблица 9. Обследвани рискове при формиране на кредитен рейтинг</i>	<i>128</i>
<i>Таблица 10. Съпоставимост между</i>	<i>154</i>
<i>Таблица 11. Стандартен модел за определяне на рисково претеглените активи</i>	<i>153</i>
<i>Таблица 12. Съпоставимост между вътрешно рейтинговия модел и стандартзирания подход за измерване на рисково претеглени активи</i>	<i>149</i>
<i>Таблица 13. Приложение на вътрешно рейтингов модел при изчисление на рисково претеглени активи</i>	<i>159</i>

УВОД

1.1 Въведение

Кредитът е съществен икономически инструмент за регулиране на икономическата активност и темповете на икономически растеж.¹ Той не е само източник на финансови средства. Чрез увеличаване или намаляване на неговото участие в стопанската дейност на предприятията, се ограничава или разширява тяхното производство и по този начин се повишават или задържат темповете на икономически растеж. За кредитополучателите кредитът е не само източник на капитал за създаване на активи и за финансиране на дейността им, а за държавата, за институциите, участващи в регулирането на икономическите процеси, той е инструмент за регулиране на паричното търсене, паричното предлагане, равнището на лихвените проценти, паричната маса и не на последно място – на икономическия растеж.²

Развитието на общото икономическо състояние, на която и да е държава в днешно време, неминуемо води до процеси, свързани с промени в банкирането и по-специално, кредитирането, като основна дейност на банките. С нарасналото търсене и при непрекъснато увеличаващите се потребности банките са все по-затруднени да останат достатъчно конкурентоспособни и да затвърдят господстващата си позиция в света на финансите.

Банките са институции с високо обществено значение, характеризиращи дейността си с традиционно високи печалби, но и генериращи огромен риск. Рискът в банковата сфера, за разлика от която и да е друга частна институция, е може би възможно най-значимият за обществото, тъй като преките потърпевши са именно гражданите. В същото време в хода на историята наблюдаваме чести кризисни ситуации. Причините, довели до подобни сътресения, се изучават непрекъснато от редица учени и специалисти в областта, но все още няма

¹ Стоичкова, О *Теория на парите и кредита*. изд. ВУАРР, 2016, с. 51.

² Николова, Н. *Принципи на корпоративните финанси*. София: СИЕЛА, 2010.

достатъчно добре изградена предупредителна система, ограничаваща появата и последиците, които предизвиква една финансова криза.

Приемането на България в ЕС доведе до промяна на редица регламенти и до нови ограничения в правната и институционална рамка, уреждаща работата и функционирането на банковата система, а от там и в частност най-засегнатата услуга, кредитирането. Приемането в ЕС съвпадна с развитието на глобалната финансова криза, което бе допълнително изпитание за банковия сектор у нас. Страната трябваше успешно да приложи всички изисквания на регулаторите от ЕС и едновременно с това да се пребори с евентуалните негативни последици от разразяващата се световна криза. В този смисъл, банковото кредитиране нямаше как да остане същото след приемането ни в ЕС.

1.2. Проблем, предмет и цел на изследването

Проблемите при кредитната дейност са разглеждани многократно от експерти, учени и историци, написани са редица научни трудове, разглеждащи и анализиращи влиянието на кредитирането върху цялото общество. С развитието на технологиите и с напредъка на човечеството неминуемо се променят и стандартите за работа, начинът на извършване дейностите по кредитиране, а от там и новите възможности за процеси, вредящи на банките и на света на финансите. Към момента банковите мениджъри са съсредоточени в това да откриват нови канали за продажба на продуктите си, което ще доведе до по-голяма генерирана печалба за банките. Едновременно с това, те са принудени да прилагат все повече политики по прецизиране и минимизиране на рисковете, които е възможно да се създадат от тази дейност. Току-що отминалата глобална икономическа криза наложи регулацията и намесата на редица правителства и регулаторни органи. Бяха създадени много нови наредби, целящи контрол и предсказуемост на цялата банкова дейност и кредитирането. Всички използвани мерки досега обаче биха били успешни при прилагането им на пазара, точно в този момент, с уговорката, че пазарът не се развива, а е заел константно положение. Това в света на финансите не е възможно, поради което е необходима

по-радикална промяна и регулация, като се има предвид, че всяко следващо сътресение има потенциала да бъде по-мощно и по-увреждащо от предходното.

Банковата дейност във всяка страна е строго индивидуална, характеризира се от пазарните търсения и предлагания, от развитието на икономиката и социалното положение на гражданите и от политиките на отделните правителства. Станахме свидетели на криза, обхващаща почти всички банки във всички страни. Очевидно кризата не се повлиява до такава степен от разделението на отделните банков институции.

Ефективният контрол върху банките в условията на непрестанно променящия се кредитен пазар се очертава като основен проблем, пред който сме изправени.

Основен **проблем** в развитието на кредитирането в България е недостатъчният ефективен надзор върху банките и техните потребители в условията на динамичния кредитен пазар.

Гореизложеното е ясен показател за проблемите в кредитната дейност в България и за необходимостта от промени в тази дейност, която е и обект на нашето изследване. Променя се и предметът на изследването в резултат на развитието на кризисни процеси в икономиката, проявяващи се и в банковата система.

Тази тема е актуална и в теоретичен, и в практически план. В теоретичен план се посочват променените условия и начините на кредитна дейност на банките, анализират се мерките и наличните способности за контрол и развитие на кредитирането.

В практически план се очертават посоките, в които банковите мениджъри и контролните органи ще могат да разпознават опасностите посредством прилагането на предложения модел.

Целта на дисертационното изследване се състои в разработването на действен модел на банково кредитиране, основан на прилагането на унифициран

инструментариум, осигуряващ неговото устойчиво развитие. Предложеният модел се базира на разбирането за необходимостта от налагане на промени в банковия сектор, целящи минимизиране на рисковете, както и при дигитализацията на банковия сектор. Моделът е предназначен за прилагане в условията на развитие на банковия сектор в България, като е съобразен със спецификите на развитие на пазара и с действащите регулации.

За изпълнение на поставената цел се поставят следните конкретни задачи:

- изследване на особеностите на развитие на банковия сектор в България в условията на финансовата криза;
- очертаване на същността и принципите в организацията на системата на търговското кредитиране на банките;
- анализиране на основните форми, схеми, технологии при отпускане на кредити от търговските банки (ТБ) в съвременните условия;
- определяне на стратегическите насоки в модернизацията на банковия сектор на икономиката в България;
- изследват се събитията преди и след членството на страната в ЕС и влиянието му върху кредитирането в България
- усъвършенстване на инструментариума за предотвратяване на кредитните рискове, като основа за осигуряване на надеждност на системата за кредитиране на търговските банки.

Обект на изследване е системата на кредитиране на търговските банки в съвременната икономика на България.

Предмет на изследването е съвкупността от парично-кредитни отношения между кредитополучателите и търговските банки.

1.3. Теза и хипотези на изследването

Основната теза на изследването е, че в условията на непрекъснато променящата се икономическа обстановка и на развиващата се дигитализация в банковия сектор кредитирането е носител на голям риск. Предложен е нов модел, целящ намаляване нивата на поемания риск и обогатяване на инструментариума,

използван до момента, за измерване и редуциране на рисковете. Чрез изследване на промяната на кредитиране в България след членството в ЕС и зародилата се глобална икономическа криза могат да се изведат следните **работни хипотези** :

1. Необходимостта от повишаване на качеството на кредитирането и задоволяването на потребителските нужди, в отговор на променящите се изисквания, е от съществено значение за развитие на банковото кредитиране.
2. Прилагането на иновативни онлайн технологии и дигитализация в сектор кредитиране е от ключово значение за бъдещото му развитие.
3. Промяната на регулациите върху банковия сектор и кредитирането биха могли да се окажат недостатъчно ефективни, за да идентифицират навреме евентуално сътресение в сектора, поради динамичното развитие на банковото кредитиране.
4. Ненавременната оптимизация и внедряване на високи технологии в икономиката на страната е предпоставка за изоставане на процесите по дигитализацията в банковия сектор, която би довела до повишаване на неговата конкурентоспособност.

1.4. Методи на изследването

Изследователските методи, използвани в дисертационния труд, включват:

– **метода на дедукцията**, при който в дисертацията се анализират част от най-важните съществуващите публикации по разглежданата тема с цел да се идентифицират финансовите политики, проблеми и възможности за развитие на банковия сектор и в частност кредитирането. За целта са разгледани множество научни трудове на доказали се специалисти и учени, допринесли съществено за разбирането на кредита и кредитирането като основен процес в икономическото развитие.

– **сравнителния метод**. С помощта на този метод се извършва съпоставяне и проверка на проявленията на изследваните обекти. Събитията се

разглеждат преди и след членството на страната в ЕС и по какъв начин това повлиява върху процеса на кредитирането.

– *институционалния метод*. Чрез този метод се разкрива характерът на отношенията между институциите, които имат отношение към формирането на кредитната политика и усъвършенстването на нейните елементи;

– *описателния метод*. Описанието дава възможност за прилагане на позитивния анализ – очертават се основните характеристики на наблюдаваните процеси и практики в областта на прилаганите форми на кредитиране. Чрез този метод се доказва положителният резултат от прилагането на нов подход на банково кредитиране.

- *логическия метод*. Чрез него на основата на констатирани факти по пътя на логически разсъждения и обобщения се правят съответните изводи за вида и спецификата на необходимите промени, които биха могли да се въведат в регулациите и процесите по кредитиране, за да бъде достатъчно защитена банковата система, като едновременно с това да повиши своята конкурентоспособност.

Направените в настоящия труд изследвания се основават на постиженията на съвременната икономическа наука, намерили отражение в трудовете на български и чуждестранни изследователи, в нормативно-правната база и статистически данни, доказващи степента и обхвата на провежданата кредитна политика на съвременния етап.

1.5 Степен на разработеност на проблема в научната литература

В научната литература съществуват разработки за причините, довели до появата на глобалната криза, развила се след 2007 г., публикувани са не малко анализи за отражението на кризата в света на банкирането. Все още обаче не е предложен механизъм, който да предотвратява или предсказва бъдещи сътресения в банковия сектор в достатъчно приемливи граници. Допълнително утежняващо обстоятелство е, че секторът на банково кредитиране непрекъснато търпи промени и се развива, като създава нови предпоставки за нуждата от адекватен и навременен контрол, без това да се отразява негативно върху пазарните позиции на банките.

Като сериозни разработки, касаещи анализа и превенцията на сътресения в банковия сектор и в частност кредитирането като основен процес в банковата институция, в българската научна литература могат да бъдат посочени трудовете на проф. Иван Ангелов, проф. Методи Христов, проф. Мария Видолова, проф. Стефан Вачков, проф. Божидар Божинов, доц. Даниела Бобева, доц. Силвия Трифонова, доц. Григор Сарийски, доц. Аглика Трифонова и редица други.

В чуждестранната икономическа литература се открояват трудовете на prof. Karmen Reinhart, prof. Ricardo Hausmann, prof. Graciela Kaminsky, AsliDemirguc-Kunt и редица други чуждестранни икономисти.

Всяка една от разработките несъмнено носи своя безспорен научен принос и е ценна за подпомагане на бъдещето развитие на финансовия сектор, като в тях се предлага задълбочен анализ на причините, довели до сътресения в банковия сектор и в частност кредитирането.

Въпреки наличието на споменатите вече разработки в областта на банковото кредитиране, днес сме свидетели на непрекъснати, развиващи се динамично процеси, които променят разбирането за кредитната дейност. В навечерието на дигитализацията на икономиката е необходим нов прочит както на досега прилагания модел на банковото кредитиране, така и на анализа върху историята на кризисните процеси, през призмата на иновациите, които променят коренно представите ни за традиционни банкови модели на кредитиране.

ГЛАВА ПЪРВА. МОДЕЛИ НА КРЕДИТИРАНЕТО В БЪЛГАРИЯ

1.1 Традиционни модели на кредитиране

В съвременното общество нуждата от стоки и услуги е непрекъсната и постоянно нарастваща. За да бъде задоволено това търсене, е необходим паричен ресурс или капитал.³ В този смисъл капиталът е в непрекъснато движение и оборот, за да може да гарантира непрекъснатост на създаването на различни блага. Често обаче е налице неговото изчерпване и в този случай е необходимо изчакване за неговото натрупване. Това не би могло да стане в реалната икономическа обстановка, тъй като на практика би означавало спиране на производството и фактически фалит. Тук на помощ идват заемните средства под формата на кредит. С развитието на икономиката и бизнеса в световен мащаб, нараства нуждата от кредита, без който в днешно време би било немислимо да си представим успешното им функциониране. В този смисъл днешната икономика би могла да се нарече кредитна икономика.

Източници на кредитиране могат да бъдат отделните правителства, които предоставят ресурс на други държави под формата на кредит, различните организации за оздравяване и контрол, като Европейската централна банка, или съюзи като Европейския съюз, който посредством своите органи предоставя възмездна или безвъзмездна финансова помощ на своите членове. Най-честите кредитори в света на икономиката това са банките. Банковият кредит е основна форма на заемане на парични средства, зародила се в древността и продължаваща да има съществено значение и в съвременния икономически живот.⁴ От историческа гледна точка, той възниква значително по-късно от търговския кредит, заедно с възникването и развитието на банките като кредитни институции. Банковият кредит представлява, от една страна, а парична сума, която банката предоставя за определен срок и с определени условия, а от друга страна,

³ Стоичкова, О. , Китанов, Я. *Банково дело*. София: изд. ВУЗФ, 2010.

⁴ Христов, М. *Основи на финансите*. София: изд. ВУЗФ, 2013.

определена технология за удовлетворяване на финансовите потребности на вземащия кредита.

Известно е, че банките в България извършват традиционния тип търговско кредитиране: отпускане на кредити на основата на привлечени чрез публично влогонабиране на средства. Така нареченото „инвестиционно” банкиране не е типичен бизнес за банките у нас.

За целите на настоящето изследване се дефинират следните понятия :

Система на кредитиране – дефинира индивидуалното и диференцирано прилагане на съвкупност от метрики и параметри върху процес по кредитиране, който има за цел да резултира върху крайния резултат от осъществяваната кредитна дейност на банката. Системата на кредитиране може да обхваща и да се прилага конкретно за отделен процес в кредитната дейност или да бъде пригодна да функционира и оптимизира цяла система на кредитиране.

Модел на кредитиране – под модел на кредитиране се разбират всички прилагани процедури, правила и методи на реално осъществяване на цикъла по кредитна дейност на банката.

Цикълът на кредитиране включва в себе си в пълнота дейности по привличане на бъдещи кредитополучатели, приемане, обработване и оценка на заявления за кредитиране, отпускане и усвояване на средства.

Традиционните модели за кредитиране, прилагани от банките в страната, са два:

- апликационният модел
- моделът на кредитиране, базиран на история на поведение на клиента.

Таблица 1. Характеристика на прилаганите традиционни модели на кредитиране

Вид на модела	Характеристика модела
	- Използва се при нов за банката клиент.

<p>1. Апликационен модел</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Липсва подробна и надеждна информация за икономическото и правно състояние на кредитоискателя. - Високи разходи за оценка на кредитоспособността на клиента. - Повишен кредитен риск за банката. - Характеризира се с продължителен период от време за одобрение на исканото финансиране. - Обикновено нивото на привлечен ресурс от клиента е на по-висока цена (лихва). - Прилагане на консервативен подход на оценка от страна на банката.
<p>2. Модел, базиран на историята на поведение на клиента</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Налична е пълна информация от банката за текущото финансово и правно състояние на клиента. - Налице е информация за поведението на кредитоискателя. - Актуални текущи данни за нивото на поетия вътрешнобанков риск. - По-висока сигурност за редовно изплащане на заемните средства. - По-бързо одобрение на кредитоискателя. - По-ниска цена на заемните средства.

Първият метод се използва, когато дадена компания има нов клиент и при него често се използват демографските данни. В съвременното кредитиране обикновено банките правят оценка на своите бъдещи кредитополучатели по един и същ сходен начин, съобразен със сега действащата правно-нормативна уредба, като постигането на окончателно становище по одобрението на сделката преминава през няколко етапа, за които е нужен продължителен период от време. Този дълъг срок е вследствие на наситените регламенти, правила и процедури, които са в основата на традиционното кредитиране, наложени от регулаторните органи.

Традиционните процеси при кандидатстване в банкова институция за получаване на финансиране при апликационния модел са :

- **Приемане на искането за кредитиране** – всеки кредитополучател подава писмено, в подходяща форма искането си за отпускане на кредит. В зависимост от вида и размера на кредитния продукт към това искане кредиторът прилага индивидуални изисквания, касаещи видовете документи, които допълнително

съпровождат искането за кредит. Най-често това са документи, доказващи финансовото състояние за текущ и минал период, с цел да се изведе икономическа способност за поемане на задължението, както и документи, удостоверяващи стойността на предлаганото обезпечение по сделката.

- **Анализ на кредитоспособността и оценка на обезпеченията.** Според сега действащата правна база, банките са длъжни да осигуряват адекватна и надеждна система за оценка на състоянието на своите кредитоискатели. Одобрението на кредит следва да е съпроводено със задължително ниво на стабилност и перспективи за развитие, показани от кредитоискателя. При прилагането на различните видове политики за количествено и качествено одобрение на кредитоспособността, банките използват индивидуални и групови модели, като скоринг системи и техники за одобрение на индивидуален принцип, в зависимост от значимостта на сделката. В зависимост от нейната големина, сложност и ниво на риск, процесът по оценка би могъл да бъде в по-широк диапазон от време.

- **Усвояване на средствата.** Към етапа за реално усвояване на средствата се пристъпва едва тогава, когато от банката са приети за достатъчно ликвидни обезпеченията по кредита, определено е нивото на риск и има решение за одобрение на искания кредит. Усвояването на паричните средства се бележи с подписване на договор между кредитора и заемателя, което към този момент се осъществява единствено на хартиен носител и в зависимост от типа на приетото обезпечение, с нотариална заверка на подписите. Размерът, видът и сложността на кредита влияят пряко върху прилаганите различни процеси по кредитиране. Така например, за кредити, предназначени за физически лица, без наличието на обезпечение, в значителна степен се съкращава времето от падаване на искането за кредит до усвояването на средствата, за разлика от инвестиционни кредити, при които наборът от осъществени процедури е много по-голям.

Описаната процедура по кандидатстване и получаване на заемните средства от банковата институция при апликационния метод понякога бива съкращавана, при положение че кредитоискателят е клиент на банката и тя разполага с данни за неговата кредитна история и поведение. В този случай е

възможно част от процедурите по разглеждане и одобрение да бъдат отхвърлени и значително да се улесни процесът и да се редуцира времето до финалното приключване на сделката. Честа практика при банките е те сами да се стремят да предложат на своите текущи клиенти някаква форма на кредит. Тъй като познават поведението и историята на клиентите си, за тях те биха били идеалният ползвател на кредит, тъй като рискът, който банката поема с отпускането на нов кредит, би могъл да е минимизиран.

Описаният метод за кредитиране, използван от банките, в голяма степен е неефективен и не би довел до желанието от всички мениджъри ръст на кредитната дейност. В условията на все по-голяма конкуренция между банките, в лицето на финансовите небанкови компании, навлизащи в пазара на кредитиране, традиционните подходи на кредитиране, белязани от известна тромавост поради наложени регулации, биха били предпоставка за загуба на известен дял от пазара на кредитните услуги.

Основен канал за продажба на банкови продукти е прекият контакт с клиента чрез обслужването от съответните клонове и офиси на банката. Задължение на банковия представител е да идентифицира, обслужи и презентира кредитния продукт пред потенциален ползвател. Голяма част от сключваните сделки в банковото кредитиране все още се извършват по този начин.

Този канал на продажби обаче става все по-неконкурентоспособен. При динамичното развитие на сектора на кредитирането се проявяват следните по-значими недостатъци:

а) Недостатъчна рекламна дейност на банките. Търговските банки трябва да бъдат лесно разпознаваеми и да накарат потенциалните клиенти да посетят нейните клонове. В днешния свят на технологично и икономическо развитие, неминуемо на всеки се налага да ползва услугите на банките, било то просто да ползва разплащателна сметка, където да получава месечния си доход, или да ползва различни инвестиционни и посреднически дейности. На пръв поглед, малкият пазар, в който се налага да оперират местните банки, е предпоставка за стремеж на всяка институция да се опитва да създава все по-иновативни и

конкурентни продукти, за да съумее да привлече възможно най-голяма клиентска маса. Това е свързано с големи разходи за анализ, подобряване на софтуер, обучение на служители, поддръжка на достатъчна клонова мрежа и др. Вложенията, които банката прави, са да съумее да отговори на потребностите на клиентите и също така да се наложи на пазара като сигурна и стабилна институция. Според редица маркетингови проучвания за потребителските нагласи на клиентите в банковия сектор, клиентът избира на подсъзнателно ниво коя да е неговата обслужваща банка, като се доверява на няколко фактора. Сред тях са:

- Колко известна е банката в обществото (тук е ролята на добрата рекламна дейност);
- Стабилна ли е институцията, има ли добре развита клонова мрежа и добро ли е обслужването.

Често хората се доверяват и на съвети от своя приятелски кръг. Наличието на квалифициран и добре обучен персонал, работещ в клоновата мрежа на институцията, в много случаи е сериозен проблем пред банката. Макар и институцията да е подсигурила добра материална база, отличен софтуер и добре налагаща се рекламна кампания, човешкият фактор в лицето на обслужващия персонал е много важно звено, което реално се сблъсква с настоящите и бъдещи клиенти. Поради многобройните клонове и офиси, които е необходимо да се поддържат, числеността на служителите обикновено надхвърля няколко стотин. По този начин човешкият фактор влияе пряко върху ръста на продажбите, нивото на компетентно и любезно обслужване, поддържането на добрия имидж на институцията, линията на разрастване на бизнеса в региона и много др.

Сериозен проблем е и предотвратяването на вътрешни измами и злоупотреби, причинени от служители, разкриването на банкови тайни и процеси от работата, които не следва да стават достояние на външни лица. Банките са принудени да инвестират непрестанно в обучение на персонала си, да се стремят да запазят добро и конкурентно ниво на заплащане и да направят не малко вложения в средствата и методите на контрол, упражнявани върху своя персонал.

б) Поддръжката на софтуер, който да може да обслужва едновременно всички звена в банката, както и клиентите в лицето на „онлайн банкирането“ например. Създаването или закупуването на готов банков софтуер обикновено е най-скъпото перо от разходите на банките. Подобен софтуер на практика поддържа цялата дейност във всички структурни звена в една институция, поради което е необходимо неговото непрестанно усъвършенстване и подобряване, отговарящо на непрекъснато увеличаващите се потребности на служителите и клиентите.

В обобщен вид традиционният модел на кредитиране за привличане и обслужване на клиенти в банковия сектор може да се илюстрира по следния начин:

Фигура 1. Модел на обслужване на клиенти в банките



В първоначалния етап, илюстриран при Фигура 1., банката прави маркетингово проучване и анализ на бизнес средата, за да избере най-подходящия метод за продажба на своите продукти, както и да идентифицира нуждите на потенциалните кредитополучатели. На база резултатите от маркетинг кампанията се пристъпва към „облъчването“ с подходящ тип реклама, която следва да достигне до максимален брой хора. Все по-често се възприема

подходът, банковият служител да напусне офиса и сам да открие потенциални клиенти, за да презентира предлагания продукт. При наличните резултати от рекламна кампания или случайно решение и избор на бъдещия клиент, се осъществява посещение на банковия клон.

в) Сериозен недостатък на процеса по кредитиране на банките, опериращи в страната, е липсата на достатъчно методи за управление и контрол на обслужването на клиентите, идентифицирането на техните нужди, а от там и предлагането на индивидуални кредитни решения. Поради своята мащабност банките унифицират стандартни кредитни продукти, които се предлагат на всички клиенти. Параметрите на подобни продукти обаче често не кореспондират с исканията и очакванията на ползвателите. Тази тромавост на процесите е породена от огромната машина, в лицето на всички звена и отдели, ангажирани в процеса на кредитиране. Почти неосъществимо би било прилагането на индивидуален подход за кредитиране, с изключение на най-големите сделки. Важен акцент в оценката на взаимоотношенията между ТБ и клиент е удовлетворението на очакванията. Голям дял клиенти очакват от ТБ консултация извън традиционната рамка, уреждаща договарянето на кредита. Респондентите посочват, че очакват да им бъде предоставена консултация при разработване на проекта и бизнес плана, при оценката на риска, структурирането на кредита и други. Същевременно обаче те не получават от ТБ такива консултации.⁵

В случай че от страна на бъдещия клиент се стигне до удовлетвореност и приемане на условията, се пристъпва към подаване заявление за кредитиране.

От момента, когато е подадено заявлението за кредитиране, стартира вътрешен процес в банковата институция, който трае от няколко дни до няколко седмици. Дългият срок се дължи основно на сега прилаганите методи за анализ и оценка, както и на инструментариума, използван от банковите специалисти, наложен от действащите нормативни документи. Основният риск, който банките

⁵ Състояние, динамика и перспективи на кредитната активност в България, БАН и Институт за икономически изследвания, София: БАН, 2017г., стр.55

разглеждат и се опитват да определят, е кредитният риск. Той може да бъде определен, като се анализира вероятността контрагентът да не изпълнява съзнателно или да е в невъзможност да изпълни поетия от него ангажимент по сключения договор, при което възниква отклонение от стойността на актива, водещо до заплаха за печалбата и капитала на финансовата институция. Кредитният риск е само количествен измерител на очакваната загуба за банката. Чрез него не може да се дефинира какъв ще бъде срокът за възстановяване на главницата и лихвата по кредита, нито размерът на разходите за събирането на вземанията. Това го прави трудно определим и създава затруднения при въвеждането на правила и системи, уреждащи управлението му. С оглед преодоляване на този проблем през последните години, след развитието на икономическата криза от 2008 г. и след приемането на страната ни за член на ЕС, в банковата практика бяха въведени множество модели, методи и подходи, даващи допълнителни гаранции за адекватно управление на рисковете, породени от кредитната дейност. Целта е да се регламентират основните параметри и процедури за постигане на ефективност при управление и контрол на кредитния риск. Процесът на оценка се осъществява на ниво кредитна сделка (при формиране/след формиране на кредитната експозиция) и кредитен портфейл. Във всяка кредитна сделка съществува несигурност и вероятност да се реализира загуба. Въпросът е не дали банката ще понесе евентуална загуба при възникването на кредитен риск, а каква е границата, до която може да се справи с неблагоприятните последици, и какъв е размерът на риска, който може да поеме, така че да е в състояние да го управлява и контролира ефективно.

Обичайната практика в процеса на формиране на кредитна експозиция и анализ на кредитоспособността, прилагана от банките, е да се извършва определяне на нивото на риск, чрез присъждането на кредитен рейтинг по метода на матричния анализ и на приети предварително за основни, няколко променливи компонента. Такива могат да бъдат: финансово състояние на фирмата и оценка на качеството ѝ, финансова прогноза за периода на кредита, оценка на обезпечението и др. Получените стойности са основа за изграждането на ска'ла

за оценка на кредитен рейтинг, които банките прилагат за всеки свой кредитоискател.

Основните показатели, използвани при оценката на кредитния риск, са:

1. Показателите за ликвидност, включващи в себе си:
Обща ликвидност, бърза ликвидност и абсолютна ликвидност. Показателите за ликвидност изразяват способността на предприятието да изплаща текущите си задължения с наличните краткотрайни активи, в които не се включват разходите за бъдещи периоди. Показателите за ликвидност се определят като коефициенти, при изчислението на които се съпоставят активи и задължения.
2. Показатели за рентабилност. Показателите за рентабилност показват какъв е резултатът от счетоводното отчитане на предприятието за даден отчетен период. Рентабилността се измерва с няколко показателя, чиято стойност представя състоянието на предприятието и до каква степен то удовлетворява интересите на акционерите или собствениците, защото целта на всяко предприятие е максимизиране на печалбата.
3. Показатели за ефективност. Те представляват количествени характеристики на съотношенията между приходите и разходите. Икономическата ефективност характеризира равнището на икономическа полезност.
4. Показатели за задлъжнялост, показващи общата задлъжнялост на дружеството, неговата финансова автономност и възможността за покритие на лихвите.
5. Обследва се кредитната задлъжнялост на заемоискателя с цел установяване историята и текущото състояние по изплащане на други кредитни задължения.

Допълнителни качествени показатели са:

1. Характеристиката на кредита по срок. Разглежда се исканият матуритет на кредита, като в зависимост от сумата и това дали е краткосрочен, средносрочен или дългосрочен, се определя и неговото рисково тегло.
2. Размерът на кредита спрямо капиталовата база на банката. Евентуално одобрената сума се притегля с наличния капитал на банката, за да се установи в случай на влошаване на експозицията какви могат да са евентуалните последици върху банката. Обикновено, ако сумата на желаното финансиране надхвърля 20% от цялата капиталова база на банката, то решението за отпускане на такъв кредит се взима от Управителен или Надзорен съвет на банката, а често и от двете звена.
3. Предназначението на кредита или за какво усвоената сума ще се използва от кредитоползвателя. Това е обект на задължително проучване от страна на банката, като обикновено с относително по-ниско рисково тегло са кредити с ясна цел, каквито са инвестиционните или кредитите за придобиване на активи.
4. Какви ще са източниците на погасяване на задълженията, също е основен елемент, обследван от експертите в банките. Изготвянето на прогнозни парични потоци на дружеството с включен размер на кредита обикновено е задължителна придружаваща документация при кандидатстването за финансиране. По този начин, на база оценката на кредитоискателя, банката би могла да предвиди дали клиентът в действителност ще реализира очакваните приходи в размер, достатъчен да погасява задължението си редовно. Тази оценка в голяма степен зависи и от спецификата на бизнеса и неговата обезпеченост.
5. Оценката на счетоводната политика се извърша спрямо достоверност на счетоводните отчети, наличие на одиторска заверка, задължение към бюджета и осигуряването по срок и размер.
6. Оценката на технологичния риск, въздействие върху околната среда, наличие на необходимите разрешителни за извършване на дейността, наложени санкции за неспазване на екологичните норми и др.

Стойността на обезпечението трябва да бъде по-голяма от размера на кредита поради следните причини:

- възможно намаляване на пазарната стойност на обезпечението поради колебания в пазара по време на кредита.
- продължаващата амортизация на актива по време на кредита.
- в случай на неиздължаване на кредита обезпечението трябва да покрие дължимата главница, заедно с просрочените лихви, наказателна или законова лихва и съдебни разноски.

В някои банки е възприето да се разглежда отношението на кредита към обезпечението вместо коефициента на покритие на обезпечението към кредита.

Обичайната практика при оценка на обезпечението е да се изследват показатели, като:

1. *Стойност на предлаганото обезпечение.* Обикновено се взема предвид видът на обезпечението и как се начислява амортизация върху него. Например, ако е направен залог на машина или съоръжение, какъв е срокът на експлоатация и каква е степента на износване на актива. Според това се извърша дискутиране върху стойността на приетото обезпечение и се определя приемлива стойност за банката, в случай на реализация. Всяка банкова институция сама определя границите на приемливост относно вида и състоянието на обезпеченията по кредитите.
2. *Ликвидността на приетото обезпечение* е също много важно, тъй като се взема предвид, в случай на предсрочна изискуемост на кредита, в какъв времеви диапазон банката би могла да реализира обезпечението и да използва сумата за погасяване на кредита. В този смисъл в практиката е прието да се говори за бързо, бавно и трудно реализуеми (ликвидни) обезпечения.
3. *Тип и вид на обезпечението.* Видовете могат да са от залог на акции, ДЦК, пари в брой до недвижими имоти и стокови ценности. Въпрос на

вътрешни правила за всяка институция е какви ще са приетите залози или ипотечи по кредитните сделки.

Освен да оцени финансовото състояние и цялостната обезпеченост на бъдещата сделка, банката прави обща характеристика на своя кредитоискател. Тя включва следните данни:

1. *Степен на обслужване от банката.* Тук се взема предвид дали до момента кредитоискателят е бил клиент на банката и какви услуги е ползвал преди това. Колкото по-голяма история има той в дадената банка, толкова и шансът да бъде одобрен е по-голям. Взима се предвид и дали кредитополучателят ползва услугите на други обслужващи банки.
2. *Годишен оборот.* Под оборот се разбира какъв е размерът на годишните приходи от дейността на дружеството в сравнение с искания кредит.
3. *Юридически статус на клиента.* За изготвянето му банката обследва къде се провежда основната дейност на клиента и каква е неговата законна регистрация. На база вида на компанията (ООД, ЕООД, ЕТ или др.) се прави и анализ на местонахождението на основната база (извършващ дейност в община с до 50 хил. души или по-голяма), като по този начин се прави и заключение за предпоставките и възможностите за развитие на компанията.
4. *Времето от създаване на компанията.* Анализира се откога дружеството, желаещо привлечен капитал, работи активно и реализира приходи.
5. *Мениджърски опит на управляващите.* Оценява се и се обследват навиците на основните ръководители на фирмата. По този начин се цели в максимална степен да се определи потенциалът за бъдещето развитие на бизнеса.

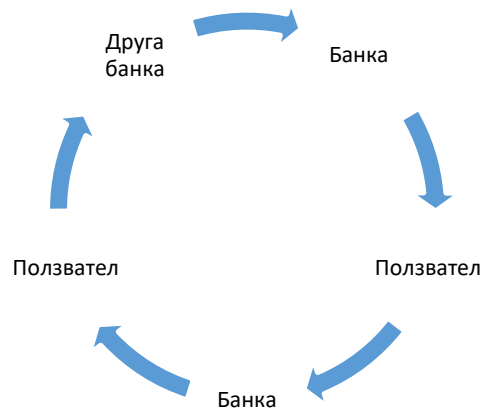
При кредитирането на физически лица в сега прилаганите модели от банките също се наблюдава известно забавяне на процесите по анализиране и одобрение на кредита. Обследваните показатели за платежоспособност често са обвързани с предоставяне на различни документи, доказващи финансово и правно състояние, наличие на данъчни задължения, информация за образувани

съдебни изпълнения, справки за получени приходи, различни от трудови правоотношения и др.

Всички така описани процедури водят до тромавост, разходването на ресурси както от страна на банката, така и от страна на потенциалните кредитополучатели и затрудняване работата на двете страни. Въпреки непрестанните промени, които банките осъществяват с цел минимизиране времевия диапазон на процесите, разходването на ресурсите, необходими за реализация на процедурите и отговаряне на потребностите на своите клиенти, все още не е постигнат оптимален резултат, водещ до едновременно, сигурно и качествено оценяване на рисковете по всяка сделка и удовлетворяване непрекъснато разрастващите се потребности на съвременния пазар.

След усвояване на сделката банката продължава да има задължението за последващо обслужване и администриране на клиента. В посочената фигура са фиксирани основните процедури и етапи на администриране на реализираната сделка.

Фигура 2. Модел на последващо обслужване и кредитиране



С осъществяването на продажбата на банковия продукт банката има задачата правилно да администрира кредитната сделка. Под администриране тук се разбира навременното идентифициране на евентуални негативни причини, водещи до нарушаване редовното изплащане на дълга, съгласно сега приетия Международен стандарт 9 за финансово отчитане. За целта, ползвателят е

заставен регулярно да предоставя своите финансови отчети от дейността, справки от различни държавни институции, доказващи коректността към държавните вземания, и др. Този процес неминуемо води до допълнителни разходи и от двете страни. Банката следва да обезпечи така описаните анализи с достатъчно на брой и добре подготвени специалисти, които да могат навреме да предвидят и идентифицират евентуалното влошаване на правното или финансовото състояние на своя клиент, за да се извършат процедури, опазващи интереса на банката.

Освен финансовото състояние на своите клиенти банките са принудени внимателно да проследяват състоянието и на своите обезпечения, предложени по сделката. Контролът по фактическото и техническото състояние се осъществява чрез редовното посещение от представител на съответната институция, който да гарантира целостта и запазената ликвидна стойност на актива.

Освен прилагането на този метод, през определен период от време се налага актуализирането на справедливата пазарна стойност на приетото обезпечение. Това се осъществява чрез наемането на лицензиран оценител, който да изведе данни за текущата стойност, изразена в парични средства, при евентуална реализация на дадения актив. Заплащането за извършването на тази услуга обикновено е за сметка на клиента.

Представеният традиционен модел на кредитиране осигурява значителен контрол и превенция върху кредитната дейност, осъществявана от банките, но едновременно с това е предпоставка за ограничаване на конкурентоспособността на банковите институции спрямо зараждащите се нови конкуренти на пазара. За да се справят с тази ситуация, банките започнаха да променят условията и политиките по кредитиране с цел да отговорят в достатъчна степен на потребителското търсене и пазар. След членството ни в ЕС търговските банки в България започнаха внедряването на иновативни модели на кредитиране.

1.2. Иновативни модели на банково кредитиране

В контекста на бързото и динамично развитие на финансовия сектор и повишените нужди от заеман капитал, все по-често наблюдаваме опити за оптимизация на кредитния процес, свързана със съкращаване времето за разглеждане на документите за исканите финансираня, намалението на броя изисквани документи, възможността кредитополучателят да получи финансиране без задължително да е посетил банковия офис и др.

Типичен пример за това е предложената възможност на клиентите да кандидатстват за кредит извън банковия салон, където за минути биха могли да подадат своите заявления и да получат отговор по искането си в същия ден. Това все още не е утвърдена практика от страна на банките, а по-скоро първоначален опит, на базата на който да се разберат нагласите на клиентите и едва след това би се пристъпило към вземането на решение по какъв начин банката да насочи бизнес стратегията си. Друг недостатък на този модел е, че за момента от него могат да се възползват само клиенти в ритейл сегмента, като за бизнес клиентите остават ограниченията за достъп до привлечен капитал извън банковите представителства.

Ограничение пред бановия мениджмънт за въвеждане и развитие на модели, целящи повишаване на бързината за разглеждане на исканията за кредит, повишаване качеството на обслужване и оптимизация на процесите по кредитиране са основно сега действащите правни регулации.

Друга подобна мярка, предприета от кредиторите, е възможността клиентът да кандидатства онлайн, през онлайн платформата на институцията. Този метод обаче все още не е добре развит, тъй като във финалния етап за подписване на договора се налага бъдещият кредитополучател да посети банковия офис и да предостави на хартиен носител цялата изисквана документация за финално сключване на договора. Практиката показва също, че банките не са склонни да предлагат пълния набор от кредитни продукти чрез този канал, както и често ограничават лимитите на сумите, за които биха могли да кандидатстват техните клиенти, като отново те са разделени на ритейл и бизнес клиенти.

Друг основен недостатък на дигиталното обслужване е, че към момента подобен тип услуги и продукти се предлагат предимно на физически лица, нуждаещи се от краткосрочно финансиране. Липсва изградена платформа и практика за предоставяне на финансови решения за бизнеса. Все още малките и средни предприятия, нуждаещи се от оборотни или инвестиционни средства, са принудени да предоставят бизнес планове за развитие на дейността си, както и подробна икономическа обосновка за необходимите им средства. В голяма степен мениджърите на този тип предприятия е необходимо да прибегват до услугите на външни консултанти, които да изготвят структуриран бизнес анализ, с който да направят мотивирано искане за финансиране пред бъдещия кредитор. Това, разбира се, е свързано и с допълнителни извънредни разходи за кредитополучателя, като крайният резултат след осъществяването му остава изцяло в ръцете на банката, която би могла и да отхвърли така изготвеното искане. Улеснението и достъпността за бизнеса биха могли да дойдат от самата банка, която със собствен ресурс от квалифицирани кадри в съответната област е способна да анализира текущото икономическо състояние на клиента си, както и да направи подробен анализ на целия отрасъл, в който той оперира. По този начин банката ще минимизира риска, който поема с отпускането на свежите пари за клиента си, тъй като ще е имала възможност в детайли да провери състоянието и фактическото развитие на клиента и ще съумее да предложи най-добрия продукт, необходим за сегашното моментно развитие на дружеството. Често от страна на мениджмънта на бизнеса не се прави разлика между оборотно и инвестиционно финансиране. Точно тук е необходимо да се намеси банката, която да предложи най-удачното и работещо решение за нуждите на клиента си. По този начин ще се запазят и утвърдят отношенията между клиентите и банките, което ще спомогне за увеличаване на доверието в кредитора и запазване на дългогодишни бизнес отношения.

Недостатъците на традиционното банково кредитиране са причина за появата на нови финансови небанкови компании, които се опитват да предложат на пазара по-лесен и бърз достъп до свеж ресурс с възможно най-малки разходи и за двете страни. Подобни компании предлагат изцяло дигитално обслужване и дори сключването на финални договори за финансиране се осъществява онлайн,

без да е необходимо физическо присъствие на кредитополучателя. По този начин компаниите за кредитиране на практика минимизират своите разходи за поддръжка на клонова мрежа и персонал и често кредитният процес се осъществява единствено от едно централизирано звено, обхващащо цялата страна. Дава се възможност на кредитополучателя да кандидатства от буквално всяка точка на страната, като документите, които той е заставен да предостави, са максимално малко на брой, често обхващащи единствено финансовите отчети на дружеството за последните няколко финансови години. Обикновено не се изисква изготвяне на бизнес план и стратегия за развитие на дружеството, не се осъществява посещение на мястото на дейността и не се налага предоставяне на разход оправдателни документи. Липсата на цялата тази документация, която бизнесът би следвало да представи, ако кандидатства в банкова институция, тук е напълно излишна, което в голяма степен улеснява достъпа до свежи ресурси и чувствително намалява времевия период за получаване на бъдещия кредит. За обезпечаване на дълга при бизнес кредитите, отново подобно на банките, се приемат залози на ликвидни активи или ипотечи на недвижими имоти.

Друго предимство на кредитирането от небанкова финансова компания често е налице в лихвените условия по сделката. Поради завишения риск и липсата на достъп до евтин паричен ресурс финансовите дружества и къщи използват сравнително високи нива на оскъпяване и кредитират предимно в краткосрочен план, като срокът на финансиране рядко надхвърля 5-годишен период.

Друг съвременен модел на кредитиране е създаването на „peer-to-peer” (p2p) платформи за финансиране. Като типичен представител на икономиката на споделянето, p2p кредитирането има за цел да предложи по-изгодни условия за всички участници (peers), като стремежът е да бъдат премахнати всички комисиони за услугите, които биха се начислили в традиционните банкови институции.

P2P платформите представляват виртуални пазари, на които хората със свободни средства (инвеститори) срещат онези, които имат нужда от пари (кредитополучатели). Ролята на платформата обаче не се изчерпва с това. Тя трябва да проучи кандидатите за кредит, да прецени кои от тях са достатъчно

кредитоспособни, и да разпредели месечните плащания по кредитите им между различните инвеститори.

По този начин между различните участници (peers) възниква сложна мрежа от връзки. Много често няколко инвеститори притежават дялове от един и същи кредит. Колкото по-голям е техният брой, толкова по-малък е рискът, тъй като той се разпределя по равно между всички. Премахването на излишните комисиони дава възможност на p2p компаниите да предложат по-ниски в сравнение с банковите лихвени проценти на кредитополучателите и по-висока доходност на инвеститорите. Това едва ли би могло да е възможно, ако не беше достигнато определено технологично ниво. Тъй като всичко се случва онлайн, разходите за отделните операции са значително по-ниски. Освен това p2p платформите не разполагат с клонова мрежа, излишна бумажина и тежка корпоративна структура. Тяхното единствено оръжие е модерният и ефективен софтуер. Платформата изпълнява ролята на посредник между двете страни и таксува единствено за тази своя услуга, като обикновено удържа парите от кредитополучателите при финансиране на кредитите им. Всички приходи впоследствие, както и съответните рискове, свързани с инвестицията, се разпределят между инвеститорите. При банковите депозити клиентите са сравнително по-защитени и сигурността, че ще получат обратно вложените си спестявания заедно с натрупалата се лихва, е много по-висока. При подобен тип иновативно кредитиране обаче, рискът се поема изцяло от инвеститорите, вложили собствените си средства. Винаги съществува опасност някой от длъжниците да не успее да се издължи навреме или дори изобщо.

Друг иновативен подход за обслужване на клиенти се създаде с приемането на Директива за платежните услуги във вътрешния пазар⁶. До момента когато купуваме продукт онлайн и предоставяме данните си на търговец, той получава парите си от банковата ни сметка през няколко посредници. Директивата позволява на търговците да „искат“ от клиентите разрешение да ползват банковите им данни. След като разрешението бъде дадено, търговецът ще

⁶ www.eur-lex.europa.eu, Директива (ЕС) 2015/2366 на Европейския парламент и на Съвета от 25 ноември 2015 година за платежните услуги във вътрешния пазар, (видяна през септември 2017г.)

получава плащане директно от банка, която ги обслужва, без посредници. Директната връзка между търговеца и банките ще бъде възможна с използването на специализиран програмен интерфейс. Използването му е иновативно, защото ще позволи на дигитални компании да се свързват директно с финансовите институции. Друго предимство, което носи въведената директива, е, че когато клиент разполага с повече от една сметка в различни банки, то няма да се налага да посещава сайтовете на всяка банката поотделно. Програмният интерфейс ще позволи да се обобщава информация от всички сметки едновременно. На практика това означава, че не е задължително новите доставчици да са банкови институции. По този начин небанковите финансови компании ще разполагат с достатъчно задълбочена информация за клиента и ще могат да прилагат „кръстосани продажби“ на своите клиенти, включително и кредитни такива.

При иновативното кредитиране като тенденция за развитие в пазара на кредитирането се налагат някои определени изисквания на днешните кредитополучатели.

На първо място, това е бързината, с която ще се усвоят реално паричните средства.

Второ, потребителят най-често се интересува от удобството или от това, дали е необходимо набавянето на голям брой документи, за да може да кандидатства.

Трето. Не по-малка важност има и това какъв е видът на изискваното обезпечение по сделката и има ли такова изобщо.

Четвърто. Накрая, но не последно по важност е обстоятелството, че потребителят се интересува от цената, която ще трябва да заплати за ползването на кредита. Изводите за тази зависимост можем да направим от все по-бурното развитие на небанковия сектор, който в страната е представен главно от компании за така нареченото „бързо кредитиране“. Според данни на БНБ към 2017 г.⁷ са регистрирани общо над 170 компании, осъществяващи дейност като кредитни институции и регистрирани по Закона за кредитни институции. По-голямата част от тях предлагат своите услуги чрез изградени онлайн системи и

⁷Регистър на регистрираните дружества специализирани в кредитиране по ЗКИ, публикуван на www.bnb.bg, (прегледан през ноември 2017г.)

достигат до потребителите чрез дигитални канали за комуникация. По този начин мениджмънтът на дружествата решава някои основни проблеми в развитието си. За поддържането на офиси в страната е необходимо голямо капиталовложение, с което би се справила всяка банкова институция, но не и далеч по-малка структура, като компанията за бързи кредити. Чрез замяната на физическото гише за обслужване се решава основен проблем при създаването на нова компания.

Следващ голям разход, типичен за банковия сектор, е набавянето на добре обучен и квалифициран персонал, който за целите на банката често наброява няколко стотин човека. При небанковото кредитиране наблюдаваме точно обратната тенденция. Частните кредитни дружества са далеч по-компактни и служителите, работещи за тях, достигат до няколко десетки. Това се дължи на факта, че почти целият процес по обслужване и администриране на клиентската мрежа е в ръцете на софтуерен продукт, който е предпоставка освен за по-бързо обслужване, така и за повишаване качеството на услугата. Минимизирането на човешкия фактор във всеки етап на кредитната дейност предоставя по-голяма прозрачност на процесите, по-надежден и по-лесен контрол върху работата в предприятието.

С предоставянето на онлайн кредитна услуга напълно изчезва неудобството от местоположението на евентуалния кредитополучател. Икономическият субект, желаещ да получи кредит, би могъл да се намира дори извън пределите на страната. Действащата нормативна уредба дава възможност за сключване на договори за кредит от разстояние, като за целта не е необходимо дори ползването на електронен подпис, а е достатъчно единствено потвърждение от страна на кредитоискателя, за да се сключи валиден договор между кредитора и клиента. Тази практика позволява на кредитните компании да обхващат всеки субект, имащ достъп до компютър или телефон с интернет, като предлагат цялото си портфолио от продукти дистанционно.

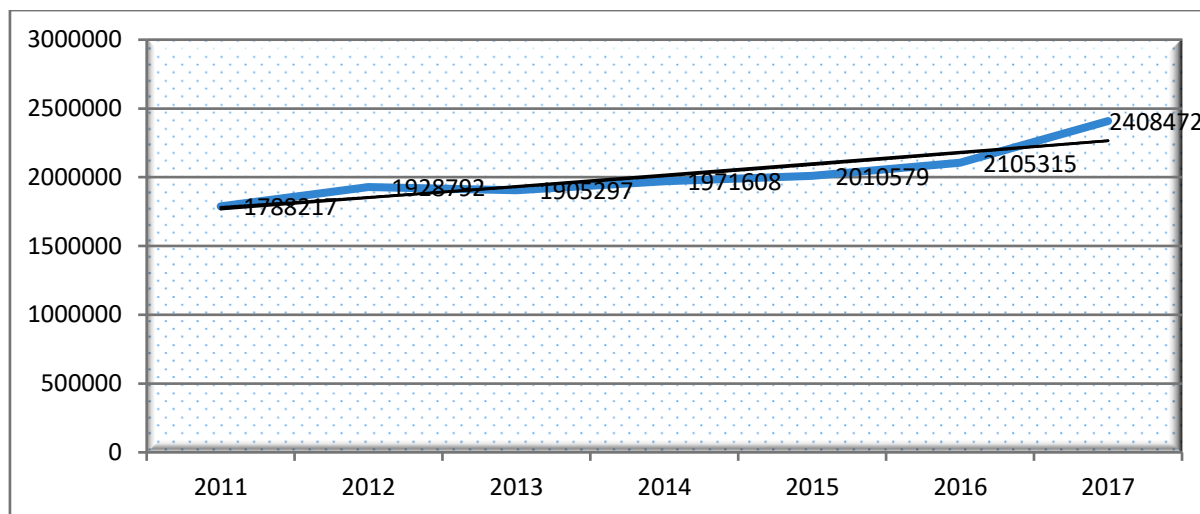
Можем да обобщим следните предимства пред развитието на небанковия сектор в страната :

1. Максимално прецизиране на времето за кандидатстване, одобрение и реално усвояване на средствата.

2. Минимизиране на разходите за оперативна дейност на дружеството. Тези финансови институции се отличават с малоброен персонал и липса на физически представени офиси.
3. Липса на достатъчна регулация от страна на надзорните органи. За разлика от банките, небанковите институции са напълно изключени от всички добре познати нормативи и закони, уреждащи дейността по кредитиране.

Така изброените предимства, които притежава небанковият финансов сектор, дават възможност работата им изцяло да се фокусира върху привличането на нови клиенти чрез създаването на все по-различни и иновативни практики. Не случайно именно от подобен род дружества на пазара се предложи услуга, като онлайн кредитиране. Според данни на БНБ за последните 10 години се наблюдава стабилен ръст на кредитирането от небанковия сектор в страната. На Фигура 3. е видно, как през 2010 г. сумата на общо отпуснатите кредити възлиза на 1 788 217 (млн.лв.), а през 2016 г. тя нараства с 60%.

Фигура 3. Крива на нивото на кредитиране от небанковия финансов сектор за периода от 2010 г. – 2017 г.



Източник : Данни на БНБ за обема отпуснати кредити от небанкови финансови компании, собствени изчисления.⁸

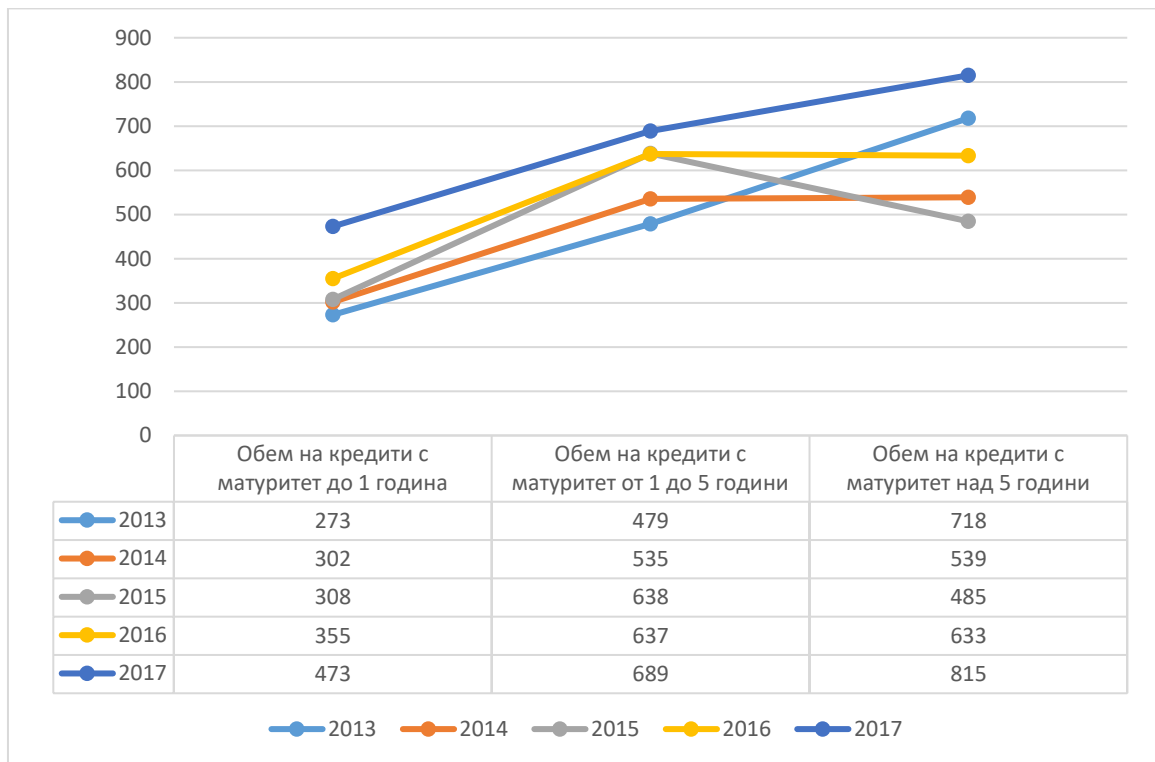
Освен тренда, който се илюстрира на представената графика, за увеличение на обема от новоотпуснати кредити от небанковия сектор у нас, следва да се анализират и видовете кредитни решения, които се предлагат на пазара, и да се провери сходни ли са те с тези, които банките предоставят на своите клиенти.

Доскоро банките имаха предимството, че предоставят значително по-дългосрочни кредити с по-големи суми на своите кредитополучатели. На представената Фигура 4. е видна тенденцията за увеличаване срока на ползване на кредит, отпуснат от небанкови компании. От данните за 2017 г. става ясно, че обемът на отпуснатите кредити с общ срок за погасяване над 5 години е двойно по-голям в сравнение с краткосрочните кредитни решения за същата година. През периода от 2011 г. до 2017 г. се наблюдава известно колебание в ръста на

⁸ Тук и до края на изследването „собствени изчисления“ означава самостоятелно изведени резултати, които се опират върху посочени обективни данни.

дългосрочното кредитиране, докато при кредитите с по-малък срок тенденцията е за стабилно повишаване на обема новоотпуснати кредити.

Фигура 4. Обем и срокност на кредитиране на небанковите институции в страната (в млн.лв)



Източник: Данните са обобщени по информация на Българска народна банка (www.bnb.bg).

С увеличаване срока на ползване на кредитите си и респективно достъпа до по-големи суми за ползване, небанковите компании стават сериозен претендент за привличането на нови клиенти, а именно – досегашните клиенти на банките.

Единственият „недостатък“ на подобен тип дружества за кредитиране остава високата цена на продукта, който те предлагат. Лихвените нива по всички видове кредити са значително по-високи от тези, които банките предоставят. През 2014 г. се постави максимална стойност на допустимо прилагания годишен процент на разходите по кредитите за физически лица, след промените в Закона за

потребителски кредит ⁹ дружествата за „бързи кредити“ остават несравнимо по-скъпият избор за получаване на финансиране. Високата цена се дължи предимно на нивата на влошени експозиции, които коренно се различават от тези на ползвателите в банковия сектор. От фигура (5) се вижда, че процентът на необслужваните кредити е много над средния за банките, сравнен за същия период. Въпреки наблюдаваната тенденция за лек спад през последните две години, обемът на влошените експозиции остава висок.

Липсата на висока капиталова база, каквато банките притежават и биха могли да използват в случай на чувствително влошаване на портфейла си, е друга предпоставка за по-високата цена на продукта в кредитните компании. Не на последно място е и липсата на прието обезпечение за отпуснатия кредит. Традиционна политика на банковото кредитиране е изискването за обезпечение срещу евентуалното финансиране, което в голяма степен минимизира поетия риск от страна на институцията. В по-голямата си степен тази практика не е традиционна за небанковите дружества за кредитиране и кредитите са изцяло необезпечени, което ги прави по-трудни за реализация.

⁹ Изменение на Закон за потребителски кредит, чл. 19 т.4, www.kzp.bg, (видян през декември 2017г.)

Фигура 5. Обем на необслужвани кредити на кредитни институции, регистрирани по ЗКИ чл.2, (в млн. лв.)



Източник : Обобщени данни от БНБ (www.bnb.bg)

Дали ще продължи развитието на небанковия и иновативен сектор на кредитиране, е сигурно и е само въпрос на време то да се случи. По-големият въпрос стои пред банковия сектор – дали той ще съумее да отговори своевременно на постоянно завишаващите се очаквания на клиентите и на непрестанно развиващата се конкурентна среда, за да затвърди господстващото си положение в света на финансите.

1.3. Промени в практиката на кредитирането в България след приемането в ЕС

Ефектите от членството в ЕС за страната са многостранни, като освен стопанството засягат гражданското общество, управленската структура и способност на държавата, политиката, културата, медиите и други важни сфери. Задълбоченият академичен и безпристрастен анализ на ефектите в кредитната дейност на банките е от ключово значение за оценката, относно осмислянето на

членството в ЕС, един от малкото национални проекти в българската история, който след значително общо усилие фактически постигна своята цел. Целта на настоящия анализ е да очертае основните промени, настъпили в кредитирането, след приемането в ЕС, като се разгледат периодите на развитие на банковото кредитиране. В резултат от проучванията се открояват три периода.

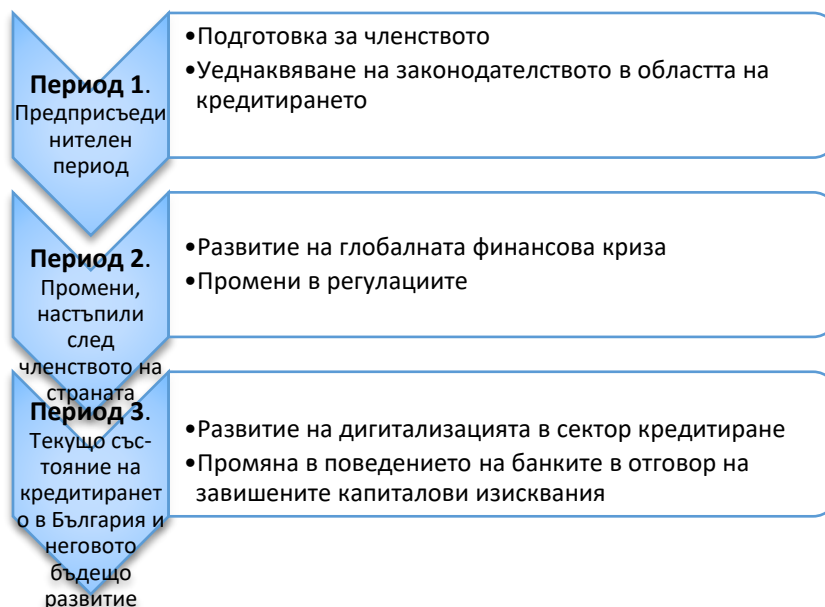
Първият обхваща 2000 г. – 2007 г. За този период е характерна динамиката на кредитиране преди и след присъединяването на страната към ЕС.

Вторият период обхваща 2008 г. – 2016 г. и се характеризира с реализираните промени веднага след приемането на страната в ЕС, който е белязан изцяло от настъпилата глобална икономическа криза.

Третият период след 2017 г. очертава тенденциите за развитие на кредитната дейност в България.

И трите разглеждани периода са вследствие именно на членството в ЕС.

Фигура 6. Периоди на банковото кредитиране в България след приемането в Европейския съюз



Преди приемането на България за пълноправен член страната трябваше да изпълни определени изисквания, които засягаха почти всички аспекти на

икономиката ни. Банковият сектор също претърпя не малко регулации и промени, за да може да отговори на завишените критерии на ЕС.

1-ви период. Предприсъединителен период (Подготовка за членството и уеднаквяване на законодателството)

През периода 2005 – 2007 г. се извършиха значителни промени в законодателството. През 2006 г. бе приет Закон за кредитните институции, който урежда осъществяването на банковата дейност, както и надзора върху нея. Неговата цел е да осигури надеждна и сигурна банкова система. През 2007 г. влезе в сила Наредба 8 за капиталовата адекватност на кредитните институции. Тя определя минималния размер, елементите и структурата на собствения капитал, както и минималните капиталови изисквания за поеманите от кредитните институции рискове и изискванията за оповестяване от кредитните институции. Освен кредитния и пазарния риск банките вече са задължени да следят операционния и други рискове, характерни за финансовата система. Новият закон за кредитните институции и Наредба №8 наложиха приемането от БНБ на два нови нормативни акта, а именно Наредба №2 за лицензиите и разрешенията и Наредба №7 за големите експозиции в банките. Други съществени промени бяха направени в Наредба №9 за оценка и класификация на рисковите експозиции и за формиране на провизии за загуби от обезценка.

Друго съществено нововъведение беше въвеждането на Наредба №11 за управлението и надзора върху ликвидността на банките. Тази наредба урежда изискванията за управление на ликвидността на банките и реда за упражняване на надзор от БНБ върху ликвидността. Бяха предприети и редица промени и подобрения в действащата правна рамка, уреждаща ролята на Централната банка. Извършиха се промени, свързани със създаване на допълнителни гаранции за независимост на централната банка. Поради тази нужда се записаха нови текстове в ЗБНБ¹⁰ и по този начин Българска народна банка стана изцяло институционално и функционално независима. Промяната бе в съответствие с

¹⁰Закон за БНБ , http://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_law/laws_bnb_bg.pdf , (видян през юни 2017г.)

чл. 7 от Устава на Европейската система на централните банки (ЕСЦБ) и ЕЦБ, третиращ независимостта на националните централни банки, участващи в ЕСЦБ.¹¹

С друга промяна се промени практиката БНБ да предоставя кредити и гаранции под каквато и да е форма, включително чрез придобиване на дългови инструменти на правителството, общините, на държавни, общински или други обществени институции и предприятия (изключение са само кредитите за сметка на покупки на специални права на тираж от Международния валутен фонд).¹²

За да изпълнява функциите си на независим орган за надзор и контрол върху банковия сектор в страната, на БНБ се осигури и финансова независимост. Преди приемането ни в ЕС бюджетът на институцията се приемаше от Народното събрание, като по този начин се компрометираще независимостта на банката. При действащото сега законодателство тази отговорност е прехвърлена на Управителния съвет на централната банка. Персоналната независимост на органите на управление също бе подсигурана с уеднаквяването на законодателството ни с това на страните членки. Така се ограничават основанията за предсрочно прекратяване на правомощията мандата на членовете на управителния съвет и се осигурява съответствие на българския закон с основанията за предсрочно освобождаване, предвидени в чл. 14.2 от Устава на ЕСЦБ.¹³ Влязоха в сила и промените, свързани с пряко финансиране на публичния сектор от страна на Централната банка. Като основна цел на БНБ се определи поддържането на ценовата стабилност чрез осигуряване стабилността на националната парична единица¹⁴.

С осигуряването на пълна независимост на органа, осъществяващ надзор върху банките в страната, се постигна възможността в по-голяма степен да се развият политики, поддържащи нормалното функциониране на финансовия

¹¹ Европейска система на централните банки, www.ecb.europa.eu, Съгласно Устава ЕЦБ и Европейската система на централните банки (ЕСЦБ) се създават от 1 юни 1998 г. (прегледан през октомври 2017г.)

¹² Изменение на закона за БНБ от 2007 г. ,публикуван на www.bnb.bg, (прегледан през октомври 2017г.)

¹³Устав на европейската система на централните банки и на европейската централна банка, официален вестник на ЕС от 26.10.2012 г. (прегледан през октомври 2017г.)

¹⁴ Закон за БНБ, чл.2, т.1, т.2, публикуван на www.bnb.bg, (прегледан през октомври 2017г.)

сектор, както и да се осъществява навременна превенция на работата на всяка банкова институция от страна на БНБ.

2-ри период. Промени, настъпили след членството на страната в ЕС (Развитие на глобалната финансова криза)

След настъпилата финансова криза през 2008 г. банките значително промениха своята кредитна политика. До този момент банките и кредитните къщи в САЩ, откъдето всъщност започна всичко, започнаха да прилагат един нетрадиционно либерален подход към реда и начина на отпускане на кредити на домакинствата и бизнеса. „Балонът“ с ипотечното кредитиране започна още през 2006 година, като бяха отпуснати кредити на недотам достатъчно „добри“ кредитополучатели, които стандартно не биха получили одобрение за подобен кредитен ангажимент. В този момент спад в цените на имотите доведе до неспособност на собствениците им да изпълняват своите задължения, и така се стигна до рязко увеличение на броя на възбраните на пазара на рискови ипотечни кредити. Тези събития накараха няколко основни кредитори да преустановят дейността си и да започнат да търсят решение на така създалата се ситуация или в противен случай бе необходимо да обявят фалит.

Традиционно при неплатежоспособността на даден получател на жилищен кредит кредитният риск се поемаше от компанията, отпуснала кредита, която в общия случай беше банка. Благодарение на секюритизацията обаче стана възможно прехвърлянето на кредитния риск, свързан с рисковите ипотечни кредити, на по-широки финансови пазари, включително на европейски инвеститори. Възбраните върху имоти по рискови ипотечни кредити в САЩ спряха плащанията за издължаване на кредитите, свързани с тях, поради което рисковите ипотечни облигации загубиха стойност. Допълнителен проблем се оказа и това, че всъщност никой не знаеше къде точно на пазара са ценните книжа, свързани с активи, знаеше се само, че инвеститорите са разпръснати по цял свят. Тази несигурност предизвика голяма нестабилност и предпазливост на световните финансови пазари. В резултат стана по-трудно да се получи кредит.

Американската криза на рискови ипотечни кредити се превърна в световна финансова криза.

В опита на много различни държави да се идентифицират точните причини и предпоставки за развитието на кризата, се направиха редица проучвания, в резултат на което се осъществиха много промени в кредитната дейност с цел минимизиране на риска и предотвратяване на повторна подобна криза на задлъжнялостта.¹⁵ Дали обаче банките в световен мащаб в своята устременост към печалба пропуснаха факта, че с икономическото развитие и развитието на технологичния напредък неминуемо ще се променят и условията на кредитния пазар. Повечето от bankerите преди 2008 година като че ли не се интересуваха толкова от това кой е техният клиент, как той използва отпуснатите му средства и дали ще бъде в състояние да обслужва задълженията си в дългосрочен план. Оценката на кредитния риск като че ли не беше основното средство, с което банките оперираха при разглеждане на исканията за кредитиране от страна на клиентите си.

Тук трябва да се отбележи и фактът, че големите парични бонуси, които са раздавани в разцвета на кредитирането на висшите мениджъри на ключови позиции в банките, също са изиграли своята роля. Създаването на бонусна система и таргетирането на банковите служители в почти всички банки, кара дори редовия консултант да не извършва експертен мониторинг на своя бъдещ клиент, а напротив да се стреми на всяка цена да го привлече за клиент на банката, тъй като от това ще се определи и неговото възнаграждение впоследствие. Този подход, възприет от повечето мениджъри на банки, прилагащи политики за развитие на персонала, цели преди всичко повишаване на продажбите на банковите продукти и развитие и реализация на бизнес стратегиите на съответната банка. Редът на кредитиране в съвременните условия е значително променен в сравнение с кредитирането, прилагано преди 10 и повече години. С всяка изминала година и с всяка криза, която връхлита върху

¹⁵ Неновски, Н., Д. Колева, П. Чобанов. Отражение на международната финансова и икономическа криза върху банковия сектор в България. – В: *Годишник на УНСС*, София: изд., 2010, с. 61.

банковия сектор в световен мащаб, все повече се налага прилагането на политика на консервативно кредитиране и се прилагат редица нови нормативни актове от страна на регулаторите, които целят да се минимизира рискът от възникване на кризисна ситуация.

Приемането на България в Европейския съюз съвпадна с развитието на финансовата криза, която обхвана почти всички икономики в световен мащаб. Сътресенията на финансовите пазари през втората половина на 2007 г. породиха редица въпроси, свързани с финансовата стабилност на ЕС.¹⁶ Капацитетът за абсорбиране на шокове бе подложен за продължителен период от време на сериозни изпитания. Независимо че през 2007 г. макроикономическата стабилност се запази, в средата на годината внезапно настъпи обрат. Периодът на значителна колебливост на финансовите пазари, вследствие рязкото увеличаване на просрочените задължения на високорисковия пазар на ипотечни кредити в САЩ, наложи преоценка на кредитния риск на редица пазари, което в крайна сметка доведе до доразвиване на сътресенията в световен мащаб.¹⁷ Преди зараждането на кризата банковата система в целия Европейски съюз е стабилна и отчитаща висока рентабилност.

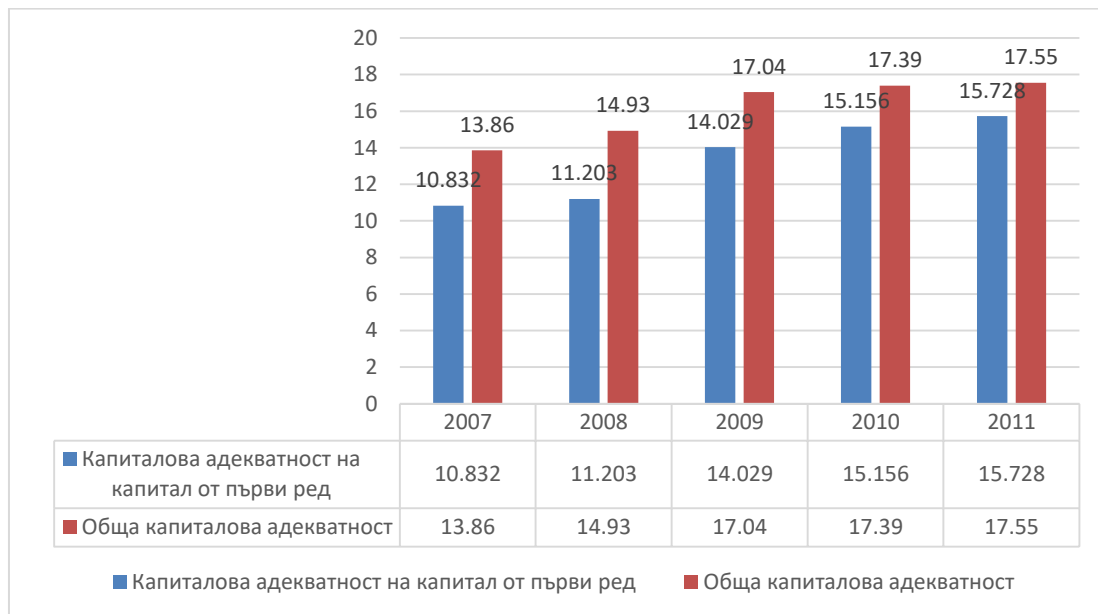
България също се отличава с достатъчно висока капиталова база и добра рентабилност на сектора. Според графично изобразените данни във Фигура 6., наблюдаваме непрекъснато увеличение на показателите за капиталова адекватност на страната.

След приемането на България в ЕС за първите пет години от членството на страната се регистрира 50% ръст на повишение стойностите на капиталовата адекватност на банките. Новините за настъпването на сътресения във финансовите сектори на засегнатите през 2007 г. държави, упражняват дисциплинарен ефект върху българските агенти, което най-вероятно е причината за консолидацията на висококачествен, ликвиден капитал в подготовка за посрещане на евентуален системен шок през 2008 г.

¹⁶ Ангелов, И. *Световната икономическа криза и България*. София: Академично издателство Проф. Марин Дринов, 2010.

¹⁷Годишен Доклад на Европейската Централна банка за 2007 г. публикуван на www.ecb.europa.eu, (прегледан през ноември 2017г.)

Фигура 7. Капиталова адекватност на банковия сектор през периода
2007 г. – 2011 г.



Източник: Обработени данни от European Banking Authority (<http://www.eba.europa.eu/>) и БНБ

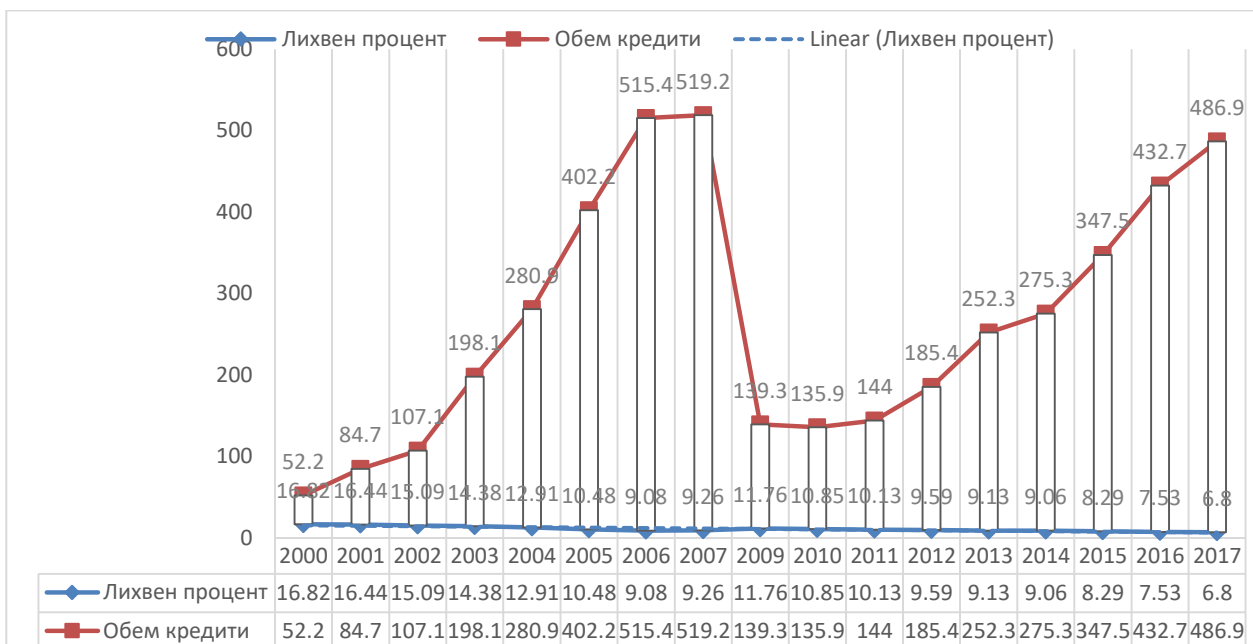
Запазването на високата доходност на банките след влизането в ЕС, се отразява положително на капитала на банките, докато коефициентите на платежоспособност леко намаляват, поради по-бързото нарастване на рисково претеглени активи в сравнение с нарастването на капиталовата база на банките. Въпреки това равнищата на платежоспособност остават значително над минимално установените нормативни изисквания.

В периода преди присъединяване на страната към Европейския съюз банковото кредитиране бележеше завиден ръст в новоотпуснатите кредити. Видно от Фигура 7. е, че от 2000 г. започва плавно и постепенно увеличаване на общия обем новоотпуснати кредити за домакинствата. В графиката са обобщени данните от кредити за потребление и жилищни кредити на домакинствата, според информация на БНБ. Прави впечатление, че лихвените проценти по кредитите за домакинства от 2000 г. до 2007 г. спадат все повече, което е пропорционално с нарастване на обемите от изтеглени кредити. По същото време търсенето на жилищни кредити расте, а цените на имотите се покачваха с всеки изминал

месец, тъй като строителният бранш не беше достатъчно подготвен за предизвиканото търсене на пазара. Поради благоприятното развитие на икономиката хората чувстваха повече сигурност и бяха по-склонни да инвестират парите си в нов бизнес, в покупката на имоти или да предприемат изтеглянето на кредити за стартиране на нов бизнес. В месеците преди зараждането на световната икономическа криза бяха инвестирани не малко средства от частния сектор именно в строежа на нови жилищни имоти. След разразилата се кризисна ситуация в световен мащаб имотите, които бяха построени, станаха непродваеми поради замразяване на кредитирането и резкия спад на търсене от страна на гражданите и домакинствата. Не малко инвеститори в този период обявиха фалит, тъй като голяма част от тях ползваха привлечен ресурс за извършване на своята дейност.

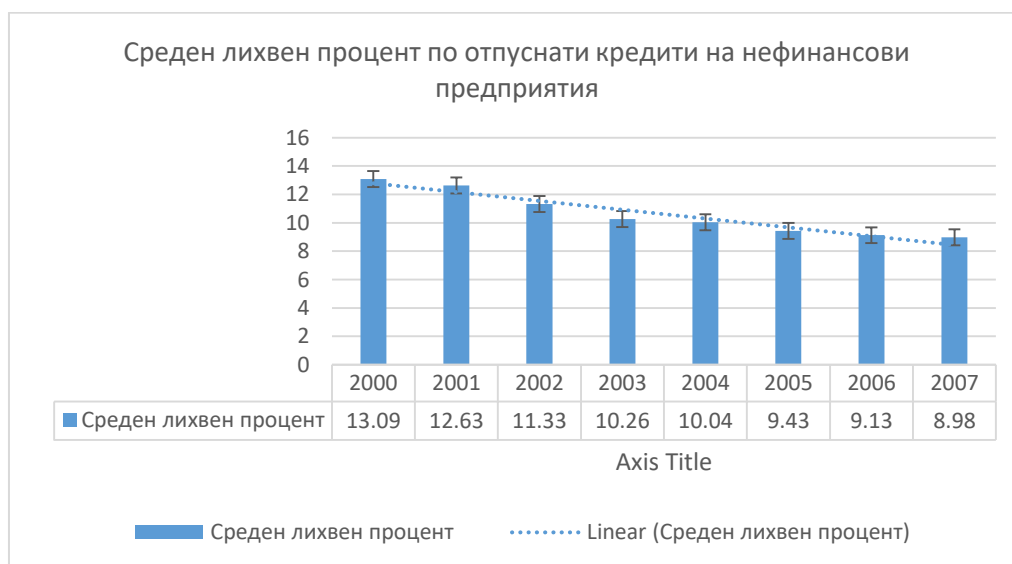
Видно и от Фигура 7. е, че обемите новоотпуснати кредити към 2007 г., според водената статистика на БНБ, са в своя пик. Нивата на лихвените проценти са с тенденция към понижение и това заедно с добрите икономически показатели бе катализатор за повишеното търсене на привлечен ресурс. В момента на разразилата се криза през 2008 г. се наблюдава съществен спад в обемите на новоотпуснати кредити. Това се дължи както на пониженото търсене, така и на прилагането на политики по въздържане от ново финансиране от страна на банковите институции. Банките бързо разбраха, че кредитите, които са раздали до този момент, стават все по-високо рискови и предпочетоха да замразят временно отпускането на нови такива, като повишат значително условията за кандидатстване. Вижда се и лекото завишаване на лихвените нива, което е оправдано от увеличения кредитен риск.

Фигура 8. Обем на новоотпуснати кредити и средно претеглен лихвен процент в сектор домакинства¹⁸



Източник : Обобщени данни от БНБ , www.bnb.bg, собствени изчисления

Фигура 9. Среден лихвен процент на кредити в сектор нефинансови предприятия за периода преди приемане на България в ЕС, 2000 г. – 2007 г.

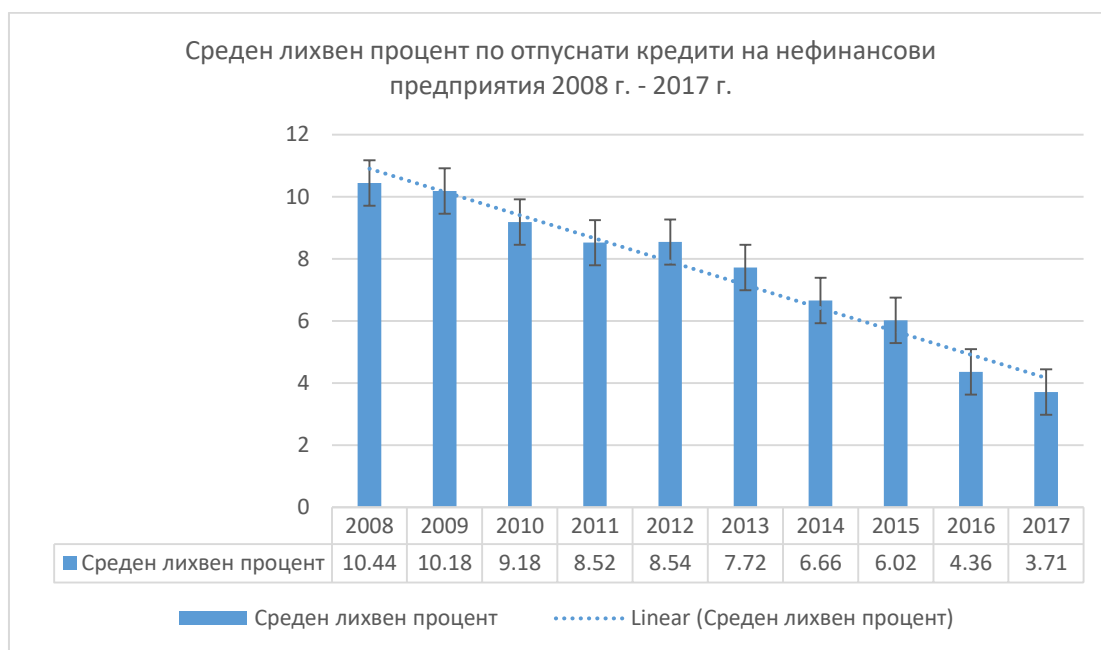


Източник : Обобщени данни от БНБ , www.bnb.bg, собствени изчисления

¹⁸ Данните са набавени и анализирани от секция Лихвена Статистика на БНБ, публикувана на сайта на Централната банка, www.bnb.bg, (видяна през ноември 2017г.)

Лихвените проценти по кредитите за бизнеса също следват подобна тенденция както при кредитите, предназначени за домакинствата. Видно от Фигура 9. и Фигура 10. – наблюдаваме съществено изменение в стойността на прилаганите лихвени проценти. В периода преди приемането на България в ЕС се наблюдава трайна тенденция за намаляване на лихвените проценти, дължащо се главно на икономическото развитие на страната вследствие подготовката за приемането в ЕС, раздвижването на капиталовия пазар, диверсификацията на кредитните портфейли на банките, увеличаване на инвестициите и намаляване на риска. След приемането на страната в ЕС бихме могли да разграничим два периода според динамиката на лихвените проценти. Първият се характеризира със зараждащата се икономическа криза и последствията от нея ясно се наблюдават в графика 10. През 2008 г. – 2011 г. лихвените проценти по кредитни продукти чувствително се увеличават поради несигурността в бизнес средата, липсата на инвестиции, завишаването на кредитния риск и консерватизма на банковите институции. След 2012 г. се наблюдава възстановяване на нивата на лихви, като те са сравними с периода преди кризата.

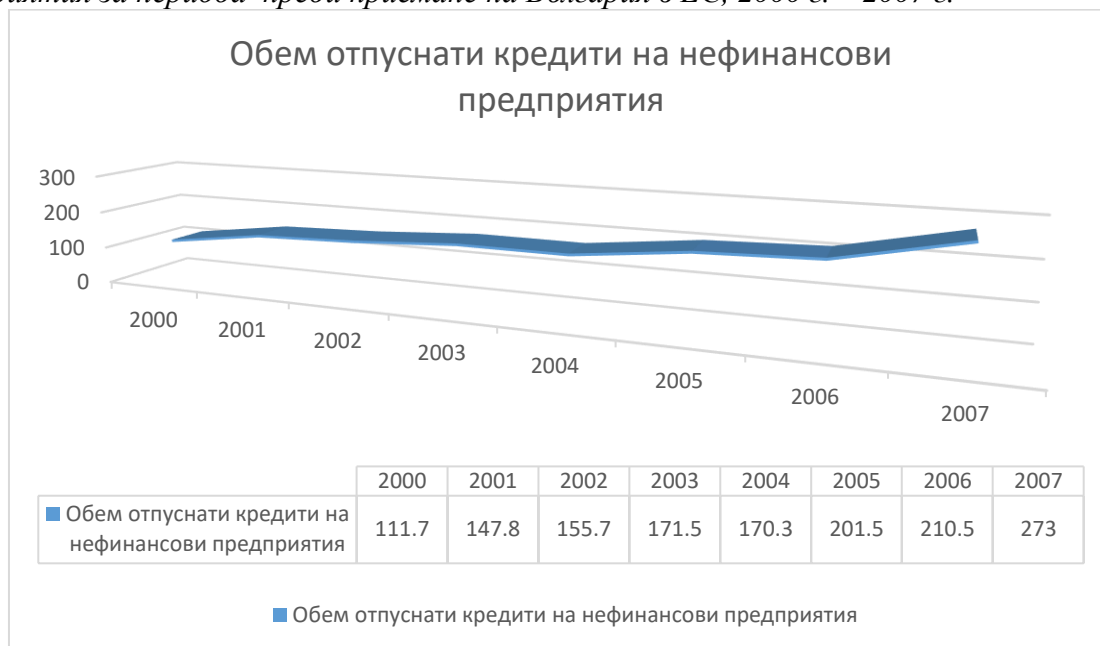
Фигура 10. Среден лихвен процент на кредити в сектор нефинансови предприятия за периода след приемане на България в ЕС, 2008 г. – 2017 г.



Източник : Обобщени данни от БНБ , www.bnb.bg, собствени изчисления

Аналогично с тенденцията за корелация на лихвените проценти в наблюдавания период, се изменят и обемите на отпуснати кредити на бизнеса. На Фигура 11. е илюстрирана динамиката на обемите, сравнена преди и след приемането на България в ЕС. Приемането на страната в ЕС е съпътствано от редица регламенти и изпълнение на определени параметри, включително в банковата сфера и по-точно в кредитния сектор. Въпреки по-строгия режим и променения начин на оценка на риска на икономическите субекти, за периода от 2000 г. – 2007 г. се наблюдава възходяща тенденция в обемите на кредити, отпуснати от банките, насочени към бизнеса. Това, както и в сектор домакинства, е продиктувано главно от повишаване нивото на инвестиции в страната поради подготовката за членството. Увеличеното потребление и повишаването на конкурентоспособността на българския бизнес са основните двигатели за повишеното търсене на кредити.

Фигура 11. Обем на отпуснати кредити в сектор нефинансови предприятия за периода преди приемане на България в ЕС, 2000 г. – 2007 г.



Източник : Обобщени данни от БНБ , www.bnb.bg, собствени изчисления

Фигура 12. показва изменението на обемите предоставени кредити на бизнеса, като в графиката ясно са отразени последиците от развилата се икономическа криза, която ,от една страна, принуди банките да възприемат значително по-консервативна политика на кредитиране и да повишат изискванията за поемания риск, а от друга страна, бизнесът стана значително по-предпазлив в инвестициите. Периодът след 2012 г. е период на възстановяване на потреблението на кредитни продукти, както за домакинствата, така и за бизнеса. Забелязва се съществено увеличаване в обемите кредити, което продължава до периода на приемане на страната в ЕС и разразилата се финансова криза.

Фигура 12. Обем на отпуснати кредити в сектор нефинансови предприятия за периода след приемане на България в ЕС, 2008 г. – 2017 г.



Източник : Обобщени данни от БНБ , www.bnb.bg, собствени изчисления

Банките бързо разбраха, че кредитите, които са раздали до момента, стават все по-високо рискови и предпочетоха да замразят временно отпускането на нови такива, като повишат значително условията за кандидатстване. Вижда се и лекото завишаване на лихвените нива, което е оправдано от увеличаване на кредитен риск.

Увеличава се ролята на диверсификация на разрешаваните кредити, което се изразява в различен, диференциран подход на банките при кредитирането както на субектите, така и на обектите на заема. Звената за управление на риска, които всяка банка поддържа, все повече разширяват своите функции и много внимателно обследват не само конкретната фирма, която желае да получи финансиране, а разглеждат целия бизнес сегмент, в който оперира дружеството.

От особено значение за банките е да се спазват правилата за рационалното кредитиране, при което се изисква разумна, смислена и целесъобразна оценка не само на обекта, субекта и качеството на обезпеченост, но и:

- на равнището на лихвените % по кредитите;
- на доходността от кредитните операции;
- на ефективните начини за намаляване на кредитния риск;
- на спазването на правилата за разрешаване и погасяване на кредитирането;
- на сериозен анализ на кредитните операции;
- на текущ контрол при обслужването на кредитите.

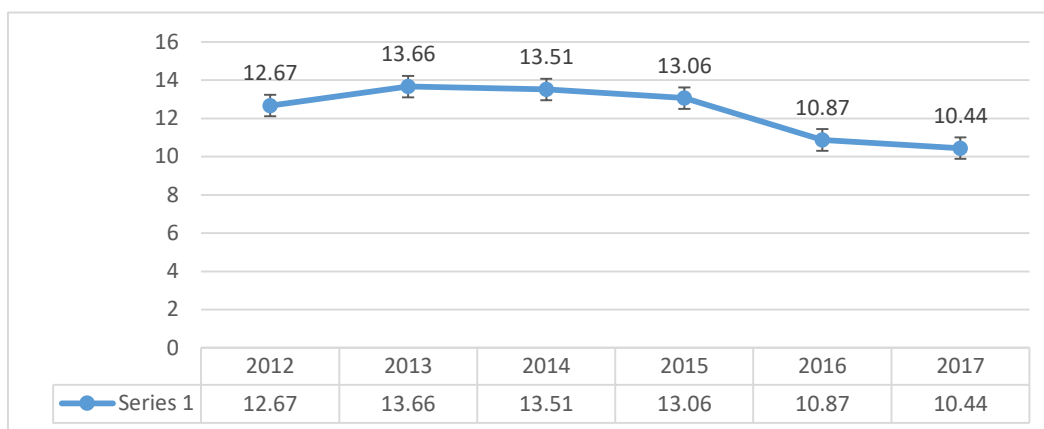
Особеностите на съвременната система за кредитиране са свързани с правила и предписания, установени от търговските банки, като задължителните минимални резерви, параметрите на ликвидност за рентабилност и др. Особенности на съвременната система за кредитиране определят и завишените изисквания, условията, които банките поставят пред субектите, обектите и обезпеченията по кредита.

Банките трябва да подхождат особено прецизно с това, кой става техен клиент. Обект на кредитиране не може да бъде всяка потребност на клиента заемодател, а само тази, която е свързана с неговите временни финансови затруднения, предизвикани от потребността за развитие на производството и реализацията на продукцията или от инвестиционна дейност. Съвременното кредитиране трябва да има предвид интересите на страните в кредитната сделка. Целта на разрешаваните кредити от банките е да се създадат предпоставки за развитието на дейността на клиента кредитополучател, да се подобрява неговата кредитоспособност, доходност, непрекъснатост на производството и реализацията на стоките и услугите. Съвременната система за кредитиране се основава на възможностите за реализация на залоговите права, различните видове гаранции, поръчителства от трети лица, с което се увеличават възможностите за погасяване на кредита.

През последните две години – 2016 г и 2017 г., видно от Фигура 13., наблюдаваме тенденция за спад на дела от лоши заеми. Въпреки това, в сравнение с общото ниво на страните от ЕС, България има ясно изразени високи стойности на необслужвани задължения. Малко след като в банковия сектор на страната бяха проведени стрес-тестове, Международният валутен фонд и Европейската комисия публикуваха доклад, оповестяващ информация за проведен техен стрес-тест на банките в страната, като за целта са използвани

изходните данни от събраната информация на БНБ. В доклада си двете институции също отбелязват отчетливо високия ръст на необслужвани кредити и потвърждават високата оценка за наличието на значителни капиталови буфери и стабилна печалба в сектора, но поставят фокуса върху кредитирането на свързани лица. Кредитирането на свързани лица е предпоставка за съсредоточаване на голям обем от капиталова база, поради което и съответните институции са значително по-податливи на шокове. Една от мерките, които трябва да се предприемат, е по-стриктният контрол от страна на регулатора, оказван върху банките в страната, като по този начин по-лесно ще се стига до реалния собственик на свързаните компании. Необходимо е разработването на допълнителни стратегии от страна на Централната банка, за намаляване нивата на влошени експозиции, които включват увеличаване на провизиите, заделени от банките, увеличаване на отписаните кредитни сделки, които са несъбираеми, по-добра оценка и контрол на приетите обезпечения, както и по-надеждни данни, предоставяни от банките.

Фигура 13. Дял на необслужвани кредити в банковия сектор в България¹⁹



Усилията на централната банка дадоха резултат, който ясно се прояви по време на развитие на глобалната икономическа криза. Известно е, че кризата на финансовите пазари нямаше директен ефект върху баланса на българските банки. Това е резултат от факта, че тяхната кредитна дейност е насочена към българската икономика и нашите банки не разполагат с експозиции в американски ценни книжа или в институции, които претърпяха загуби поради това, че инвестираха в подобен род финансови инструменти. Разбира се, страната ни не остана напълно изолирана от случващите се в почти цял свят финансови катаклизми.

Негативните последици у нас се проявиха под формата на ограничен достъп до ново финансиране и значително по-висока цена на външно финансиране. Вследствие на намалената икономическа активност на редица страни в ЕС и съответно в нашите търговски партньори, се получи забавяне на притока на преки чуждестранни инвестиции в страната и се наблюдава намаляване на външното търсене на български стоки.

Българската банкова система следваше политики на реформи, фискална консолидация и натрупване на резерви, заздравяване на капиталовата база и

¹⁹ Справка за необслужвани кредити и аванси и натрупана обезценка в млрд. лв.. За целта на изчисление са включени данни от трите групи необслужвани кредити (С вероятност от неплащане, които са редовни или просрочени < = 90 дни, Просрочени > 90 дни < = 180 дни, Просрочени > 180 дни), Публикувани на www.bnb.bg. (прегледан през март 2018г.)

регулации в банковия сектор. Развитието на глобалната финансова криза съвпадна с членството на страната в Европейския съюз. Точно през този период се наложи натрупаните резерви да бъдат използвани разумно за минимизиране на негативните ефекти от разпространението на кризата. Българските банки, подобно на чуждестранните им конкуренти, се намираха във възход на търсене на кредитиране и показателите за новоотпуснати кредити непрекъснато вървяха във възходящ ред. Тенденцията за процикличност беше осезаема и у нас.

В период на икономически подем с твърде бързи темпове се наблюдава голяма кредитна активност и обратно, в период на криза банките рязко преустановяват своята кредитна дейност, с което обаче косвено подпомагат задълбочаването на финансовия колапс. Отива се от едната крайност към другата.

Изводът от този цикъл се изразява в необходимостта да се поддържа плавно ниво на кредитиране, без да се наблюдават особени корелации във възходящ и низходящ ред, за да се избегнат и потенциални шокове при промяна на пазарните условия.

С приемането ни за страна членка на ЕС, в кредитната дейност на търговските банки настъпиха промени в областта на иновативните инструменти и продукти, имащи голям потенциал за печалба, които до момента на нашия пазар бяха слабо развити. Новите инструменти обаче носят и значителен потенциал за реализиране на загуби, тъй като техните характеристики не бяха добре познати и тествани както в среда на растеж, така и в среда на спад на пазарите.

В този смисъл се наложи намесата на централната банка, която предприе мерки за по-засилен контрол върху сложните финансови инструменти и за завишаване изискванията за повече капитал, служещ за покриване на рисковете, произтичащи от тези продукти. Строгите капиталови изисквания и произтичащата от тях здрава капиталова база на банковата система са най-важните предпоставки за наличието на стабилна финансова система. Такава политика не само че създава капиталови буфери срещу трудно предвидими негативни развития на финансовите пазари, но и ограничава поемането на прекомерни рискове от страна на банките. Не само паричната, но и регулаторната политика на централните банки трябва да имат антицикличен характер. Това е

факт, който всички признават, но във време на подем банките предпочитат да го подминат, тъй като прилагането на мерки би попречило и би повлияло пряко върху реализираната печалба.

Динамичното развитие на събитията около финансовата криза и съвпадението им с приемането на страната в ЕС подложиха финансовия и банков сектор на сериозни изпитания, което доведе до прилагането на по-стриктен контрол от страна на регулатора, по-високи изисквания към качеството на портфейлите, които банките поддържат, и неминуемо направи достъпа до кредит по-труден. Всички тези фактори повлияха на практиката на кредитиране на икономическите субекти в страната, като банковият сектор стана по-стабилен и по-регулиран.

3-ти период. Текущо състояние на кредитирането в България и неговото бъдещо развитие в семейството на ЕС

А) Промени в регулациите

След кризисен период, в който се откроява дигитализацията на сектора, се променя търсенето и нуждите на потребителите. Настъпва период, в който банките са притиснати от въведените нови регулации и те променят рамките на своя бизнес. Търсят нови възможности за привличане на клиенти, като същевременно намаляват рисково претеглените си активи. Наред с потребителските нагласи и желаниа банките се чувстват все по-притиснати: от една страна, от новите строги регулации и изисквания, от друга, от все по-голямата конкуренция от финтех компании, ползващи се със слаба държавна регулация, дигитално обслужване и ниски разходи за работа.

Важно за банките е да променят подхода си спрямо клиентите. Вместо преобладаващото продуктово позициониране при предлагането на банкови услуги, сега се анализира профила на клиента. На дневен ред е темата с променящата се структура на филиалната мрежа в сектора. Клиентите вече не отиват в клона, за да извършват трансакции. Търсят се начини как това да се направи възможно, като един от тях е банковият клон да се преобразува във виртуален. Едва ли ще се стигне обаче до изцяло онлайн банкиране. Клоновете ще започнат да предоставят и други услуги освен банковите. Технологиите

драматично промениха бизнеса, те са повлияли културата и самия модел на банкиране. Клиентите желаят да банкират навсякъде. Новите по-млади клиенти на банките са по-малко пристрастни и много по-рационални. Те влизат там, където трябва да направят възможно най-малко кликове. Кредитните институции вече не могат да разчитат на лоялни клиенти и на стария модел на поведение, когато хората са търсили човешкия контакт и са били верни на една банка. Наблюдава се тенденция за намаляване на банковите клонове в световен план, което от своя страна намалява и разходите на банките за поддръжка на клонова мрежа. Въпреки че те могат да намалееят вследствие на технологиите, едва ли в близко бъдеще ще сме свидетели на тяхното заличаване.

Б) Развитие на дигитализацията в сектор кредитиране

Друга положителна тенденция е навлизането на технологиите в банковото кредитиране. Израз на този процес е bigdata, или обработката на големи масиви от данни, които се трупат при анализа на кредитополучателите. Оказва се, че ако се обработва наличната информация, може да се увеличи ефективността на продажбите. Това е нещо, което бе подценявано в миналото и технологично не можеше да бъде постигнато. Чрез обработката на тези големи масиви от информация може да се изгради точен профил на клиента, на когото да се предостави най-подходящият продукт. Така не се губи времето на банката и времето на широката клиентска маса. С bigdata може да се обработват освен наличните клиентски данни в банката и тези, които са извън нея, включително и в социалните мрежи. Като се стремят към фокусирането върху потребителя и персонализацията на профила, банките трябва да вървят към намаляване на услугите, които предлагат. Това ще направи избора по-лесен, по-конкурентен и ще намали разходите за банките. Клиентите трябва да могат елементарно и бързо да получат услугата, която търсят. Това би помогнало за увеличаване на потреблението.

При развитието на финансовата криза през 2009 г. ЕС прие поредица нови правила, които целят пруденциален контрол върху кредитната дейност на банките, но също така те увеличават разходите за спазване на законодателството,

а в някои случаи дори намаляват приходите и печалбите на банките. Това е така, защото новите правила създават среда за повече конкуренция, като същевременно повишават капиталовите изисквания.

В) Промяна в поведението на банките в отговор на завишените капиталови изисквания

В голямата си част промените са в обществен интерес, като те защитават потребителите и дават тласък на иновациите, защото позволяват на финтех компаниите да навлязат в територия, досега запазена за банките. Възниква едни такъв проблем - дали банковият сектор е готов да приеме толкова много изменения за толкова кратко време. Освен регулативна тежест новите правила променят и отношението на банките към риска и може това да ги накара да намалят част от експозициите си. Към новите регулации, засягащи процеса на кредитиране, следва да се посочат следните:

Една от основните промени, настъпили в регулацията на кредитирането, е в лицето на стандарта МСФО 9 – Финансови инструменти. Новият Международен стандарт за финансово отчитане замества МСС 39 и кара банките да признават загуби от обезценка по кредити и други финансови инструменти на много по-ранен етап. Това се случваше преди при регистрирани просрочия по кредита, нарушаване на условията по договора или друго неизпълнение, сега важи моделът на очакваните загуби по финансови инструменти. Това означава, че още при отпускането на кредита банките ще залагат бъдещата обезценка на базата на риска да не получат изцяло договорените погашения. Освен това стандартът изисква банките да оценяват влиянието на икономически промени върху своя бизнес модел, портфейли и капитал, като преценяват различни сценарии. Основният резултат от стандарта е, че той ще увеличи провизиите, които банките заделят в първата година на прилагането му. Новите правила ще накарат банките да се насочат към сектори, които са по-устойчиви по отношение на икономическия цикъл и ще ги накара да избягват необезпечени и по-дългосрочни заеми, тъй като колкото по-дълъг е срокът, толкова по-голям е рискът от кредитно събитие. Реформите, предприети от европейските регулаторни органи продължават, като в през 2018 г. е постигнато съгласие за актуализиране на Базел

III, в който се предвиждат нови по-строги правила за определяне на риска и рисковото претеглените активи на банковите институции. Те ще трябва да увеличат капитала си, включително и поради други фактори като лимитите, до които най-големите финансови институции могат да се отклоняват от изчисленията за риска на активите от регулаторите. Пакетът от реформи, голяма част от който ще влезе в сила едва през 2027 г., или две десетилетия след началото на кризата, цели предотвратяването на последващи сътресения в сектора.

Изводи по първа глава :

Теоретико практичния анализ на моделите на кредитиране в България, както и обследването на новите тенденции за развитие показват следните зависимости :

1. Банките в страната прилагат традиционни модели на кредитиране, които се открояват със следните характеристики :
 - Основен канал за продажби на кредитни продукти е личния контакт с клиента в банковия офис
 - Високи разходи на банките за поддръжка на квалифициран персонал и клонова мрежа
 - Относително дълъг период за разглеждане и реално усвояване на средствата по кредитни продукти
 - За целите на задълбочения анализ и намаляване нивата на поемания кредитен риск, се изисква предоставянето на разширен набор от документи, доказващи правното, финансовото и икономическо състояние на евентуалния кредитозаемател.
 - Стандартизирани продукти, прилагани към широката клиентска маса, което е предпоставка да не се удовлетворяват индивидуалните клиентски нужди
 - Подсигуряване на достатъчно високо ниво на сигурност при клиентските операции и контрол върху нивата на поемания кредитен риск

2. Тенденции при развитие на иновативните кредитни модели и новите конкуренти на банките
 - Иновативни модели на кредитиране се използват главно от небанковия финансов сектор
 - Онлайн кредитирането демонстрира стабилен ръст в обемите на новоотпуснати кредити
 - Онлайн услуги в кредитната дейност се предлагат предимно от небанкови финансови компании
 - От дистанционното кредитиране се възползват главно клиенти в ритейл сегмента, поради липсата на изградени модели и платформи за кредитиране на бизнеса
 - Небанковия кредит се различава от банковия със своята по-висока цена, по-кратък срок на изплащане и по-лесен достъп
 - Занижените регулаторни и правни изисквания към компаниите за небанково кредитиране са предпоставка за повишаване на тяхната конкурентоспособност и ниски разходи, в сравнение с банките
3. Промените в кредита след приемането на страната в ЕС се обобщават в три периода
 - Предприсъединителен период, белязан главно от подготовката на България за членството в ЕС. Настъпилите промени са главно в законодателната дейност, уреждаща кредитната дейност
 - Промени настъпили след приемането в ЕС. Период е белязан главно от развитие на финансовата криза през 2008г. Наблюдава се свиване на кредитната дейност и намаляване на инвестициите, в следствие на което се натрупва голяма депозитна маса в банковия сектор. Лихвите по банкови кредити поддържат сравнително високи нива, а обемите на кредитиране намаляват. Капиталовата адекватност в банковия сектор нарасна значително.
 - Период на бъдещо развитие на кредитирането в България след членството в ЕС. След приключване на кризата се завишават регулациите върху банковия сектор, изискванията за капиталова адекватност и оптимизация нивата на лоши кредити в системата.

Промениха се клиентските нагласи за търсене на кредит, като се налагат тенденции за дигитално обслужване и кредитиране, ниска цена на привлечените средства, удобство и бързина при отпускането на кредит.

ГЛАВА ВТОРА. КРЕДИТИРАНЕТО В БЪЛГАРИЯ СЛЕД ГЛОБАЛНАТА ФИНАНСОВА КРИЗА

1.1 Глобалната финансова криза и превенция на бъдещи банкови сътресения

Финансовите кризи не са нещо ново. Ако надникнем назад в паричната историята, ще забележим, че средно на година в световен мащаб има поне по две икономически кризи²⁰. Статистиката показва, че тяхното проявление през 20. век е значително по-голямо. Сътресенията през последните няколко години значително се отличават от финансовите кризи в миналото. Все по-интегрираният пазар и нарасналата либерализация на пазарите въвеждат нови елементи при изследването им и тяхното развитие съществено се различава от развитието на предходните. Последица от либерализацията и международната интеграция на пазарите на финансови услуги е бързото разпространение на кризите и отражението им в интернационален аспект.²¹

Измеренията на кризите като мащаби, дълбочина, характер дават основание за формулиране на няколко хипотези.

Първо, реалистично е да се говори не за криза, а за кризи, които взаимно се индуцират и катализират.

Второ, кризата или кризите не са случайно явление, те не възникват под въздействието на конюнктурни или ситуационни фактори.

Трето, кризата или кризите са продукт на натрупани и натрупващи се системни пазарни неравновесия, прерастващи в икономически диспропорции и дълбоки социални неравенства.

Икономистите признават, че не могат да предскажат кризите или да набележат основните индикации за зараждането им.²² Макар че икономиката е инструментална наука, която има претенции да е сходна с физиката, то не могат да се определят константни величини, които да спомогнат за изчислението и

²⁰Kaminsky, G., C. Reinhart, The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance of Payments Problems, Board of Governors of the FRS, IFDP 544 / 1996, p. 24.

²¹Тодорова, В. *Финансови кризи - история, еволюция и теории*, публикуван на blogs.unwe.bg/vyotzov/files/2015/11/, 2010. (прегледан през ноември 2017г.)

²²Манчев, Ц. *Есе за финансовата криза*. АИАП, 2005.

определянето на бъдещи финансови сътресения. Обикновено дори при силно изразения инструментариум от модели, функции и техники, икономиката обяснява постфактум икономическите събития и икономическата реалност.²³ Възможно ли е проблемът да е в използвания инструментариум. Често икономистите въвеждат константни величини в своите изчисления, което не би следвало да е правилно, тъй като при постоянно и динамично развиващата се икономическа среда, то би следвало и методите и прогнозните числа да проявяват развитие. Друго слабо място при прогнозиране на кризите е, че всяка една величина би могла да бъде манипулирана и използвана за целите на изследователя. Следователно, чрез приетите стандартни съществуващи модели е възможно не само да се моделира, но и манипулира, било то съзнателно или не. Освен всичко това, обективността на прогнозите зависи и от качеството, достъпността и верността на получаваната входяща информация. Често се сблъскваме с непълнота на търсената информация. При развитието на последната глобална финансова криза бе отчетена несистематична информация от аналитични индикатори, чрез които да се наблюдава разволя на икономическите процеси и да може да се определи, макар и в краткосрочен план, какво би следвало, с цел минимизиране на последиците. Ето защо изграждането на информационна система от аналитични индикатори за сигнализация и превенция на потенциални заплахи от икономическа дестабилизация е една от сериозните поуки на настоящата криза.

Друг сериозен проблем при прогнозирането на кризи са информационните парадокси на получаваната информация.²⁴ Информацията, регистрираща реалните процеси и събития в икономиката, има все по-ограничено влияние в регулиране на поведението на пазарните агенти. Вече доминираща роля играят наблюденията и регистрациите на субективни мнения, оценки, очаквания и на

²³ Царевски, В. *Глобалната финансово-икономическа криза – възможни въпроси и отговори*. Икономическа мисъл, Институт за икономически изследвания при БАН, 2010, стр. 23-36

²⁴ Трифонова, С., А. Кънева. *Развитие на банковата система в България през периода 2007 – 2015г. Влияние на световните кризисни процеси*, публикуван на www.unwe.bg/uploads/Alternatives/1-Trifonova-Kaneva . 2016, стр.5-23. (видян през ноември 2017г.)

тази основа конструирани на разнообразни индексни оценки. Налице е един необясним парадокс икономистите категорично се разграничават от социологията и социолозите и същевременно приемат социологическия инструментариум за наблюдение и оценки на икономическите процеси. В случая не се поставя по никакво съмнение значимостта на теориите за адаптивните и рационални очаквания. Въпросът се отнася до липсата на механизъм, който да отличава очакванията, изведени в контекста на конюнктурата и нейната динамика, от спекулативните слухове и манипулативните внушения, съзнателно лансирани в пазарните среди. А всичко това деформира и подменя ролята на автентичните пазарни механизми.

Освен проблема за информационните дефицити и деформации следва да се има предвид и друг проблем – силно отклоняващото се човешко поведение от изграждания с десетилетия и векове образ на „икономическия човек“, който прави рационален избор, взема рационални решения, изхождайки от своите интереси да максимизира ползите си.²⁵ Съвременната поведенческа наука дава различно от класическите и неокласическите икономически теории обяснение на човешкото поведение.

„Реалните хора – за щастие – демонстрират смазващо разнообразие от поведения, черти и мотиви, голяма част от които са ирационални, само увреждащи или „безпочвено“ алтруистични“²⁶. Или както се обобщава, образът на „икономическия човек“ е удобен за изграждане на икономически теории, но от гледна точка на практическата полезност той има един сериозен недостатък: не съществува“²⁷. Податливият на външно влияние човек, заобиколен от мощен информационен натиск, управляван от позиции на различни интереси, прави привидно свои рационален избор.²⁸ Дали обаче това е така или пазарите сами моделират поведението на отделните индивиди. Ако следваме тази теория може

²⁵ Сарийски, Г. *Световната криза – произход и въздействие върху българската банкова система.*, Институт за икономическа политика, София, 2010.

²⁶ Паунов, М. *Емоции, организационно поведение и човешки ресурси.* София: Сиела, 2010, с. 113.

²⁷ Пак там, с. 178

²⁸ Божинов, Б. *Банковият сектор в условие на криза.* публикуван на www.academia.edu, 2013. (видян през ноември 2017г.)

да изведем мнение, че пазара не разпределя ресурси, а е механизъм за моделиране на поведението на индивида, който би искал да управлява тези ресурси. Може би затова все по-често на терена на икономическите изследвания се говори за индекси, рейтинги и агенции.

Според класическите представи икономиката е наука, която изследва богатството, неговото създаване и натрупване. За икономистите от модерните времена предметът на икономическата наука е да изследва разпределение на ограничени ресурси между алтернативни или конкурентни потребности.²⁹ Между двете формулировки не съществува противоречие. Втората допълва първата, като я инструментализира, защото само рационалното използване на ограничени ресурси създава реално богатство. Или за икономическата теория ограничеността на ресурсите означава ефективното им използване. Според теорията за оскъдността на ресурсите³⁰ всяко благо, което има цена, е състояние на оскъдност, което не означава фактически дефицит, а предполага рационално използване. Или в теоретичен план ефективността се налага в императив и критерии за оценка и на тяхната производителна употреба, и на функционирането на пазарите какво, колко и за кого да се произвежда. Пазарът дава отговор на въпроса какво и колко да се произвежда, но практически е невъзможно да се отговори на въпроса между кого или как се разпределят благата. Затова критерий за ефективно функциониране на пазарите се възприема такова равновесно разпределение на дохода на факторните пазари, което да осигури ефективно, според Парето³¹, функциониране на стоковите пазари.

Кредитирането, както и другите финансови източници за разрастване на ресурсния потенциал, има своята висока цена, на която се удовлетворяват потребностите. Всички те участват в една верига за генериране на стойност, която при неефективно използване на привлечените ресурси се обезценява. И колкото по-голяма е стойността, толкова по-значими са последиците от обезценяването.

²⁹ Петров, Г. и др. *Корпоративни финанси – Кратък курс*. Четвърто допълнено издание. София: Тракия – М, 2012.

³⁰ Смит, Адам. *Богатството на народите*. ИК „Рата“, 2006, с. 97.

³¹ Арон, Раймон. (Сборник) *Социология и политика*, издателство ЕОН 2000, стр.27

Решаващ принос за очертаното пазарно поведение към ресурсите има и възприемането и отношението към парите в тяхното пазарно битие. Според макроикономистите парите не са ресурс.³² Те имат няколко основни функции, мярка на стойността, средство за размяна или обръщение, платежно средство или средство за разсрочено плащане, средство за натрупване или резервно средство. В пазарната реалност обаче парите се възприемат по-различно. Откакто възникват парите, цялата история на икономическото развитие, на разрастването на ресурсния потенциал е свързана с една от най-важните им функции, платежно средство. Тази именно функция на парите, съчетана с другите две – разменно средство и мярка на стойността, превръща парите в уникален ресурс, на чиято основа възникват паричните, финансовите пазари, които се превръщат в основни източници за финансиране и на факторните, и на стоковите пазари. През последните трийсет години количеството на парите в световен мащаб се е увеличило десетки пъти, а количеството на стоките – само четири пъти³³. Разрастването на парите като платежно средство, съчетано с деформациите в разпределението на доходите, който процес се пренася и на финансовите пазари, има решаващ принос за хода на световната икономика и в частност за финансовите кризи.

Глобалната финансова криза върна интереса към системите и моделите за ранни предупредителни сигнали за финансова криза. Очевидно е нереалистично инвеститорите и обществото, като цяло, да се предпазят от всякакъв вид колебания в цените на финансовите активи. В същото време социалните разходи за преодоляване на кризите изглежда са толкова големи, че нараства съгласието по въпроса за необходимостта да се предвидят такива събития и по възможност да се избегне възникването им в бъдеще, или поне да се смекчат негативните последици. Последната финансова криза наложи в дневния ред на политиците проблема за нестабилността на финансовите пазари, а политическите институции

³² Стоичкова, О. *Теория на парите и кредита*. изд. ВУАРР, 2016, с.51.

³³ Царевски, В. Глобалната финансово-икономическа криза – възможни въпроси и отговори. – В: *Икономическа мисъл*, 2010, брой 3, с.62.

отново се вглеждат в системите за ранно предупреждение за валутни и финансови кризи.

Независимо че множество институции отново започват да правят такива системи за ранно предупреждение, икономистите като цяло са доста по-скептични към ефективността на такива модели. Meese & Rogoff³⁴ в своето изследване за предсказване на валутните кризи показват, че е трудно да се интерпретира един наивен модел на валутния курс. Тъй като този резултат е доказан и е трудно да бъде оборен, с много малко изключения, способността да се предвидят валутни кризи, особена форма на кризите на валутния курс, изглежда много несигурна. Rose & Spiegel³⁵ анализират причините и последствията от кризата от 2008 г., като се вземат предвид 107 държави и също достига до заключение, че избраните обясняващи променливи не успяват да отчетат проявата на кризи в тяхната извадка, което според тях е основателна причина за скептицизъм относно ранните системи за предупреждение.

Извън тези проблеми има по-фундаментални проблеми със системите за ранно сигнализиране. От една страна, сигналите за ранното предупреждение служат за предвиждане на кризи с цел да се избегне тяхното настъпване, от друга страна, ако сигналите се използват за политически цели, предвидените кризи ще бъдат избегнати, което означава, че моделите няма да бъдат верни. Ето защо има противоречие между целите на предвиждане и избягване на кризите, което води до пораждаването на съмнения относно това, колко използвани са моделите за ранни сигнали за кризи за политически цели.

Въпреки описаните по-горе проблеми, има редица аргументи в полза на ранното предупреждаване за кризи. Системите за ранно предупреждение биха отключили бързи ответни реакции от страна на контролните органи, в случай че е налице индикация, говореща за евентуална стресова ситуация. Една от ключовите ползи от моделите на системи за ранно предупреждение е дисциплиниращият ефект, който моделите носят в икономическия дебат, както и

³⁴Meese, Richard and Keneth Rogoff. 1983, „Emperial Exchange rate models of the seventies”, *Journal of International Economics* 14, page 3-24. Harvard University

³⁵Andrew K. Rose & Mark M. Spiegel, 2011. "The Olympic Effect," *Economic Journal*, Royal Economic Society, vol. 121(553), pages 652-677, 06

върху решенията на политиците.³⁶ За разлика от оценките, базирани само на индивидуалния опит и преценка, моделите за превенция на кризи дават количествена оценка на икономическата уязвимост, която е статистически свързана с основните параметри.

Дълго време в началото на възникване на кризата, много правителства и финансиста спореха върху въпроса дали изобщо има индикации за криза или това е само плод на спекулативни теории с определена цел.³⁷ По време на тези спорове всъщност бъдещата криза се развиваше, докато през 2007 г. при „спукването на балона“ на ипотечните кредити в САЩ не стана ясно за всички, че предстои нещо непознато и невиджано в досега изминалите кризисни ситуации. Никой нямаше представа какво да очаква и дори тогава имаше множество експерти, които „успокояваха“ множествата и не предричаха каквито и да е било фалити. Само за месеци през 2007 г. кризата се разпространи светкавично в почти целия свят и обхвана всички страни, имащи икономически връзки със САЩ.

Според нас, най-важните причини, довели до криза и в банковата система след 2007 г., са следните:

1. *Занижаване на изискванията към кредитополучателите.* Най-често прекомерното занижаване на изискванията към кредитополучателите е продиктувано от стремежа на финансовите институции за увеличение на тяхното пазарно присъствие. Известно е, че при икономически подем банките рискуват своята стабилност срещу това да увеличат своите продажби в областта на кредитирането и да завземат колкото може по-голям пазарен дял. Те занижават изискванията към кредитополучателите, кандидатите за кредит все по-често получават одобрение на исканията си и по този начин рискът за институцията се увеличава стремглаво. Вероятността активите на банките да попаднат в ръцете

³⁶ Ангелов, И. *Световната икономическа криза и България*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2010.

³⁷ Неновски, Н., Д. Колева, П. Чобанов. Отражение на международната финансова и икономическа криза върху банковия сектор в България. – В: *Годишник на УНСС*, 2010, с. 80.

на лица, които не биха могли да обслужват редовно задълженията си, са големи. Вследствие на тази политика банковата система губи своята устойчивост и изпада в състояние, при което всяко изменение на икономическата или политическа обстановка би повлияло негативно върху стабилността на цялата система. По-голяма част от необслужваните кредити са отпуснати по време на икономически възход. Одобряващите органи в банковите институции залагат ниско ниво на риск от загуби на фирми и кредитополучатели, опирайки се върху краткосрочните финансови показатели на пазара.

По аналогичен начин можем да разгледаме и ситуацията с развитието на кредитния бум в България, който продължи в рамките от 2006 до почти цялата 2007 година, когато и се спуска „ипотечният балон“ в САЩ. В годините преди началото на кризата банките в страната бяха изцяло ориентирани към привличане на максимално голям обем от клиенти, ползващи кредитни продукти. Ограниченията към клиентите за достъп до банков продукт бяха минимални и често дори клиентът да не отговаря на стандартните изисквания на банката, се правеха изключения и отново се намираше вариант за финансиране. Поради занижения критерий на стандартите за управление на риска голяма част от така наречените „лоши кредитополучатели“ успяха да се сдобият с кредитни продукти, до които иначе не биха имали достъп. Българският банков сектор отбелязва сравнително висок ръст на кредитиране в сравнение със страните от ЦИЕ (Централна и Източна Европа)³⁸, изпреварвайки обаче значително развитието на реалния сектор .

Темпът на експанзия през 2007 г. показва, че тези ограничения остават скрити за стопанските агенти до началото на кризата. В този смисъл тя изигра оздравителна роля за българската икономика, тъй като доведе до ясно очертаване на разумните граници на пазарен растеж и допринесе за охлаждане на експанзията, без да предизвика сътресения и да наруши нормалното функциониране на сектора.

Важно е да се отбележи, че агресивното кредитиране не винаги носи етикет

³⁸Interlace, CEE Banking Series , www.euromoney.com/ , (прегледан през септември 2017г.)

за лошо качество, практиката показва, че далеч не всички периоди на растеж завършват с банкова криза. Според резултатите от изследване, обхващащо данни за 100 страни за периода до 2016 г., показано в таблица 2, неблагоприятният сценарий се наблюдава едва при 17% от кредитните експанзии.

Таблица 2. Референтни стойности на предикторите за определяне на възможни сценарии на развитие на кредитната експанзия

	Позитивен сценарий	Негативен сценарий
Инфлация %	11.9	19
Ръст на БВП %	6.7	5.4
Текуща сметка/БВП	-2.9	-3
БВП/човек от населението (USD)	5675	6350
Кредит/БВП	29.7	38.4
ΔКредит/БВП	4	4.2
Продължителност на цикъла (години)	2.9	5.1
Външна търговия/БВП	0.62	0.43
Индекс на банковия надзор	1.03	0.31

Източник: Barajas, A., G. Dell'Ariccia, and A. Levchenko, *Credit Booms: The Good, the Bad, and the Ugly*, International Monetary Fund, presentation, p.14.

В повечето случаи появата на първите признаци на икономически застои по естествен начин принуждава финансовите посредници да ограничат отпускането на нови кредити и това довежда до „меко приземяване“ на банковата система – ненадеждните длъжници изпадат в несъстоятелност, банките отписват техните кредити от актива си и системата отново преминава в стабилно състояние на готовност за посрещане на следващия период на растеж. В някои случаи обаче събитията следват различен сценарий. Цитираното по-горе изследване показва, че когато икономическият растеж продължи достатъчно дълго време при относително нисък ръст на БВП, високи стойности на инфлацията и засилен ръст на кредитирането, по-вероятният сценарий предвижда изпадане на банковата система в криза.

2. *Слабостите в моделите за оценка и управление на риска.* Въпреки че е ясно обособена, причинно-следствената взаимовръзка между кредитната

експанзия и банковите кризи не е еднозначна. Половината банкови кризи не са предшествани от период на кредитна експанзия. Разширяването на пазарното присъствие до голяма степен може да мотивира финансовите институции да занижат критериите си, но нито една банка не би ги понижила съзнателно до ниво, в което може да се очаква, че ще инкасира загуба. Банковата криза предполага наличието на множество банки с твърде занижени стандарти. Причината за подобни действия може да се потърси в моделите, използвани за оценка и управление на риска. Всички параметри, както и формата на зависимост в тези модели, се определят въз основа на данни, които са снети през период на нормално функциониране на икономиката, стандартно поведение на икономическите агенти и относително слаба динамика на параметрите на средата.³⁹ Не може да се очаква, че същите модели ще дадат адекватна оценка за рисковите показатели в момент, когато цялата система функционира на съвсем различен принцип. Във връзка с това възниква въпросът – до каква степен изобщо банката може да се уповава на наличния инструментариум за оценка на риска и по-специално на моделите за оценка на надеждността на кандидатите за кредит. Средносрочните и дългосрочните кредити предполагат използването на прогнози за платежоспособността на кандидатите, както и за стойността на активите, служещи като гаранция след 5-10 г. Надеждността на прогнози с толкова дългосрочен хоризонт е доста спорна, но те са единствените, с които банките разполагат. Интересите на акционерите мотивират банковия мениджмънт да търси начини за запазване и увеличаване на пазарния дял, а това е свързано с вземането на множество решения, които могат да бъдат обосновани само с помощта на подобни модели. Един от сериозните недостатъци на масово използваните модели за управление на риска е допускането (в явна или неявна форма), че всеки участник присъства самостоятелно на пазара и неговите действия не оказват влияние върху поведението на останалите участници.⁴⁰ В повечето банки се използват съвсем сходни алгоритми, които съставят прогнози,

³⁹ Mishkin, Frederic S. *Anatomy of Financial Crisis. Journal of Evolutionary Economics*. 1992, Vol. 2, p. 117.

⁴⁰ Calomiris C, J. Mason. *Fundamentals, panics, and bank distress during the epression*. Am. Econ. Rev. 93, 2003

оценяват кредитния риск и до голяма степен определят поведението на използващите ги институции, но не отчитат обстоятелството, че мотивират едновременно цели множества от икономически агенти да предприемат едни и същи действия. В момента, в който динамиката на някой от показателите, включени в модела за оценка, промени стойността или поведението си по начин, който да предизвика отчитане на понижено ниво на риск за дадена група категория кредитополучатели, финансовите посредници масово увеличават дела на този актив (или група кредити) в портфейла си. Следващият етап от този цикъл води до обратното – когато показателите дават индикация за повишаване на риска и инвеститорите следва да потърсят начин за свиване на експозицията. Те отново действат почти едновременно и това води до резки колебания в цените, паника сред инвеститорите и до инкасиране на загуби.

3. *Банките - преразпределители на риска.* През последните 10 години светът на финансовите кредитни пазари се промени коренно. Сериозният проблем, свързан с виртуалните банки, е прекъсването на връзката между първоизточника на кредита и крайния приемник на риска, което от своя страна лишава икономическите агенти от възможност за получаване на точна оценка. В известна степен този процес е закономерен и задвижван от постоянно нарастващия брой и обем на съвременните финансови инструменти. Твърде бързите темпове на развитие обаче доведоха до известно изкривяване в природата и същността на финансовите пазари. В съвременните условия циркулацията на финансови активи напомня повече на прехвърляне „на граната с освободен предпазител“, отколкото на класически инвестиционен процес. Чрез средствата на т.нар. секюритизация, които успешно се наложиха в съвременната практика, банките получиха възможност да задържат само част от чистите приходи, но не и риска от непълно погасяване на задълженията на кредитополучателите. Това от своя страна премахна всякакви стимули за изпълнение на техните класически функции, произтичащи от ролята им като финансови посредници и ги поощри да ликвидират договорите за кредит за кратко време след отпускането им чрез обединяване в секюритизирани пакети и продажба на трети лица. По този начин кредиторите освобождават капитал,

който за кратко време включват в следващ цикъл. Продадените пакети на свой ред се включват в аналогични схеми на препродажба и прехвърляне на риска към инвестиционни и хедж фондове, дружества за структурни инвестиции. Крайният купувач няма връзка с първоначалния източник на отпуснатия кредит и поради тази причина не може да получи точна оценка за риска от изпадане на длъжника в несъстоятелност, нито е в състояние да повлияе по някакъв начин, въпреки че именно крайният купувач се явява приемник на риска. От друга страна, кредиторът „на първа инстанция“ има достатъчно близък контакт с получателя на кредита, но не е заинтересован от получаването на точни оценки или поне не толкова, колкото от ускоряването на динамиката на този процес. Това мотивира банките да понижават изискванията към кандидатите за получаване на кредит, което по естествен път води до насочването им към клиенти с по-нисък клас на надеждност (subprime), до натрупване на рискове и концентрирането им извън системата и в крайна сметка – до загуба на контрол върху процеса.

Конкуренцията във финансовия сектор е много важна предпоставка за развитие на евентуални сътресения в кредитния сектор. Необходимостта от промяна в модела на работа с цел банките да задържат клиентите си, поставя мениджмънта на институциите пред сериозно изпитание, като ги подтиква да поемат все по-високи рискове. До момента на достигане на риска в системата до определено равнище, целият процес протича без сътресения и наподобява класическите финансови пирамиди – задълженията към старите кредитори се погасяват за сметка на задълженията към новите, дружествата поддържат достатъчно висока ликвидност за посрещане на текущите плащания, рейтингът на дълга, който емитират, е висок и инвеститорите го купуват, добавяйки нови звена по веригата от трансформации на паричните потоци. Това води до възход, до дематериализация на парите и нарастваща уязвимост на световната финансова система. В тези условия трансформацията на парите в техни производни е много печеливша дейност и това стимулира търговията с тях, а също и създаването на нови финансови продукти, което освен до увеличаване на печалбата води до ускоряване на паричния оборот, до прекомерно усложняване на обслужващата го система и най-вече – до хипертрофия на банковата система. На практика банките

губят присъщите си функции и от финансови посредници, чиято задача е преразпределянето на риска, се превръщат в негови приемници.

2.2. Влияние на икономическата и политическа нестабилност в банковия сектор в България

Като предизвикателство за банковата система и надзорния орган (БНБ) са оставащите проблеми на качеството на активите в някои части на системата, по-специално липсата на подходяща диверсификация, кредитирането на свързани лица и сделките между свързани лица.⁴¹ Сходни проблеми има и в някои части на застрахователния сектор и на пенсионните фондове.

През лятото на 2014 г. масовото изтегляне на депозити от банката доведе до закриването на КТБ. Последвалата счетоводна експертиза разкри дупка от 2.6 млрд. долара – две трети от капитала на банката (или 5% от БВП на България). Следите на липсващите пари водят в посока нерегламентирано кредитиране на фирми, контролирани от собственика на банката или от неговия политически партньор. Възстановяването на застрахованите депозити доведе до увеличаване на дефицита на България до 3,7% от БВП на страната, над критериите от Маастрихт⁴².

Икономическите показатели на България в периода след кризата са сравнително слаби и незадоволителни. След спад в икономическата дейност през 2009 г., бе отчитан слаб ръст с годишно колебание около 1 % годишно и това се очаква да остане така в краткосрочен план. Беше отбелязана стагнация на цените, която бе последвана от дефлация в средата на 2013 г. и която се очаква да продължи през по-голямата част на 2015 г. Политическата нестабилност и сътресенията в банковия сектор имаха негативно въздействие върху доверието през втората половина на 2014 г. Правителствените финанси също се влошиха

⁴¹ Доклад на ЕЦБ, с. 17, www.ecb.europa.eu, [видян през юни 2017].

⁴² Според критериите за конвергенция от 1996 г. дефицитът на страните, част от икономическия и валутен съюз на ЕС, не бива да бъде по-голям от 3% от БВП.

значително през 2014 г. Някои от по-важните събития за влошаване на икономическата обстановка в страна са:

- **Сътресенията в банковия сектор през лятото на 2014 г.**, които разкриха институционални и надзорни слабости. Неэффективният надзор от страна на Българска народна банка и невъзможността ѝ да открие значителни проблеми в четвъртата по големина банка в страната - Корпоративна търговска банка (КТБ), е свидетелство за недостатъците в надзорните практики във финансовия сектор и в наблюдението на риска от концентрация. Това доведе до криза на доверието в банковия надзор, което от своя страна създава съмнения по отношение на състоянието на други части на финансовия сектор.
- **Появиха се съмнения относно надеждността на изнесените доклади с данни за финансовия сектор.** Ликвидната криза през лятото на 2014 г. разкри капиталов недостиг и доведе до отмяна на лиценза за банкова дейност на Корпоративна търговска банка.

Гарантираните депозити, които вложителите имаха в банката, възлизаха на около 5% от БВП. Същите бяха изплатени със закъснение от няколко месеца на вложителите, което доведе до допълнително напрежение и липса на доверие, както в банковия сектор, така и в цялата държавна администрация. Преди това развитие на събитията докладваното качество на активите на банката беше забележително високо, което при последващото разследване беше доказано като грубо манипулирано. В допълнение към това бяха открити недостатъци при обезпечителните практики и при капиталовата адекватност на банката. Случаят с КТБ беше краен, но от докладваните данни се предполага, че може да има недостатъци също и в други банки. Слабостите може също така да се простират до извън банковия финансов сектор, особено във връзка с риска от концентрация и експозициите към свързани лица в пенсионните схеми.

- **Натискът за намаляване на задлъжнялостта върху нефинансовите корпорации, усилен от дефлацията, може да подкопае инвестициите**

и растежа в краткосрочен и средносрочен план. Голям дял от корпоративните задължения, разглеждани също като част от отрицателната нетна международна инвестиционна позиция (НМИП), е под формата на трансгранични вътрешнофирмени заеми. При това, дефлационният натиск може да ограничи капацитета на дружествата за обслужване на техните задължения. Освен това, някои отрасли на икономиката може да се изправят пред кредитни ограничения по време на реструктурирането на банковия сектор след колапса на КТБ. Корпоративните задължения в нефинансовия сектор — включително просрочените задължения и задълженията към правителството — могат също да бъдат засегнати, като се създаде отрицателна обратна връзка за цялата икономика.

- **Икономическият растеж**, макар и да нараства, не е недостатъчен, за да подпомогне устойчивото възстановяване на заетостта, а пазарът на труда продължава да бъде предмет на сериозно безпокойство. Отрицателният ефект на кризата върху заетостта не се ограничава до традиционните уязвими групи хора на пазара на труда. Безработицата в преобладаващата си част е дългосрочна, което подчертава нейния предимно структурен характер, при липсата на правилно насочени и достатъчни политики за активиране на заетостта при най-уязвимите групи от населението. Преходът от училище към заетост е все още проблематичен. Ниското качество на системите за образование и обучение и тяхната ограничена уместност спрямо пазара на труда възпрепятстват предлагането на подходящо обучени кадри за икономиката. Бедността и социалното изключване продължават да са особено тревожни за България, като ефектът им се засилва от високите нива на неравенство в доходите. Слабият икономически растеж, социалното напрежение и условните задължения, породени от нереструктурираните сектори, представляват заплаха за фискалната устойчивост. Без структурни реформи в пенсионната система и здравеопазването фискалната стабилност в средносрочен и дългосрочен план не може да бъде гарантирана. Финансовата ситуация в някои големи държавни предприятия от

енергийния и транспортния сектор остава нестабилна и може да доведе до натрупването на значителни условни задължения за правителството. Събирането на данъците остава неефективно.

- **България изостава по отношение качеството на няколко ключови предпоставки за растеж.** Потенциалът за икономически растеж на страната се оценява като нисък. Растежът на производителността на труда се възпрепятства от редица взаимосвързани слабости, които варират от сложната нормативна уредба и слабия административен капацитет през високите разходи за привеждане в съответствие за дружествата до високия енергиен интензитет, допълнен от ниската енергийна ефективност и ниското качество на железопътната и шосейната инфраструктура.
- **Структурните препятствия пред растежа са съпътствани от неефективността на съдебната система.** Основен градивен елемент за бизнес климат, благоприятен за инвеститорите, е независимата, качествена и ефикасна съдебна система. Както е видно от последния доклад по механизма за сътрудничество и проверка на напредъка⁴³, през последните години България отбеляза само ограничен напредък в реформата на съдебната система и борбата с корупцията, за която е установено, че е твърде висока в национален план.
- **Стабилният и предсказуем бизнес климат е важен за привличането на така необходимите инвестиции.** Бюрокрацията в публичната администрация, ниското качество на инфраструктурата и липсата на конкуренция и ефективност в енергийния сектор ограничават потенциала за растеж на българската икономика. Ефективната съдебна система също така ще осигури критично ниво на предвидимост в икономическите взаимоотношения, за да се гарантира, че гражданите, предприятията и държавните служители са еднакво отговорни пред закона.

⁴³ Доклад за напредъка на България, публикуван на www.ec.europa.eu, ноември 2017г. [прегледан януари 2018г.]

Лесният достъп на бизнеса до евтин и надежден паричен ресурс е от особено значение за развитие на икономиката на страната. За България това са предимно отраслите с ниска добавена стойност (добивна промишленост, производство на горива и енергия и др.) и както показват данните, основната активност на банките е насочена именно към тези сектори. По данни на БНБ за 2017 г. търговията и преработващата промишленост остават най-кредитираните от банките сектори на икономиката. Това показват данните на БНБ към края на годината за финансирането по икономически дейности.⁴⁴ В статистиката на централната банка секторите са обособени според класификацията на икономическите дейности на Националния статистически институт (НСИ). Други сектори, в които се наблюдава увеличаване на кредитирането, са: образование, сделки с недвижими имоти, комунални услуги и далекосъобщения. В известна степен увеличеното кредитиране на образованието е логично, като се вземе предвид силното съкращаване на държавното финансиране за този сектор.

2.3 Отражение на глобалната финансова криза върху банковия сектор в България

Финансовата система на страната ни също се сблъска с проблемите, породени от кризата, но с известно закъснение и в един доста по-късен етап. Сочени като главни виновници за зараждането на кризата бяха инвестиционните банки.⁴⁵ В страната ни подобни институции липсват, а банковият сектор е представен от изцяло търговски банки, които получават приходите си главно от кредитиране.

Работата на всяка банкова институция на всеки етап от нейното развитие е непрекъснат процес на адаптация към условията на външната среда за поддържане на равновесие между вътрешните ѝ характеристики и тези на

⁴⁴ Динамика на кредитирането в България по икономически сектори, БНБ 2018, публикувано на www.bnb.bg, (прегледан през март 2018г.)

⁴⁵ Станев, А. Капиталова адекватност на банковата система в България в контекста на глобална икономическа криза. – В: *Научни трудове на Русенския Университет*, 2014, том 53, серия 5.1.

динамично променящия се пазар. Отсъствието на такова равновесие поражда опасност от появата на организационни и финансови кризи.

Основната характерна черта на всяка банка е нейната икономическа устойчивост, която ѝ осигурява конкурентни предимства пред останалите пазарни агенти.⁴⁶ Тя е индикатор за цялостност на системата, характеризираща способността ѝ да съхрани своето съществуване, като поддържа основни параметри на зададено равнище. Икономическата устойчивост е научна категория, която отразява състоянието на стопанската система в пазарни условия и гарантира целенасоченост на движението ѝ в настояще и в прогнозираното бъдеще. Тази категория синтезира в себе си съвкупност от свойства на стопанската система, включително материално-техническа база, ресурсно осигуряване, кадри и интелектуален потенциал. Като основен фактор за развитието на банката икономическата устойчивост се проявява в няколко направления – финансова, маркетингова, организационна, производствена, екологична, социална устойчивост.

В условията на пазарна неопределеност всички заинтересовани от развитието на банката лица се нуждаят от пълна, достоверна и обективна икономическа информация за стопанската ѝ дейност с оглед минимизиране на рисковете при вземане на решения. Най-концентриран измерител на безопасността на вложените средства е категорията финансова устойчивост, характеризираща способността на организацията успешно да изпълнява функциите си в променливата бизнес среда. Всеки провал във финансовото управление на банката се проявява в негативната оценка за финансовата ѝ устойчивост, като комплексен индикатор за качествата на стопанската система.

Докато кризата в САЩ и Европа се зароди във финансовия сектор и постепенно се пренесе в реалния, то при нас това не стана така. Последиците от кризата ни застигнаха и се усетиха първо в реалния сектор. Към момента на

⁴⁶ Трифонова В., „Глобализация на финансовите пазари”, сп. Икономически алтернативи”Изд. на УНСС, бр. 6 / 2011 г.

развитие на кризата през 2007 година, в страната ни се наблюдава икономически растеж над 6%.⁴⁷

Фигура 14. Реален ръст на БВП в България за периода 2001-2008 г.



Източник: Евростат, собствени изчисления

Наблюдават се все повече чуждестранни инвестиции, като те са съсредоточени главно в недвижими имоти и финансово посредничество. Банковият сектор по това време е основният източник за финансиране на реалния сектор и осигурява основната част за финансирането на икономическата дейност, като по този начин се превръща в основен двигател за икономическо развитие.⁴⁸ Това е период, през който банковият сектор в България се развива с бързи темпове. Кредитирането, което е и основната дейност, от която банките получават своите приходи, е в своя апогей. Банките стават все по-агресивни по отношение на привличането на нови клиенти и занижават максимално своите

⁴⁷ Данни на НСИ, <http://www.nsi.bg/>, публикувани през 2008г., (прегледан през септември 2016г.)

⁴⁸ Икономически измерения и социални последици на глобалната криза, Доклади от конференцията на Факултета по икономически и социални науки, посветена на 50-годишнината на ПУ „Паисий Хилендарски

критерии за оценка кредитоспособността на клиентите си с цел продажба на максимално голям обем кредитни продукти и увеличаване на своя портфейл. През тези години банките демонстрират стабилно финансово състояние и поддържат висока капиталова адекватност. Финансовите деривати и акциите, които са главните виновници за зараждането на кризата, са много непопулярни и твърде слабо развити при банките в България⁴⁹. Това е другата причина, поради която в страната ни кризата е „закъсняла“ и отражението ѝ се усеща на значително по-късен етап и в значително по-малка степен на засегнатост.

Таблица 3. Показатели за развитие на банковата система в България по време на икономическата криза

	2006	2007	2008	2009
Активи в банковата с-ма (млн)	42,195	59,090	69,560	69,470
Темп на изменение на активите (%)	28,4	40,0	17,7	-0,1
Печалба на търговските банки (млн.лв.)	808	1,144	1,387	498
Ръст на печалбата (%)	38,4	41,6	21,2	-31,6
Банкови депозити (млн.лв.)	29,620	38,833	41,736	42,157
Ръст на депозитите (%)	44,9	31,1	7,5	1,0
Банкови кредити (млн.лв.)	22,771	37,443	49,424	50,148
Ръст на кредитите (%)	23,9	64,4	32,0	1,5
Капиталова адекватност (%)	14,5	13,8	14,9	17,6
Ликвидност (%)	33,5	28,2	21,7	21,3

Източник БНБ

В страната ни преобладават банки и клонове на чуждестранни институции, собственост на предимно европейски банкови гиганти. Поради тази причина и голяма част от чуждестранните инвестиции са именно от банките майки в

⁴⁹ Инотай, А. „Българската икономика в условията на криза - предизвикателства и възможни решения“. София, Институт за икономическа политика, 2009. Стр.45

Европа. Сравнително високият кредитен рейтинг на България, темповете на развитие на страната и валутните резерви стимулират подобни инвестиции от чуждестранните банки. Ресурсът, който ползват чуждестранните банки, е значително по-евтин, с което респективно делът на бъдещите печалби би бил значителен. Именно поради това политиката на повечето представителства е създаване на максимално голям обем от клиенти, ползващи кредитни продукти. Критериите за оценка на клиентите са занижени по начин, по който сравнително неплатежоспособен клиент да може да отговори на изискванията. Това довежда до значително увеличаване на задлъжнялостта.

В обхвата на разразилата се криза, в страната ни се създаде сериозна заплаха пред бъдещето на банковия сектор. Значителна част от сектора се контролира от банкови институции от страни членки на Европейския съюз.⁵⁰ Да вземем за пример Гърция, която бе засегната в голяма степен от последиците на кризата. В страната ни значителен дял от сектора се управлява от гръцки банки с представителства тук. Гръцките банки притежаваха 28,7%⁵¹ от активите в системата и по този начин играеха ролята на един от основните рискове за ликвидността в банковата система, който се оценява като „висок” от външни анализатори.

Таблица 4. Равнище на риска, произтичащо от степента на обвързаност на икономиките от ЦИЕ с икономиката на Гърция

	Банкова система	Реален сектор	Капиталов баланс
Висок (15- 25%)	България Македония Сърбия	Унгария
Среден (5- 15%)	Албания Румъния	Албания България Македония	България, Хърватия, Чехия Естония, Литва, Полша Словакия
Нисък (<5%)	Хърватия, Чехия, Естония Унгария, Казахстан, Литва Латвия, Полша, Русия	Хърватия, Чехия, Естония	Албания Казахстан Латвия, Русия

⁵⁰ Сарийски, Г. *Световната криза – произход и въздействие върху българската банкова система*. София, Институт за Икономическа политика, 2011.

⁵¹Източник: Доклад на БНБ за собствеността на банките, опериращи в страната, 2012г. www.bnb.bg, (видян през януари 2018г.)

	Словакия и Украйна	Унгария, Казахстан, Литва Латвия, Полша, Русия Словакия, Украйна, Румъния, Латвия	Сърбия
--	--------------------	--	--------

Източник: Възможности за възстановяване, икономически растеж, заетост и догонващо развитие на България, публикуван доклад www.iki.bas.bg, декември 2011г. София.

Въпросът е спорен, тъй като реализацията на рисковото събитие (в случая – намаляване на показателите за ликвидност под определен санитарен минимум) зависи от множество условия, в т.ч. от размера на финансиране на гръцките банки от ЕЦБ, промяната на кредитните рейтинги на банките майки (което би оскъпило цената на ресурсите поради повишаването на рискова премия), обемите на разполагаема наличност и нагласите на българските вложители и търсенето на кредити.

След като се усетиха и реалните последици от глобалната криза, започна и оттегляне на капитали от българските клонове на чуждестранните банки, което вече бе предпоставка за формиране на кризисна ситуация и у нас. През този период банките промениха своята политика на кредитиране, като затегнаха и максимално завишиха условията за оценка на клиентите си с цел да се минимизира риска. В известен смисъл този процес изигра стабилизираща роля за банковата система в България, тъй като допринесе съществено за ограничаване на кредитната експанзия, преди тя да привлече твърде голям брой неблагоприятни кредитополучатели към клиентската маса на банките.

Може да се обобщи, че макар да е предизвикал повишаване на някои рискове, до момента този процес има относително слабо въздействие върху банковата система. Показателен в това отношение е фактът, че доста след началото на кризата България запазва високо равнище на капиталова адекватност - в края на 2009 г. страната е на второ място (след Сърбия) по този показател в региона на ЦИЕ.⁵² Подобно сравнение може да се извърши и въз основа на

⁵²International Monetary Fund. 2010. Global financial stability report, World economic and financial surveys. Washington, D.C., p.A42, T.22 – данните са отчетени към м. септември 2009 г.

динамиката на краткосрочните лихвени проценти. Съпоставката на техните абсолютни стойности показва, че в България те са неколkokратно по-високи от средните за ЕС. Сред основните причини за наблюдаваните различия в лихвените равнища могат да се изтъкнат: по-високото ниво на риска в страната, липсата на достъп до нисколихвен ресурс от ЕЦБ за разлика от страните членки на еврозоната, ограничените възможности за провеждане на парична политика поради въвеждането на валутен борд.

Намалялото търсене се усети най-осезаемо при бизнеса и домакинствата, които са основният потребител на тези продукти. Страната ни не реагира с необходимата бързина и мерки, които да предотвратят евентуален недостиг на ликвидност в системата, но тя като че ли съумя да се „излекува“ сама. Високият ръст на депозити компенсира недостига на ликвидност и по този начин се избегна застрашаване на цялата финансова система в страната. Изменението на потребителските нагласи по време на разгара на кризата оказва не малко влияние върху развитието на банките в този момент. Рязкото повишаване на безработицата (от 6,7% през третото тримесечие на 2009 г. до 10,2% през първо тримесечие на 2010 г.) в съчетание с очакваното свиване на средната месечна работна заплата⁵³ подейства негативно върху склонността към потребление, което може да се оцени посредством индекса на потребителско доверие. Усещането за несигурност доведе до свиване на реалното потребление и спад в търсенето на кредити. От една страна, това недоверие и спад на търсене на кредити от страна на кредитополучателите ще доведе до промяна на пазарната конюнктура и ще понижи дела на лошите кредити в баланса на банките, което се отчита като желан ефект, но банковият мениджмънт е изправен пред друг проблем. Основните приходи от дейността на банките идват именно от продажбата на кредитни продукти. При намалени такива, висшият мениджмънт би станал далеч по-агресивен в предлагането и търсенето на нови пазарни ниши. В този смисъл, банките се преориентираха и започнаха да изграждат съвсем нови канали за продажби на друг вид услуги и възможности за диверсификация на

⁵³Според прогнозните данни от доклада на UniCredit Group. 2010. See households' wealth and debt monitor.p.18, през 2011 г. се очаква достигането на коефициент на безработица от порядъка на 12-13 на сто, а на средната месечна работна заплата - до 270 EUR.

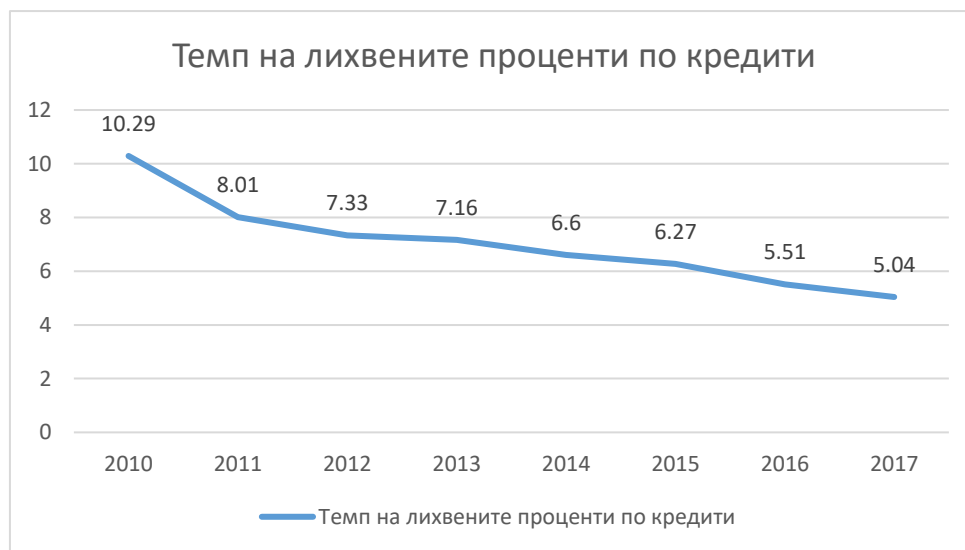
продуктите, от които се печели. Създадоха се нови по вид електронни услуги, които до този момент не бяха добре познати на българския пазар. Започна популяризирането на електронно и дистанционно банкиране, банковите платформи станаха мобилни и клиентите имат възможността да извършват почти всички видове услуги, които се предлагат и в банковия салон, от разстояние, без да се налага личното им присъствие. Тези иновации в банкирането, от една страна, спестяват ресурс на банките за поддръжка на многобройни клонове с множество служители, предотвратяват се грешки от наличието на човешкия фактор и се увеличават постъпленията от събиране на банкови такси. От друга страна обаче, средствата, които банките бе необходимо да реализират за популяризиране на новите си продукти, не са никак малки. Необходима бе масирана кампания с цел обучение на редовия клиент, как да използва новите технологии, които му се предлагат.

Независимо от резултатите от провеждане на подобни кампании, целящи популяризиране на електронното банкиране и повишаване на финансовата грамотност на населението, ролята на българските домакинства в процеса на възстановяване от глобалната криза няма да е решаваща, тъй като спадът на потребителското доверие и лошото финансово състояние на домакинствата ще въздействат ограничаващо върху перспективите за развитие на пазара на банкови услуги, оказвайки натиск върху цената на привлечения ресурс.

По време на разразилата се криза, банките имаха подобна кампания, като тази за въвеждане на иновации в банкирането, като тя беше съсредоточена главно в набиране на депозити. Тази кампания донесе успех тогава и в банките се съсредоточиха огромни средства на вложители. Проблемът вече не бе в ликвидността на системата, а това как средствата, с които се разполагаше, да бъдат раздадени като кредити. Надеждните кредитополучатели обаче не са много, а разходните пера в разчетите им са съкратени до минимум, поради което платежоспособното търсене на кредити е доста свито. Банките, от своя страна, трябва да пласират привлечения депозитен ресурс, за да покрият разходите за неговата издръжка. За да се стимулират продажбите и търсенето на кредитни продукти, банките трябваше да намерят начин да намалят разходите си по

привлечен ресурс и по този начин да намалят лихвените ставки, налагани на кредити, които отпускат. След 2010 година започна плавно намаление на лихвите по кредитите.

Фигура 15. Осреднени лихвени проценти по кредити за периода 2010 г. – 2017 г.



Източник: Данни от БНБ, лихвена статистика. Собствени изчисления.

Следващ момент в анализа по отношение на отражението на глобалната финансова криза върху банковия сектор у нас е равнището на лихвените проценти в страната. Съвсем естествено и логично е с ръста на необслужвани кредити да растат и лихвените нива по новоотпусканите кредити, както и да се затягат условията по кандидатстване и управление на риска в банките. Тази тенденция най-силно се наблюдаваше през първите години след зараждането на кризата. През последните години обаче ставаме свидетели на известен спад в лихвите, предлагани от банковия сектор на домакинствата и бизнеса. Високият обем на депозити, съсредоточен в банките, и ниското търсене на кредити от страна на потребителите дадоха възможност на банките да понижат и лихвите по кредитите.

Процес, който ще окаже силно влияние върху финансовия сектор, е сравнително по-бавното възстановяване на българската икономика. В това отношение очакванията на повечето търговски банки са в унисон с прогнозата на

БНБ, според която възстановяването на производствената активност ще бъде бавно и постепенно при водеща роля на износа.⁵⁴ Непосредствените ефекти ще се изразят преди всичко в ограничаване на перспективите за бърз пазарен растеж и затруднения при пласирането на свободен ресурс, а оттам и върху реализацията на финансови резултати. Освен върху търговската печалба на банките, това забавяне ще има и дългосрочни последици - върху реалната икономика, структурата на портфейлите от активи на финансовите посредници, а също и върху валутните резерви.

Може да се очаква, че забавянето на темповете на възстановяване в България в сравнение с тези в Европа и в света ще предизвика изменения в така създалата се ситуация, тъй като очакваното изпреварване на външното търсене ще доведе до бързо стабилизиране на експортните отрасли.⁵⁵ Това, от своя страна, ще привлече по-значителен финансов ресурс към тези отрасли и ще доведе до намаляване на дела на финансиране на производствата, ориентирани към вътрешния пазар. За банковата система тази тенденция ще доведе до реструктуриране на кредитите – съкращаване на техния дял за строителството и преориентирането им към предприятия, реализиращи продукцията си на външните пазари.

Ако погледнем нашата страна, където от началото на 2016 година се въвежда отрицателни лихви по огромните резерви, които банките имат в БНБ, тази мярка от страна на централната банка не доведе до почти никакъв резултат. Това решение не е проява на дискреционна политика, с която БНБ иска да накара банките да кредитират, но може да увеличи ценовия стимул при предлагането на банков кредит, което от своя страна би увеличило търсенето му. Ясно е, че централните банки, в това число и БНБ, разполагат с ограничени възможности за

⁵⁴ Доклад на БНБ за отражението на финансовата криза върху икономиката, 2012 г. , www.bnb.bg [прегледан през юни 2017г.]

⁵⁵ Икономически измерения и социални последици на глобалната криза, Доклади от конференцията на Факултета по икономически и социални науки, посветена на 50-годишнината на ПУ „Паисий Хилендарски”, публикуван на www.unicat.nalis.bg, (прегледан през ноември 2017г.)

стимулиране на кредитирането. Поради това е много важно да се разбере, че растежът на икономиката се нуждае от подкрепата на много други фактори освен на паричната политика. Например, структурните реформи и балансираната фискална политика са едни от най-важните фактори за увеличаване на потенциала на икономиката, на нейната конкурентоспособност и за постигането на устойчив икономически растеж.

Другият аспект е свързан с управлението на риска в банките. Банките трябва да оценяват кредитния риск в съответствие с етапа на икономическия цикъл и да изискват от кредитополучателите адекватна цена за неговото поемане.⁵⁶ Когато такава цена не може да бъде получена, по-добре е кредитът да не бъде отпускан. В този смисъл постигането на кредитен растеж не трябва да бъде самоцелно за сметка на недобро управление на кредитния риск. Растеж на икономиката, който се движи предимно от кредити, е нездравословен. Този растеж обикновено е свързан с акумулиране на непокрит кредитен риск, който е предпоставка за дебалансирано нарастване на цената на определени активи, например недвижимите имоти. Това може да заплаши финансовата стабилност и оттам да затрудни самия икономически растеж.

Един от основните изводи от глобалната финансова криза е, че бързото и рязко нарастване на кредитирането, особено при несигурна макроикономическа среда, обикновено е лош знак за управлението на рисковете.⁵⁷ Пример за това може да се посочи с развитието на Корпоративна търговска банка. При нея се наблюдаваше силен и експанзивен кредитен растеж, поддържане на изключително високи лихвено нива по депозитите и в крайна сметка се стигна до затварянето на банката и обявяването и в ликвидация. Това дава основание да се заключи, че създаването и разширяването на голям кредитен портфейл не бива да бъде основната цел, без да се обърне достатъчно внимание на управлението на риска по кредитите.

⁵⁶ Джоузеф Стиглиц. *Свободно падане: Америка, свободни пазари, кризата и виновните за нея*. ИнфоДар, година 2011, с.76.

⁵⁷ Царевски, В. Глобалната финансово-икономическа криза - възможни въпроси и отговори. – В: *Икономическа мисъл*, 2010, №3, с.75

Световният опит от годините преди формирането на глобалната финансова криза показва също, че за икономиката не е добре растежът ѝ да се движи единствено от кредитна експанзия.

Друга причина за ограниченото кредитиране може да се открие и във фактори, свързани с икономиката ни в краткосрочен и дългосрочен план. Така например несигурната и влошена икономическа обстановка може да бъде представена като текущ фактор, при който се наблюдава „страх“ от страна на банките да кредитират, а и в много голяма степен – отказ на бизнеса да поема определени рискове, за да не попадне в ситуация на неплатежоспособност. Липсата на ясна перспектива за развитие на определения бизнес в един по-дългосрочен план оказва съществено влияние върху разбиранията на компаниите за ползването на банковите кредити. Фирмите по-скоро се стремят към намаляване на задълженията си към банките или изобщо затваряне на този канал за подпомагане на бизнеса си. Друг такъв фактор са предприетите от банките действия по оптимизиране на балансите им чрез отписването и продажбата на кредити.

В същото време примери за фактори с дългосрочен ефект върху растежа на кредита са: продължителното понижение на лихвените проценти по депозити и кредити, високата ликвидност в банковата система, както и силната конкуренция между банките в България.

Пряко въздействие върху банковата система оказва и изменението на потребителските нагласи.⁵⁸ Усещането за несигурност, предизвикано от световната криза, от една страна мотивира потребителите да увеличават спестяванията си и това има позитивен ефект върху ликвидността на финансовите институции, но от друга страна демотивира лицата да теглят кредити, което затруднява пласмента на привлечения ресурс и се отразява негативно върху финансовите резултати на банките. Единствената възможност е да се компенсира с увеличаване на лихвения марж, но това не може да бъде постоянно решение, тъй като води до ограничаване на перспективите за растеж.

⁵⁸ Паунов, М. *Емоции, организационно поведение и човешки ресурси*. София: Сиела, 2010, с.113.

Значително по-добър вариант за компенсиране на спада на печалбите от банкова дейност е повишаването на ефективността чрез развиване на алтернативните форми на банкови услуги. Но българският пазар все още е далече от усвояването на електронните форми на банкиране и от това обстоятелство най-много печелят заетите в сектора, тъй като им се осигурява достатъчно време за адаптация.

Влошаването на финансовото състояние на икономическите агенти – производители и консуматори – е напълно закономерно в условията на криза и рефлектира върху способността за редовно обслужване на кредитите, а оттам и върху увеличаване дела на лошите и реструктурираните кредити.⁵⁹ Естествено, този процес има негативно отражение върху перспективите за развитие на пазара на банкови услуги поради нарастващата несигурност на потребителите в тяхната способност за редовно обслужване на задълженият.

Икономическият застои е една от последиците, които се проявяват след приключване на кризата.⁶⁰ Това се обуславя от множество фактори, като понижена ликвидност, слабо доверие и висока степен на несигурност, които предизвикват свиване на потреблението и респективно понижаване на икономическата активност. Формира се мнение, че в нагласите на финансовите институции преобладават очакванията за продължителен период на застои и бавно възстановяване.

Сред множеството фактори, които затрудняват и забавят възстановителните процеси, са ниската конкурентоспособност и малката добавена стойност на местното производство, свитият вътрешен пазар, пасивната нагласа у голяма част от предприемачите и неблагоприятните условия за развиване на бизнес. Условията, в които банките са принудени да развиват дейност през този период, се характеризират с неплатежоспособни клиенти, слаб пазар и слаби финансови резултати. Това закономерно води до намалено търсене на инвестиционни

⁵⁹ Матовников, М. *Функционирование банковских системы в условиях макроэкономической нестабильности*. М.: Изд. Института экономики переходного периода, 2000. <http://www.iet.ru/archiv/zip/wp23.zip> [прегледан през октомври 2017г.]

⁶⁰ Грозева, В. Банковите рискове преди и след световната финансова криза. – В: *Икономика*, 2010, кн. 3, с. 112

кредити, респективно и до слаб пласмент на продуктите от тази група и съответен спад на печалбите. В дългосрочен план може да се очаква, че застоят в известна степен ще стимулира финансовите институции да променят отрасловата структура на кредитите, насочвайки се към браншове с по-висок потенциал за устойчив растеж. Подобна стъпка би допринесла за намаляване на кредитния риск и загубите, инкасирани от лоши кредити, а оттам и до повишаване на финансовите резултати.

Финансовата криза породи многобройни и разнообразни рискове пред банковата система. Един от тях, както бе подчертано, е рискът в необслужваните кредити и увеличената неплатежоспособност на бъдещите кредитополучатели. Причините за това не произтичат само от развитието на кризата, а са залегнали далеч по-дълбоко в цялостното развитие на икономиката на страната ни. Наличието на минимален икономически растеж, високата безработица и сравнително високата неграмотност сред населението водят до дисбаланси в цялата икономика.

Процентът на необслужваните кредити заедно със слабата ни икономика доведоха до свиване на кредитното посредничество. Това веднага създаде риск домакинствата, нуждаещи се от заемни средства, да търсят удовлетворение на нуждите си от други места, като частни кредитни офиси за бързи кредити, които се характеризират със значително по-високи проценти на лихвените си нива. Друга възможност за набавяне на средства от домакинствата и бизнеса е обръщането им към сивата икономика.

Друг риск, макар и не толкова голям в нашата страна, е недостигът на ресурси/средства. Това в най-голяма степен засяга риска от изтегляне на чуждестранни средства, депозирани в нашата банкова система. В началото на кризата банките бяха силно ограничени да заемат дългосрочно ресурси от капиталови пазари. Ликвидната криза в почти всички големи европейски банки е налице и това неминуемо доведе до изтегляне на част от ликвидността, тъй като най-големите банки, опериращи в България, са с изцяло чужда собственост.

Поради тази ситуация най-големият източник на средства в банковата ни система си остава вътрешният пазар. Въпреки че към настоящия момент той е повече от достатъчен, това крие определени рискове. От една страна, песимизмът

по време на кризи, който може за дни да подкопае доверието в системата и средствата да бъдат изтеглени от депозантите, след което ще се окаже, че банките нямат алтернативни източници на финансиране и поддържане на ликвидност.

Към настоящия момент банковата ни система е високо ликвидна и дори и по време на глобалната кризата остана такава. Това се дължи и до голяма степен на въведеното правило за минимален праг на гарантираните депозити в страната, който носи сигурност на депозантите и предотвратява евентуални панически тегления, които биха могли да доведат до евентуален колапс на цялата банкова система. Въпреки че нивото на покритие на гарантирани депозити е сравнително високо – до 100 000 евро, това ниво стига за покриване на 99,13% от депозитите в системата. Останалите 0,87% като сума образуват 60% от обема на всички депозити в страната⁶¹. Тези средства принадлежат на големи компании, които обаче биха могли много лесно да изтеглят и преместят своите вложения. Това създава огромен риск, тъй като във всеки един момент банковата ни система може да се окаже без ликвидност.

Работата на всяка банкова институция на всеки етап от нейното развитие е непрекъснат процес на адаптация към условията на външната среда за поддържане на равновесие между вътрешните ѝ характеристики и тези на динамично променящия се пазар.⁶² Отсъствието на такова равновесие поражда опасност от появата на организационни и финансови кризи.

Основната характерна черта на всяка банка е нейната икономическа устойчивост, която ѝ осигурява конкурентни предимства пред останалите пазарни агенти. Тя е индикатор за цялостност на системата, характеризираща способността ѝ да съхрани своето съществуване, като поддържа основни параметри на зададено равнище. Икономическата устойчивост е научна категория, която отразява състоянието на стопанската система в пазарни условия и гарантира целенасоченост на движението ѝ в настояще и в прогнозираното

⁶¹Източник: данни на БНБ , www.bnb.bg [посетен март 2018г.]

⁶² Питер Бернстайн. *Фундаментални идеи на финансово мислене*. – В: *Еволюция*, 2017, с.42.

бъдеще.⁶³ Тази категория синтезира в себе си съвкупност от свойства на стопанската система, включително материално-техническа база, ресурсно осигуряване, кадри и интелектуален потенциал. Икономическата устойчивост на банките се проявява в няколко направления – финансова, маркетингова, организационна, производствена, екологична, социална устойчивост.

В условията на пазарна неопределеност всички заинтересовани от развитието на банката лица се нуждаят от пълна, достоверна и обективна икономическа информация за стопанската ѝ дейност с оглед минимизиране на рисковете при вземане на решения.⁶⁴ Най-концентриран измерител на безопасността на вложените средства е категорията финансова устойчивост, характеризираща способността на организацията успешно да изпълнява функциите си в променливата бизнес среда. Всеки провал във финансовото управление на банката се проявява в негативната оценка за финансовата ѝ устойчивост като комплексен индикатор за качествата на стопанската система.

Изводи по втора глава :

Потвърди се, че обществото не би могло да се предпази от колебания в цените на финансовите активи. В същото време социалните разходи за преодоляване на кризите изглежда са толкова големи, че нараства съгласието по въпроса за необходимостта да се предвидят такива събития и по възможност да се избегне възникването им в бъдеще, или поне да се смекчат негативните последици.

Основните причини за зараждането на кризата са :

- Занижаване изискванията към кредитополучателите
- Слабостите в моделите за оценка на риска
- Средствата на секюритизацията

⁶³ Христов, М. *Основи на финансите*. София: изд. ВУЗФ, 2013.

⁶⁴ Reuters. 2007. S&p slashes siv-lite ratings on mortgage woes, 22.VIII.2007.

Отминалата криза намери отражение върху икономиката на България основно в следните направления :

- Спад в икономическата дейност
- Стагнация на цените
- Политическа нестабилност

Отражение на кризата върху кредита в България :

- Намаляло търсене на кредит
- Консервативно кредитиране от страна на банковите институции
- Увеличение дела на необслужвани кредити

Изброените ефекти от кризата доведоха до търсенето на нови канали за продажби и достигане до по-широка клиентска маса. Създадоха се нови по вид електронни услуги, които до този момент не бяха добре познати на българския пазар. Започна популяризирането на електронно и дистанционно банкиране и банковите платформи станаха мобилни.

ГЛАВА ТРЕТА. МОДЕРНИЗАЦИЯТА НА БАНКОВИЯ СЕКТОР В ИКОНОМИКАТА НА БЪЛГАРИЯ

Глобалната финансова криза върна интереса към системите и моделите за ранни предупредителни сигнали.

Възможността за подобряване на контрола върху устойчивото развитие на банките отдавна е обект на редица изследвания и постоянни усилия от страна на надзорните органи. Именно чрез прецизиране мерките за анализ и развитие на всяка отделна банкова институция би се постигнало задоволително ниво на риска, произтичащ от дейността на финансовите институции. Един от прилаганите механизми за контрол и оценка е поставяне на рейтинг за всяка отделна банка. Тази процедура би могла да се извърши от рейтингова компания, която чрез публично известната информация за оценяваната институция да изведе определен резултат, който обаче би се позовавал на сравнително малък обем от данни и следователно е възможно да има съществени отклонения от реалното състояние на оценяваната институция. Друга възможност за външна оценка на банките е промяна на нормативната база, чрез която всяка институция да бъде задължавана в определен период от време, задължително да назначава външна рейтингова агенция, на която да предоставя нужните данни за изготвяне на рейтинг. Това обаче би създавало предпоставка за евентуално манипулиране на получените резултати, тъй като назначаването на която и да е външна рейтингова агенция би имало икономическо въздействие върху самата нея поради финансирането на процеса по поставяне на рейтинг от самата банка. Отново попадаме в хипотеза, в която оценяваната институция назначава и заплаща на своя оценител за присъждане на своя рейтинг и оценка.

Ако модернизацията и дигитализацията на банките е новият път за развитие, то какви ще са мерките за контрол. Модели, измерващи нивата на кредитен риск в среда на дигитално и дистанционно кредитиране, също липсват. Поради това е необходим модел, който да отговори на промяната на потребителските нагласи, да повиши конкурентоспособността на банките и същевременно да осигури превенцията срещу бъдещи кризисни процеси.

3.1. Електронното правителство като предпоставка за развитие на финансовия сектор

През последното десетилетие стана ясно, че бъдещето на човечеството е бъдеще в развитие на високи технологии. Високите технологии са в основата на почти всеки отрасъл и тяхната цел е да правят живота ни по-лесен, по-практичен, по-евтин и по-бърз.⁶⁵ С развитие на дистанционното обслужване и интернета, все повече се доближаваме до така нареченото информационно общество. Достъпът до информация и услуги, които досега изискваха много време, вече е по-лесен от всякога. Свидетели сме на това, как икономиката като наука с все по-бързи темпове навлиза в сферата на електрониката и дигитализацията.

Приоритетни за инвеститорите направления при плащанията са близо 40% от вложенията, а при кредитирането 25%. Технологичните решения, свързани с блокчейн и облачни услуги, също се радват на силен инвестиционен интерес. Най-благоприятна среда за стартиране на бизнес в тази сфера има в САЩ: Силициевата долина, Ню Йорк, Бостън и Лос Анджелис; в Израел: Тел Авив; във Великобритания: Лондон. Всеки 11-и стартъп във FinTech индустрията е основан в района на Цуг в Швейцария, който често е наричан Криптодолина, след като кантонът пробно прие криптовалутата биткойн като средство за разплащане за общински услуги.⁶⁶ Развитието на света на парите е неминуемо и в страната ни е необходимо да се създадат условия, които да способстват технологичния напредък на икономиката.

Информационното общество само по себе си е термин, който се утвърди вследствие от промените, настъпили в обработката на информация след появата на информационните технологии.⁶⁷ Информационното общество е това, в което широко се използва общодостъпна информация и технологии за запазване и пренос на данни. Обобщаването на информацията и използването на данни се

⁶⁵ Трифонова, В. *Глобализация на финансовите пазари*. . публикувано на www.alternativi.unwe.bg/ (прегледан през март 2018г.)

⁶⁷ Робин Ханел. *Глобализъм в криза , бум и срив*. Публикувана на www.lifeaftercapitalism.info , с. 86. (Прегледана през януари 2018г.)

придружава от организационни, търговски, социални и юридически нововъведения, които предизвикват дълбоки промени в работната среда и обществото като цяло.⁶⁸

Внедряването на електронните и дистанционни услуги в сферата на финансите, на държавната администрация и световните пазари е най-ярката тенденция в нашата съвременност. Основа за внедряването на високотехнологични продукти и услуги е изграждането и на електронно правителство.

Европейската комисия наскоро публикува резултатите от изданието за 2016 г. на индекса за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI)⁶⁹. Това е онлайн инструмент за измерване на напредъка на страните от ЕС при изграждане на цифрови икономики и общества. Той обединява набор от показатели от значение за текущите политики в Европа. Данните показват, че от публикуването на стратегията за цифровия единен пазар на Комисията през миналата година досега страните членки са постигнали напредък в области като свързаност и цифрови умения, както и по отношение на публичните услуги.

Изследването показват също, че темпото на напредъка се забавя. Необходими са действия както на равнище ЕС, така и на национално равнище, за да се премахнат пречките, които възпрепятстват страните от ЕС да се възползват в пълна степен от възможностите на цифровите технологии. Основни констатации в индекса за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI) са :

- ЕС напредва, но бавно. Резултатът на ЕС като цяло е 0,52 от 1, което представлява подобрение спрямо 0,5 за предходната година. Всички страни от ЕС без Швеция са подобрили своя резултат.

⁶⁸Кискинов, В. *Българско и европейско информационно право*. София: изд. „Сиела”, 2005, Том I, с. 33.

⁶⁹ Индекс за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото, публикуван на www.ec.europa.eu/bulgaria/news/ek, (прегледан през март 2018г.)

- Дания, Нидерландия, Швеция и Финландия продължават да водят класацията по DESI.

- Нидерландия, Естония, Германия, Малта, Австрия и Португалия са най-бързо развиващите се страни и стоят начело.

- Необходими са действия за настигане на най-добрите в световен мащаб. За първи път Комисията сравнява ЕС с някои от най-цифровизираните държави в света (Япония, САЩ и Южна Корея). Резултатите показват, че най-успешните европейски страни са също и световни лидери в областта. Въпреки това ЕС трябва значително да подобри своите резултати, за да има водеща роля на световната сцена.

- По-добра свързаност, но недостатъчна в дългосрочен план: 71% от европейските домакинства разполагат с високоскоростен широколентов достъп до интернет (поне 30 Mbps), спрямо 62% през миналата година⁷⁰. ЕС е на прав път за постигане на пълно покритие до 2020 г. Броят на абонаментите за мобилен широколентов достъп до интернет бързо нараства, от 64 абонамента на всеки 100 европейци през 2014 г. на 75 за 2016 г..

- Подобряване на цифровите умения. Въпреки че броят на висшистите в областта на науката, технологиите и математиката в ЕС слабо се е повишил, почти половината от европейците, около 45%, нямат основни умения за ползване на цифрови технологии (използване на електронна поща, текстообработващи програми или инсталиране на нови устройства).⁷¹

- Електронната търговия, пропуснатата възможност за по-малките предприятия: 65% от европейските интернет потребители пазаруват онлайн, но само 16% от малките и средни предприятия продават онлайн, като по-малко от половината от тях продават онлайн в други страни (7,5%).⁷²

⁷⁰ Данни на Евростат за достъпа до интернет на домакинства и бизнес за 2016 г., публикувани на ec.europa.eu/eurostat/statistics. [прегледан през март 2018г.]

⁷¹ Данни на Европейската комисия за цифровите умения на обществото, доклад публикуван на www.europa.eu/, (прегледан през март 2018г.)

⁷² Сравнителни данни на Евростат за продажбата на стоки от граждани и фирми, публикувани на ec.europa.eu

- Повече, но не достатъчно използвани публични услуги онлайн. Показателите сочат, че публичните администрации предоставят по-широк набор от онлайн услуги, даващи възможност на хората да използват интернет, за да се информират за ново място на пребиваване, раждане на дете и други важни събития. Въпреки това броят на интернет потребителите, които взаимодействат със съответната администрация онлайн (32%), не се увеличава.⁷³

Електронното правителство в България е елемент от прехода от индустриално към информационно общество и е средство за ускоряване процеса на евроинтеграция. То е процес на промяна, който позволява да се разширят възможностите на гражданите и бизнеса за участие в една нова, базирана на знанието икономика. За да се реализира целият потенциал на електронното правителство, е необходимо реформиране на администрацията, на управлението на бизнес процесите и на информацията. Изисква се промяна и в начина, по който служителите в държавната администрация мислят и действат, в отношението им към работата и в общуването с гражданите и с бизнеса.

Основната роля на електронното правителство е да отговори на нуждите на обществото от качествени и леснодостъпни административни услуги. Изграждането на електронното правителство се обуславя и от необходимостта да се намаляват корупционните практики. Услугите ще бъдат предоставяни по начин, място и време, удобни за гражданите и за бизнеса. Клиенти на услугите на електронното правителство са гражданите и бизнесът, както и държавната администрация.⁷⁴ Основните функции, които изпълнява системата на електронно правителство, са:

- Предоставяне на услуги – чрез общ портал за достъп до всички видове административни услуги.
- Възможност за уеднаквяване и прецизиране на регистрите и услугите, предлагани на гражданите от различни ведомства.

⁷³Доклад на Европейската комисия за навлизане на цифровите технологии в обществото към 2016 г., публикуван на страницата на Европейската комисия, ec.europa.eu

⁷⁴Стратегия за развитие на електронното правителство Министерство на финансите www.minfin.bg, (прегледан през март 2018г.)

- Създаването и поддръжката на единна информационна система, обслужваща всички звена в държавната администрация, като по този начин се намаляват разходите и се улеснява достъпът.

Ползите от внедряването му ще се изразят в: по-конкурентна бизнес среда, предпоставка за повишаване производителността на единица продукт, показател, при който страната ни заема едно от последните места в Европейския съюз. Обединяването на услугите, предоставяни от държавата, ще доведе до: намаляване времето за обслужване на граждани и фирми, улеснен достъп до информация, съкратени процедури, намаляване числеността на администрацията и разходите за нея, възможност за ефективен контрол, борба с корупцията и привличане на чужди инвестиции. По почти всички изброени показатели за момента, страната ни изостава и решението за въвеждане на регулации, които биха дали резултати веднага, е именно цифровизацията и дигитализацията в държавния сектор.

Голяма част от държавния апарат, включващ в себе си различни агенции, комисии и министерства, осъществяват контролна функция, насочена към икономиката и бизнеса. С навлизането на високите технологии във всеки един сектор на икономиката ни, неминуемо следва да се промени и мониторингът, оказван до момента.

В сферата на кредитирането само за последните няколко години на пазара се появяват все повече кредитни компании, предоставящи кредитни решения на гражданите и бизнеса изцяло дигитално. Това става възможно с въвеждането на регулаторна база за предоставяне на финансови услуги от разстояние. По този начин от процеса на кредитна дейност напълно се изключва живият контакт с клиента, който досега беше задължителен. С тази иновативност, в иначе консервативния свят на кредитирането, сега се създадоха и много нови методи и предпоставки за измама. Това налага и прилагането на различни мерки за контрол, както и промяна на нормативната база, уреждаща тези отношения. Превенцията, която регулаторите на пазара провеждат върху кредитните институции, също търпи своята промяна. По данни на БНБ, към края на 2016 г.

в страната има регистрирани над 150 небанкови финансови компании⁷⁵. Според дейността им те също попадат под контролни механизми, каквито има и при банките, но надзорът, оказван върху тях, е чувствително занижен, тъй като към момента тяхната дейност е регламентирана единствено в Закона за потребителски кредит. Това ги прави далеч по-гъвкави на пазара и им предоставя възможности за предлагането на нестандартни решения към клиентите, решения, които за момента не са по силите на банковите експерти.

Така например, ако сравним възможността за получаване на кредит от финансова компания и банка, първо ще забележим, че времевият период за осъществяване на дадена сделка е много различен. В първия случай, за отпускане на кредита от финансова небанкова компания, са необходими от няколко минути до един ден. При банките обаче този период трудно би бил реализируем, тъй като те имат по-специфични правила за оценка на своите клиенти, повече административни процеси, които са задължени да извършат, преди да предоставят кредитен продукт.

Друго, което отличава дейността на двата вида финансови институции е липсата в повечето случаи на изискване за предоставяне на обезпеченост по сделката, тогава когато кредиторът е частна небанкова институция. При отпускане на банков кредит, наличието на ликвидно обезпечение е основно изискване от страна на банката. Процесът на оценка и одобрение на предлаганото обезпечение също отнема не малко време. Банките са задължени да следват определена ниско рискова политика, която включва изискването за обезпеченост на кредитния портфейл. Такава регулация обаче към момента липсва към небанковите финансови къщи. В зависимост от индивидуалната си политика, те сами преценяват в каква степен да бъдат обезпечени техните вземания.

По смисъла на сега действащата регулация, банките са изправени пред по-големи предизвикателства, в това да намерят алтернатива за повишаване конкурентоспособността си пред частните небанкови финансови институции.

⁷⁵Регистър на БНБ за регистрираните кредитни институции по ЗКИ. www.bnb.bg, (прегледан през януари 2018г.)

При работещо електронно правителство, което да включва в себе си целия държавен апарат, това щеше да е далеч по-лека задача. Така например, ако вземем за пример анализирането на искане за кредит от страна на гражданин, подадено в банка. При неговото кандидатстване, банката освен да разгледа доходите на лицето, желаещо да получи финансиране, тя ще трябва да оцени и степента на ликвидност по предлаганото обезпечение, което в по-честия случай е жилищен имот. За целта, на банката са необходими редица документи, уреждащи собствеността на имота, неговата регулация, стойността на данъчна оценка и др. Тези документи се издават от държавните институции и към момента, за да се набавят е необходимо изискването им от страна на собственика, като той трябва да посети лично съответната държавна институция. Времето за издаване на по-голямата част от документацията също не е малко. В случай на работещо електронно правителство би могло издаването на подобен род документи да се предоставя изцяло електронно за далеч по-приемлив срок от време. Това ще улесни банката, като съкрати чувствително процедурите по одобрение, ще намали натоварването на държавната администрация, ще предостави на гражданите бързо и качествено обслужване и ще повиши конкурентоспособността на банките.

Едно от основните предимства за внедряване на ефективно електронно управление е повишаване контрола и процесите по мониторинг към всички участници в икономиката. Електронното правителство би могло успешно да бъде използвано за осъществяване на политики и прилагане на мерки за превенция от бъдещи финансови сътресения и кризи.

Както стана ясно, развитието на Глобална финансова криза през 2007 г. стана възможно именно поради занижения контрол от страна на регулаторите, липсата на адекватни политики, които да предвидят навреме създадения „балон“, поради което в голямата си част всички икономисти, финансите и правителства останаха изненадани от мащаба на развитие на кризата. Свободните пазари следват непрекъснато своето развитие и често физическият контрол върху процесите, протичащи в него, закъснява. Чрез въвеждане на електронното правителство, а от там и на електронния дистанционен контрол в реално време, би могло да се

контролират процесите по начин, в който зараждащите се сътресения да бъдат прогнозирани в ранен етап, позволяващ тяхното преодоляване. За тази цел е необходима цялостна промяна на регулаторната рамка, която да даде повече възможности и права за контрол на държавата, а тя посредством тези лостове за управление да минимизира в голяма степен евентуалните рискове, породени от спекулации на пазара или различни новаторства в сектора, водещи до неясен край.

Като основни положителни страни от въвеждане на електронно правителство и управление можем да начертаем следните няколко фактора:

1. Предоставяне на лесен, бърз и сигурен достъп до всички услуги, предлагани от държавата, насочени към домакинствата и бизнеса.
2. Намаляване разходите за поддръжка на държавната администрация.
3. Увеличаване конкурентоспособността на финансовия кредитен сектор в страната.
4. Подпомагане развитието на преките инвестиции и развитие на икономиката.
5. Осъществяване на ефективен дистанционен контрол от страна на държавата в реално време, посредством който се минимизира риска от развитие на кризисни ситуации в икономиката на страната.
6. Антикорупционен механизъм.

Основни отрицателни страни от интегрирана система за електронно правителство са:

1. Твърде голямата намеса на държавата посредством упражнявания контрол върху пазара на финансови услуги.
2. Навлизане на държавния регулатор в частни интереси.
3. Възможна манипулация на пазара от страна на държавата.
4. Създаване на корупционни схеми по високите етажи на властта.
5. Съсредоточаване на голям обем от информация в ръцете на държавния апарат и възможността за нейното използване по спекулативен начин, накърняващ интересите на отделни икономически субекти.

За реализацията на напълно действащо правителство са необходими редица мерки, които правителство и общество трябва да предприемат. Насоките, които следва да бъдат решени, са:

1. Законодателна инициатива в почти всички сфери на икономиката ни. От опита ни до момента сме свидетели, че политическата воля за решаването на подобни проблеми е недостатъчна или твърде бавна във времето.
2. Липсата на квалифицирани кадри в администрацията, които да могат да работят с високотехнологични системи. Преквалификацията на сега работещите би била трудна, поради изградени определени принципи и навици на работа. Подобна инициатива би била и твърде скъпа.
3. Осигуряване на сигурен софтуер и неговото интегриране, поддържане и непрекъснато обезпечаване в държавната система. Разработването или закупуването на готов софтуер би бил съществен разход за държавния бюджет. Подсигуряването на неговата сигурност и поддръжка също е съществен непрекъснат разход.
4. Недобре развито ниво на компетентност от страна на ползвателите. Населението на страната ни все още няма утвърдени навици за използването на електронни услуги, като делът на неграмотните граждани е значителен спрямо други държави в Европейския съюз.

Изправени сме пред непрекъснато променяща се обстановка във финансовия свят, поради което неизменно трябва да променим миногледа си за основните принципи в икономиката. Необходимостта от контрол в банковата дейност е по-голяма от всякога и рано или късно ще сме изправени пред ситуация, в която ще се наложи да умеем да банкираме в среда, различна от досегашната. Банковият сектор и кредитирането в частност се развиват и дигитализират, това следва да направят и различните държавни органи, в лицето на отделните правителства и централни банки, заради което въвеждането на изцяло електронно правителство е задължителна мярка, за да се създадат предпоставки за развитие и конкурентоспособност пред участниците във финансовия свят.

3.2 Цифровизацията на бизнеса и дигиталните банки

Цифровизацията на бизнеса се превръща в новата формула за успех във финансовия сектор. Възникването и нуждата от дигитална трансформация, произлизат от непрекъснатите завишени изисквания на крайния потребител. Нуждите на обществото непрестанно се увеличават и в отговор на това се търсят нови канали и способности за задоволяване на съвременните общества. Различното сега е промяната на бизнес модела, т.е. дигитализацията вече засяга всички нива по веригата ресурси-предлагане-клиенти. В момента се извършва именно промяна на бизнес модела, на базата на модерните технологии. Можем да кажем, че клиентът е поставен в господстващо положение. Новите изисквания от страна на потребителя диктуват утрешните решения и продукти, които бизнесът ще предложи.

Дигиталната трансформация във всеки един аспект от нашия живот е все по-често обсъждана тема. Нека разгледаме една от най-високо технологичните държави в Европа, Естония. Това е сравнително малка държава с население от приблизително 1 400 000 души. В нея, чрез провежданата тенденциозна политика за предлагането на дигитални услуги от страна на правителството, днес можем да видим, че почти 90% от услугите се осъществяват онлайн.⁷⁶ Така например, електронното гласуване отдавна не е нещо ново за жителите на страната. В голяма степен услугите от държавните институции са напълно дигитализирани до степен, в която чуждестранни лица биха могли да открият фирми на свое име само с помощта на електронен подпис. Това неминуемо води до прираст в чуждите инвестиции, улеснение на гражданите, намаляване разходите за държавна издръжка, повишаване мерките за контрол и много други предимства, идващи от изцяло виртуалното обслужване и услуги. За да станат реалност всички тези иновации, страната е предприела редица промени в законодателната си рамка, като отдавна електронният подпис има силата на досега действащия мокър идентификатор. Естония стана първата страна в света,

⁷⁶Данни на Евростат за дигитализацията на обществото. < <http://ec.europa.eu/eurostat> > [посетен през януари 2018г.]

която обяви достъпа до интернет за основно човешко право, равносилно на правото на храна. Страната определено е дала приоритет на скока в технологичното развитие във всеки един аспект от живота на хората там.

В бума на развитието на дигитализацията във всеки един сектор, редица чужди за банките досега компании навлизат в сектора на кредитиране. Незасегнати от типичните за традиционните банки разходи за поддържане на големи структури, като офиси и необходима материална обезпеченост, новите играчи на пазара бързо се ориентират към изцяло виртуално съществуване. Те предлагат не малко улеснения на ползвателите си, като например 24-часов достъп до услугите си, разплащания в реално време, бързина и конкурентна цена за предоставяните услуги. Поради съвременната си структура могат да предложат няколко на вид разнородни продукта, обединени в едно, като финансиране, инвестиции, разплащане, консултиране и администриране на фондове. Освен с богатото си разнообразие от продукти и улеснения достъп до тях, дигиталните институции имат възможността да достигат до своите потенциални клиенти чрез услугите на социалните мрежи. Този вид аутсорсинг на услуги е напълно иновативен и нов начин за разширяване на клиентското си портфолио.

Аутсорсинг практиката подпомага този тип компании в тяхното развитие, като им предоставя устойчивост в променящите се пазарни и икономически условия, навлизане на нови пазари, постигане на гъвкавост в различни бизнес процеси и в същото време съсредоточаване в основната бизнес дейност, рационално използване на наличните материални, нематериални и човешки ресурси, увеличаване конкурентоспособността и намаляване на рисковете, подобряване на качеството на услугите и продуктите, съкращаване на корпоративните разход, гъвкавост на бюджета и намаляване на необходимостта от наемане на специализиран персонал. Изнасянето на услугата по кредитиране извън традиционния банков салон в социалните мрежи е изцяло нов начин и стратегия за таргетиране на нов по-широк набор от бъдещи кредитополучатели. Начинът на презентиране на подобен род услуги е вследствие на промените в

клиентското поведение. Силна конкуренция в банковата дейност се оказват досега неподозирани високотехнологични компании, като Фейсбук, Амазон и Гугъл. В тяхно лице откриваме услуги, типични досега само за традиционните банки, като разплащания, онлайн портали за банкиране и др.

От изложеното до тук можем да констатираме, че повече от всякога е наложителна промяна в традиционните банки, за да останат достатъчно клиентоориентирани и конкурентоспособни на пазара. Дигитализацията на банката в частта си на предоставяне на услуги за клиентско обслужване е неизбежна, като банките успешно биха могли да се възползват от своите конкуренти и да внедрят в системите си практиката от вече създадените иновации.

За да бъде обаче дигитализацията напълно възможна и да покрива всички възможни услуги, е необходимо нейното интегриране в цялата европейска общност. Така например, когато определен гражданин сменя местожителството си от една страна в друга, той няма да бъде изправен пред съвсем нови изисквания в другата страна, а ще може да продължи да използва удобствата предоставяни от възможностите на интернет. Това ще помогне и за по-лесната глобализация и уеднаквяване на пазарите в общността. Икономическото развитие, сигурността и образованието ще са във фокуса на новите технологии. Дигитализацията на цели правителства, а от там и икономики, позволява държавите да разполагат с максимален обем от данни и информация относно своите граждани. С информацията, която администрират, в значителна степен биха могли да управляват рисковете от всякакво естество. Достъпът до информация допринася за развитието на икономиката, но в същото време има национални бариери, които пречат на тази обмяна на информация. Дигиталната икономика не е сектор на икономиката, а тенденция, която трябва да бъде прилагана. В сравнение със САЩ например, ЕС като цяло изостава от прилагането на дигиталния пазар. Причината е в това, че в САЩ пазарът е един и правилата за него са едни, докато в ЕС всяка от неговите 28 страни членки може да прилага

свои правила, които ще затрудняват процеса. Поради това Европа трябва да се стреми към изграждането на единен дигитален пазар с общи правила.

Навлизането на новите технологии до такава степен променя всекидневието ни, че пренебрегването им от който и да е бизнес вече е невъзможно. Все по-рядко използваме фотоапарати, защото правим снимки със смартфоните си, четем книги на мобилни устройства, работим непрекъснато с компютър и телефон и дори когато се забавляваме с приятели, също сме с телефоните или таблетите си. Все по-голяма част от световната търговия се извършва онлайн, търговски компании, които не притежават дори и един физически магазин, правят огромни продажби. Медии, транспортни фирми, хотели, летища - всички използват онлайн платформи, където клиентите имат достъп до различни услуги.

Интернет коренно промени живота на всички. Океанът от информация, който ни залива, поглъща всеки, докоснал се до мишката. Разнообразните познания, които придобиваме, обаче не са единствената магнетична сила, привличаща потребителите. Според различни данни половина от пълнолетното население на страната има редовен достъп до интернет и почти всички се възползват ежедневно от връзката със световната мрежа. Закономерно се разширява и обхватът от услуги, които потребители могат да ползват от своите компютри и мобилни телефони. Българските потребители използват интернет основно заради лесната комуникация и възможността да споделят помежду си, а общуването започна да преминава от телефонни разговори към електронна кореспонденция чрез имейл и чат програми. Междувременно все повече потребители предпочитат да въведат адреса на виртуалния банков клон, отколкото да посетят банковия салон. Едни от основните причини за това са удобството и спестеното време.

В навечерието на промяната банките, също принудени от своите клиенти и от търсенето на пазара, променят чувствително своите продукти и услуги и ги правят по-достъпни, по-сигурни и по-бързи. Това е възможно единствено с промяна и оптимизация на процесите във всички досега предлагани продукти и

услуги. Навлизането на високи технологии и цялостната дигитализация в сектора е неизбежна. С навлизането на смартфоните масова услуга стана мобилното банкиране. В момента то се използва като дигитален филиал на банката. Чрез него клиентите плащат сметки, изпращат пари и дори получават консултация.

Кол центровете постепенно се превърнаха от инструмент за обслужване на клиенти в търговски инструмент, като те също предлагат услуги дистанционно. Електронното банкиране в значителна част променя участието на банките в света на бизнеса и в живота на хората. Електронното банкиране има претенцията да е не просто допълнителна услуга, която се предлага от обслужващата банка, а в един момент изцяло да замени традиционните банкови клонове и физически обслужващите ни служители. Нуждата от електронни банки възниква с нуждата от непрестанна миграция. Тази миграция на хората може да бъде от един град в друг, от една страна в друга или от един континент в друг. Нуждата на потребителя от използването услугите на банките е непрестанна и в този смисъл традиционните банки не биха могли да следват своя клиент. От това започват да губят банките, губят и хората, ползващи услугите им, тъй като неудобствата, породени от това, са големи. Виртуалната банка премахва напълно този проблем и позволява обслужването на клиенти независимо в коя точка на света се намират и независимо в кой час от денонощието е възникнала потребността от дадената услуга. Това позволява непрекъсваемост на бизнес процесите във всеки един момент, така например можем да използваме наличните си средства по сметката и да търгуваме с тях в извън работното време на обслужващата ни банка, като купуваме например акции от борсата, намираща се на друг континент. Предимствата от виртуалната банка не са само в полза на клиента. Самата банка генерира огромни разходи за поддръжка на физическо представителство по места, посредством изградена клонова мрежа, разходи за заплати на персонала, разходи за обучение и много др.

Осъществяването на голяма гама от услуги изцяло онлайн, значително намалява така изброените плащания и спестените средства биха могли да се използват в повишаване броя и качеството на услугите. За да наречем банкирането електронно, то следва да отговаря на определени белези. На първо

място, главната особеност е, че банковото обслужване се осъществява онлайн, а не физически в офис или клон на банката. Вторият индикатор е достъпът до банковото обслужване. Това означава, че клиентът следва да има подсигурен непрекъснат достъп до услугите, които предлага банката. В този смисъл се избягва неудобството, причинено от идващите почивни дни например, когато банковите салони са затворени. Друг основен процес, характеризиращ електронното банкиране, е, че времето, което се отнема за извършването на всяка услуга, е значително съкратено. При традиционното банкиране е наложително изчакване на опашка с другите клиенти на банката и технологично време, необходимо на служителите да извършат операциите, които желае клиентът. При електронното банкиране липсват тези процеси, поради което потвърждаването на операции следва да е незабавно.

В развитието на електронните банки досега се очертават и редица проблеми, свързани с реализацията и поддържането на системите. Като основни трудности се очертават следните:

1. **Обхват на действие.** Диапазонът от предлагани продукти изцяло онлайн все още е слабо развит. Това се дължи, от една страна, на липсата на достатъчно добре разработени софтуерни продукти и тяхната поддръжка. Липсата на законодателна база, подсигуряваща правилността и законността на извършените операции, също е сериозна пречка за развитие на онлайн банкирането в страната. Така например банките не биха могли да предлагат услуги на своите клиенти, за които се изисква полагането на физически мокър подпис на хартиен носител. За определени банкови операции се налага попълването на декларации, доказващи произход на паричните средства, или други документи, необходими за цялостно обслужване. Кредитирането като основна дейност, осъществявана от банките, е най-ощетената област от набора на услуги, предоставяни от банките. Изискването за поставяне на мокър подпис под договора за кредит на хартиен носител, не позволява процесът по кредитиране да бъде изцяло онлайн. Липсата на способности за

идентификация и верификация на лицето, кандидатстващо за финансиране, също е сериозен проблем пред банковите мениджъри. За момента банките предлагат единствено възможността за онлайн кандидатстване за кредит, като на потенциалния кредитополучател се предоставя възможността да попълни заявката си за кредит и да я изпрати към банката. Често обаче се налага предоставянето на различни документи, доказващи доходите на лицето, служебни бележки от държавни институции или набавянето на съдлъжник по кредита, за което се изисква посещението на банков офис. След одобрение на кредита, клиентът отново е заставен да посети офис на банката за подписване на договора и усвояване на сумата. В случай на внедряване на електронно правителство, промяна на законодателната рамка, признаване на електронния подпис за достатъчен реквизит за сключване на сделки и въвеждане на нови механизми за оценка и анализ кредитоспособността на клиентите, би било възможно и електронното кредитиране. Едва на такъв етап бихме станали свидетели на изцяло електронни банки.

2. **Разходи за банкиране.** За да предоставят банкови услуги в онлайн режим, банките трябва да направят инвестиции за закупуване на съответните електронни средства и програмни продукти, които при традиционното банкиране не биха направили. Същото се отнася и за клиенти при ползване на тази услуга. Освен това се поражда необходимост от сравняване на текущите разходи при извършване на онлайн и офлайн банкови операции както от страна на банките, така и от страна на клиентите.⁷⁷ Към момента от онлайн активи банкови операции се възползва едва половината от грамотното население, клиенти на определени банки. Обемите, с които те оперират, са сравнително малки и най-често се изразяват в закупуването на дадена стока онлайн или в превод на парични средства от една сметка в друга. Това са по вид прости

⁷⁷Гроздева, В. Потенциални възможности за развитие на електронното банкиране и неговото състояние в България. – В: *Икономически алтернативи*, София: УНСС, 2012, бр. 3, с. 111

операции, които не натоварват софтуерите на банките, но дали това би било така, ако се пристъпи към масово използване на интернет приложенията и клиентските операции нараснат значително. Разходите за поддръжка на системите от софтуерни инженери биха скочили главоломно.

- 3. Подсигуряване на разумно ниво на сигурност.** Едно от първите неща, което придобива значение, е как онлайн платформите ще съумеят да защитят потребителите и банките. Липсата на живия контакт между клиента на банката и представител на институцията неминуемо води до предпоставки за измама при извършваните операции. Дава се възможност за пробив при мерките, прилагани против изпирането на пари. Създава се възможност за кражба на лични данни на клиенти, източване на сметки, заразяване с вируси на банковия софтуер и разрастване на кибер престъпността. За всички тези фактори е необходимо създаването на специални нормативни уредби от страна на отделните правителства, които да могат да оказват превенция на подобни ситуации и да дават възможност за възстановяване на нанесените щети при евентуален срив. За да се наложи онлайн банкирането като фактор за икономическо развитие, е важно клиентите да са спокойни при неговото използване и да знаят, че в случай на престъпни действия към парите им, те са защитени от закона и че банките разполагат с достатъчно механизми да противодействат на тези злодеяния. Така както депозитите в банките до определена сума са гарантирани от държавата, така е възможно да се създаде регулация, която да овъзмездява пострадалата страна, в случай на незаконни действия, породени от хакерска атака например.

Независимо от трудностите, които срещаме по пътя на развитие, ерата на дигиталната култура не е на входа ни, тя вече е част от нашия живот. Потребностите и нуждите на хората непрекъснато растат, стремежът към развитие и подобряване условията за живот не стихва. С промяната на нашите собствени възприятия за заобикалящия ни свят се променя неминуемо и банковият сектор.

3.1. Ефективен дистанционен контрол посредством преглед качеството на активите в банковата система и провеждане на „стрес тест“ за устойчивост

През 2015 г. Европейската комисия публикува доклад за България, в който се посочва, че е налице относителен напредък в развитието на страната, но все още продължават да се развиват макроикономически дисбаланси.⁷⁸ Комисията визира по-специално сътресенията във финансовия сектор през 2014 г., свързани с фалита на Корпоративна търговска банка. Поставят се под съмнение добрите практики на контрол и надзор върху цялата банкова система, тъй като именно преди фалита на посочената банка Българска народна банка, която се явява основен регулатор в сектора, неколккратно публикува резултати от свои проверки, които говорят за абсолютна стабилност във всички проверявани институции, включително и в КТБ. Това поставя под съмнение достоверността и надеждността на банковите практики, свързани с оценката на качеството на активите и инструментите на капитала в някои банки.

Друг притеснителен факт са нарастващата свръх задлъжнялост на предприятията и все още високата безработица в страната. Тези са и причините, европейските органи да препоръчат независим анализ на качеството на активите в целия банков сектор.

С приемането на промени в Закона за възстановяване и реструктуриране на кредитни институции и инвестиционните посредници⁷⁹ и Закона за кредитните институции⁸⁰ през 2015 г. Българската народна банка извърши комплексна оценка на банковата система в страната.

България е изправена пред източници на дисбалансите, които са свързани най-вече със слабости във финансовия сектор и със значителна корпоративна задлъжнялост⁸¹. Основните рискове, които произтичат от банковия сектор в

⁷⁸ Докладът е публикуван на < www.ec.europa.eu > [посетен март 2018]

⁷⁹ Закона за възстановяване и реструктуриране на кредитни институции и инвестиционните посредници www.bnb.bg, (видян през март 2018г.)

⁸⁰ Закона за кредитните институции www.bnb.bg, (видян през март 2018г.)

⁸¹ Доклад на ЕЦБ, стр.17, www.ecb.europa.eu, (видян през март 2018г.)

страната, са свързани с качеството на отпуснатите кредити и най-вече практиките на кредитна дейност от банките. Кредитирането на свързани лица и свързани експозиции е основен риск, който би могъл да застраши финансовата стабилност на целия финансов сектор.

Към декември 2016 г. активите на финансова система в България представляват 115% от БВП (113 млрд. лв.)⁸², като банковият сектор заема 75% от тях (85.1 млрд. лв.). Сравнително малък дял от експозициите на финансовата система са насочени към външните пазари, а също така и финансирането от външните пазари е сравнително малък процент. Рисковият профил на банковата система е в голяма степен фокусиран върху кредитния риск. Към декември 2014 г. съотношението за обща капиталова адекватност е 22%⁸³. В по-голяма степен България е приемаща държава членка на банкови групи от ЕС, като по-малко от една четвърт от пазарния дял или 23.7% заемат местните банки, а дъщерните дружества с банки майки от ЕС заемат 67.9%.

Данните за кредитите на нефинансови предприятия, домакинства и нетърговски организации, обслужващи домакинствата (НТООД) по количествени категории и вид икономически дейности към март 2015 са представени в таблици 5 и 6 и показват недостатъчна еднородност на отпуснатите кредити. Видно е, че дялът на финансиране на нефинансови предприятие е двойно по-голям от кредитите, насочени към домакинствата. Като се има предвид, че в страната развитието на бизнеса е силно ограничено на база високата безработица, ниските доходи, ниските нива на производителност на труда и ресурсна ефективност на предприятията, към които се добавят и редица неблагоприятните демографски тенденции и други значими социални проблеми, определено имат еднопосочно и недвусмислено въздействие спрямо икономическата среда. Рискът от това съсредоточаване на финансиране е съществен за банките и това още повече налага проверка на портфейлите, с които те разполагат.

⁸² Доклад на БНБ за преминалия ПКА и стрес тест на банките в страната, стр.4, www.bnb.bg, (прегледан през септември 2017г.)

⁸³ Данни на БНБ, публикувани през юни 2016 г. < www.bnb.bg > [посетен през септември 2017г.]

Таблица 5. Обем на отпуснати кредити по количествени категории в банковата система към март 2015 г.

Кредити на нефинансови предприятия, домакинства и НТООД по количествени категории и икономически дейности към март 2015						
		Общо	до 1 000 лева	от 1000 до 50 000 лева	от 50 000 до 1 000 000 лева	
Общо	брой	2817832	1336198	1372181	104493	
	хил. лв.	49192149	452891	11394435	14522199	
Нефинансови предприятия	брой	134988	39634	57261	33217	
	хил. лв.	30967810	6911	1000838	7276759	
Домакинства и НТООД	брой	2682844	1296564	1314920	71276	
	хил. лв.	18224339	445980	10393597	7245440	

Таблица 6. Обем на отпуснати кредити по вид в цялата банкова система към март 2015 г.

Кредити на нефинансови предприятия, домакинства и НТООД по вид и икономически дейности към март 2015						
		Общо	Овърдрафт	Кредити, различни от овърдрафт		
Общо	брой	2 817 832	1 375 148	1442547		
	хил. лв.	49 192 149	10 984 112	38076715		
Нефинансови предприятия	брой	134 988	74 310	60641		
	хил. лв.	30 967 810	9 478 402	21363141		
Домакинства и НТООД	брой	2 682 844	1 300 838	1381906		
	хил. лв.	18 224 339	1 505 710	16713574		

Източник : Данни на БНБ към 2015 г. , www.bnb.bg

След настъпилия фалит на Корпоративна търговска банка европейските органи поискаха осъществяването на задълбочена проверка на банковия сектор. Тя включваше в себе си проверка на качеството на активите (ПКА) и провеждането на стрес тестове (Тестове за устойчивост) на банките. И двете фази на комплексната оценка бяха извършени от Българска народна банка и ръководени от управление „Банков надзор“. За целите на проверките беше избран външен консултант, който имаше изцяло консултативна и координираща

роля. Провеждането на тази първа по рода си цялостна проверка на банковия сектор у нас протече в следните етапи :

3.3.1. Избор на консултант за провеждане, преглед качеството на активите и стрес тест на банковия сектор у нас

БНБ, като орган, отговарящ за цялостното провеждане на комплексната оценка на сектора, обяви и организира обществена поръчка за назначаването на консултант, отговарящ за организация и координация на провеждането на преглед на качеството на активите на банковата система, както и оказване на методологична експертна подкрепа на възложителя във връзка с отделните етапи от провеждането на прегледа, обобщаването на резултатите и определянето на коригираните капиталови съотношения на банките.

Основните етапи, включени в прегледа, бяха разделени в следните групи:

- Подготвителен етап, в който всеки един от кандидатите трябваше да предложи цялостната си концепция за организация изпълнението на прегледа на активите, за времеви ресурс, необходим за всяка процедура, както и за оптималния обхват и съдържание по отношение на отделните банки. Кандидатите трябваше да подготвят и представят своите виждания относно това по какъв начин ще избират експозициите, подлежащи на задължителна проверка в различните банки и определяне на рисковия бизнес профил на всяка банка.
- Етап за определяне на методология за прегледа. В него всеки един от кандидатите предлага адаптирана версия на препоръките за провеждане на прегледа и стрес тестовете от ЕЦБ, като е необходимо съобразяване със спецификата на българския пазар.
- Извършване на преглед на активите – В него избраният изпълнител се ангажира с организацията и координирането на избор на независими външни лица, които да осъществят физически всички процедури, предвидени по дейностите на ПКА, на място в съответните банки.

Изпълнителят осъществява контрол върху дейността им, както и определя минималните изисквания, на които трябва да отговарят независимите външни експерти.

- Етап на провеждане на стрес тестове – В този етап изпълнителят съдейства на БНБ за изготвяне на макроикономическа рамка, която най-точно определя текущото състояние, и съответно се моделират различни сценарии на предизвикан изкуствен шок. Изпълнителят отговаря и за провеждането на фактическия стрес тест на отделните банки.
- Етап на анализ на получените резултати – В този етап изпълнителят следва да анализира и предложи мерки за оздравяване, в случай че са необходими на отделните банкови институции.
- Етап на публикуване на резултатите – Във финалния етап се подготвя стратегия за обобщаване и публикуване на получените резултати от проведените процедури.

Така упоменатите етапи са надлежно изготвени от БНБ, като до участие в конкурса се допускат само кандидати, представили пълен анализ и стандартизиран подход, отговарящ в пълнота на изискванията, посочени от централната банка.

В хода на провеждане на конкурсната процедура за изпълнител на първия по рода си преглед на банковия сектор у нас, бяха допуснати трима основни кандидати в лицето на „Оливър Уаймън“ ГМБХ, „Делойт България“ ЕООД и „Мазарс“ ЛЛП. „Делойт България“ ЕООД е единственият участник с българско представителство. В процеса на подбор, поради неспазване на конкурсната процедура, отпадна компанията с представителство от Великобритания „Мазарс“ ЛЛП.

В следващ етап на подбора комисия от БНБ разгледа и оцени подадените оферти под формата на стратегии за провеждане на всички по-горе изброени етапи. В Таблица 7. са изброени всички показатели, заедно със съответния брой точки, който носят за всеки кандидат.

Таблица 7. Критерии за избор на изпълнител по процедура с предмет „Управление на проекти, организация на дейности и финансови консултантски услуги“

Показатели	Методика
Техническо предложение за извършване на прегледа на качеството на активите	Мах 70 т.
К1. Предложена концепция за организиране и извършване на прегледа на активите и план за времето изпълнение на задачата и натоварване в човекодни	Мах 20 т.
К2. Определяне обхвата и изготвяне на методологията на прегледа	Мах 10 т.
К3. Система за осигуряване и контрол на качеството на процесите и текущото консултиране и валидиране на изчисленията	Мах 10 т.
К4. Процес по анализа на данните и определяне на коригираните капиталови параметри	Мах 8 т.
К5. Проект за координиране на действия вследствие резултатите от оценката, включително взаимодействия с външни институции	Мах 10 т.
К6. Процес по изготвяне на сценариите на стрес тестовете и осигуряване тяхното съответствие с резултатите от прегледа	Мах 10 т.
Общо	Мах 70 т.

Източник: www.bnb.bg

По така представените критерии в таблица 7 са оценявани всички допуснати до този етап кандидати. След обработването на внесената документация и предложения от страна на кандидатите, БНБ публикува общото представяне на потенциалните изпълнители на проекта. Стана ясно, че „Оливър Уаймън“ ГМБХ събират общо 68 т. от максимално достижимите 70 т., а техният конкурент „Делойт България“ ЕООД достига едва 44 т.⁸⁴ От предложената информация става ясно, че одиторите на „Делойт България“ ЕООД не са представили достатъчно детайлна обосновка за цялостната концепция за организация изпълнението на прегледа на активите, както и за същността и начина на изпълнение на отделните фази, не са поели ангажименти за адаптиране на дейностите по стрес тестовете, както и не са предложили коригирани капиталови параметри. За разлика от тях, другата одитна компания „Оливър

⁸⁴ Приложение към протокол 3, издаден от БНБ по повод обявяването на резултатите по избор на изпълнител, публикуван на www.bnb.bg, (прегледан през март 2018г.)

Уаймън“ ГМБХ се представя достатъчно убедително, като в пълнота отговаря на всички критерии, поставени от страна на централната банка.

Във финалния етап на подбор се включват процедурите по регистриране на предложените ценови оферти от страна на бъдещите кандидат изпълнители. С протокол 3 от 26.10.2015г.⁸⁵ БНБ документиращ представените пред нея оферти. Обобщените в Таблица 8. ценови характеристики отразяват какви са разходите, които всяка една от компаниите предвижда да извърши ведно с възнаграждението за себе си.

Таблица 8. Ценови оферти по разбивки на отделните етапи по провеждане на ПКА и AQRom „Делойт България“ ЕООД и „Оливър Уаймън“ ГМБХ

Етап на изпълнение	Предложена цена за етап от „Делойт България“ ЕООД	Предложена цена за етап от „Оливър Уаймън“ ГМБХ
1. Подготвителен етап	199 533 лева без ДДС	836 000,00 евро без ДДС
2. Етап „Определяне на методологията за прегледа“	103 944 лева без ДДС	1 672 000,00 евро без ДДС
3. Етап „Извършване на прегледа на активите“	1 059 623,00 лева без ДДС	5 852 000,00 евро без ДДС
4. Етап на стрес тестове	68 101 лева без ДДС	6 688 000,00 евро без ДДС
5. Етап „Анализ на резултатите и мерки“	109 351 лева без ДДС	836 000,00 евро без ДДС
6. Етап „Публикуване	29 669 лева без ДДС	836 000,00 евро без ДДС
7. Цена за човекоден за услугите	1 467 лева без ДДС	2 934,00 евро без ДДС
Общо :	1 570 220 лева без ДДС	16 720 000,00 евро без ДДС

Източник: Публикувани оферти на страницата на БНБ, www.bnb.bg ест да заключим, че по показател за качество и пълнота на заданието имаме категоричен победител в лицето на чуждестранната „Оливър Уаймън“ ГМБХ. Одиторите представят своите виждания за провеждане на цялостния преглед на банковата система в страната в степен на изпълнение, напълно покриващо изискванията на централната банка. За разлика от тях другият претендент за изпълнение на обществената поръчка, „Делойт България“ ЕООД събира едва половината от точките по скалата за оценка на кандидатите. Очевиден е фактът, че експертите

⁸⁵Протокол 3 от 26.10.2015, обявяващ общите резултати за избирането на изпълнител по ПКА и стрес теста , www.bnb.bg , 2016, (прегледан през септември 2017г.)

в централната банка не са доволни от предложеното и в един от работните си документи са публикували слабостите на офертата, които включва следните забележки:

- Представеното техническо предложение не дава достатъчна информация за разпределението на необходимите човешки ресурси по всеки от отделните етапи на проекта.
- Алокацията на ресурсите по дейности по прегледа на активите не създава необходимата увереност за цялостно изпълнение на зададените цели.
- Включени са дейности, предполагащи ангажименти, несвързани пряко с конкретното задание.
- Представените аргументи по отношение подхода за адаптиране на методологията спрямо спецификите на местния пазар са неубедителни.
- Не са поети ангажименти за адаптиране на дейността на фаза „стрес тестове“ спрямо целта на прегледа.
- Не е предложено детайлно и ясно описание на процеса по анализа на данните и определяне на коригираните капиталови параметри.
- Не е предложено детайлно описание по отношение на разработването на сценарий и реализация на упражнението, съобразно спецификата на местната банкова система.⁸⁶

Посочените забележки създават впечатлението, че в лицето на едно от дружествата, участващи в подбора за избор на водещ одитор по проверка на банковата система, изобщо не отговаря на изискванията за това и не биха се справили с евентуалното задание. В методологията за оценка на кандидатите обаче не е предвиден случай, в който, когато някой от участниците не отговаря на минималните изисквания за покриване качеството на извършваните дейности, той да бъде отстранен от процедурата по подбор. Според процедурата по проведената обществена поръчка, на кандидатите се присъждат точки, като в

⁸⁶ Публикуван документ на БНБ на основание чл.69а, ал.3 от ЗОП от 26.10.2015г. на страницата на централната банка, www.bnb.bg [прегледан септември 2016г.]

последния етап победител е този, който е с най-голям брой събрани точки. Следва да се анализира дали, когато става въпрос за обявяване на обществена поръчка от подобен род, като тази за изпълнител на задълбочен преглед на банковата система в цялата страна, която представлява процедура от национално значение, то трябва да се прилагат именно мерките, предвидени в Закона за обществени поръчки. При анализирането на кандидатите централната банка би следвало да се води, първо, от качеството по изпълнение на предлаганата услуга, от ресурсната обезпеченост, която се предлага от кандидата, и от техническия и експертен капацитет, който той притежава.

Видно след отваряне на ценовите предложения от двамата участника, разликата в предложената цена е притеснително различна. От таблица 8 , при която са сравнени различните етапи и поисканата за тях цена, прави впечатление, че именно кандидатът, който има съществени пропуски в методологията по извършване на прегледа на банковата система, според БНБ, е предложил значително по-ниска цена за всички процеси, предвидени по прегледа. Най-фрапиращите разлики са именно в най-важните и критични процеси, тези по извършване преглед на активите и в етапа на стрес тестове. Възниква въпросът, дали оферта на кандидат, притежаващ съществени пропуски в предлаганата методика и в същото време предлагащ цена, която е с 2600% по-ниска от предлаганата от конкурентния участник, е достатъчно надеждна за осъществяване на обявената процедура. Не са дадени разяснения какво включват разходите за всеки етап, които ще има всеки участник, за да се прецени каква е реалната цена на проекта. При такова съществено разминаване в ценовите оферти се оставя с впечатлението, че вероятно един от участниците няма точна и ясна представа какво представлява на практика извършването на задълбочен анализ и преглед на банковата система.

Във финалната фаза на конкурса БНБ класира участниците по събрани точки, като за победител се счита този, който е събрал по-висок брой точки, по предварително зададена система за оценяване и присъждане на точки. С

протокол №3 от 26.10.2015г.⁸⁷, за победител е избрана офертата на „Делойт България“ ЕООД с общо 74 т., а вторият участник в лицето на „Оливър Уаймън“ ГМБХ остава с общо 70.27 т.

Притеснение буди това, че след направения избор, няма публикувано официално становище за корекция и изчистване на пропуските, които са констатирани в процеса по подбор на офертата на спечелилия участник.

3.3.2. Извършване преглед на активите

Българска народна банка проведе прегледа на качеството на активите (ПКА) в сътрудничеството на избрания по конкурсна процедура консултант в лицето на „Делойт България“ ЕООД. За целите на прегледа избраният консултант беше отговорен за назначаването на независими външни консултанти по места за всички отделни банки. С металогическата подкрепа от експертите на Делойт, банките трябваше да изберат одитни компании, които да извършват практически процедурите, предвидени в заданието от БНБ. Според данни на централната банка, над 900 лица са участвали в първия по рода си преглед на банковата система. Едно от условията за проверяващите бе – през последната година да не са участвали в одит на съответната институция. При избора на подизпълнители възможността беше дадена на съответната проверявана банка. Задачата на избраните консултанти бе ключова за осъществяване на процедурите по преглед на банките в страната. Под методическия контрол на избрания изпълнител, одиторите по места прилагаха всички мерки по предварително подготвения сценарий за процедурата.

Изпълнителят по проекта съвместно с БНБ прецизира три основни направления в обхвата по преглед на активите.

1. Прилагане на еднакъв и диференциран подход спрямо различните банки.

⁸⁷ Протокол 3 от 26.10.2015, обявяващ общите резултати за избирането на изпълнител по ПКА и стрес теста, www.bnb.bg, (прегледан през септември 2017г.)

2. Определяне на съществените бизнес направления или функции във всяка една банка, носители на най-голям риск.
3. Определяне на методиката за подбор на индивидуални експозиции, обект на преглед.

След избора на външни одитори, които практически да приложат технологията, предварително подготвена от БНБ и избрания изпълнител, се премина към реалното стартиране на процедурата по преглед на активите на банките. Външните одитори следваше да отговарят на определени стандарти за професионалност и компетентност, като всяка отделна банкова институция предложи своите кандидати, които бяха одобрени от централната банка и изпълнителя на проекта.

За изпълнението на заданието за 22-те банки, които подлежат на проверка, са избрани общо 9 одитни компании. Зададените изисквания към всеки доставчик на услуги включваха завишени критерии, като минимално изискуем постигнат годишен оборот на дружеството, възникнал от предоставяне на услуги за оценка на качеството на активи на банки, включени в “Цялостната оценка“ в Европейския съюз от ЕЦБ⁸⁸, възложена от правителства, национални регулаторни органи или централни банки и ресурс от професионалисти, които през последните три години са взели участие в поне един извършен одит на банки и преглед на качеството на активите на банки.

Прегледът на активите за всяка институция стартира с предварителен подбор на портфейла, като се цели проверка на възможно най-рисковите експозиции с максимално голям обем на покритие. В този смисъл цялостният преглед на активите в банковата система успя да разгледа над 96% от активите в системата⁸⁹. Одиторите по места в съответните институции бяха натоварени с провеждане и

⁸⁸ Инструкции за избор на доставчик, Приложение 1, стр. 9, публикувани на www.bnb.bg (прегледан през септември 2016г.)

⁸⁹ Доклад за прегледа качеството на активите и стрес теста в българската банкова система, публикуван през август 2016 г. на страницата на БНБ, www.bnb.bg (прегледан през септември 2016г.)

прилагане на всички процедури по проверка и валидиране на данни от изготвената методология, а именно:

1. Задълбочено запознаване с политиките и процедурите на банката, свързани с управлението на необслужваните кредити и преразпределението на обезпеченията, както и изчисление на коефициента „кредитна експозиция към стойност на обезпечението“.
2. Основни проверки на данните, предоставени от банката, включително за цялостност, проверки за пълнота и валидност, последователност, навременност (напр. дати на оценки на обезпеченията), проверки на основни показатели и съпоставката им със съответните политики.
3. Да определи и направи извадка от валидираните данни, съдържаща клиентска информация и подлежаща на последващ анализ. Извадката следва да бъде направена на случаен принцип, с предимство на по-големите и по-рискови експозиции.
4. Да извърши преглед на кредитни досиета.
5. Да извърши идентификация на сделките с мерки по реструктуриране, идентификация и преглед на текущи и потенциални транзакции с групи свързани лица и вътрешни експозиции, изчисление на недостига на обезценки по отношение на преглежданите експозиции и потвърждение за адекватността на нивата на провизиране.
6. Да извърши оценка на обезпеченията и недвижимото имущество.
7. Да извърши анализ на колективното провизиране.

На база на гореизложените критерии за избор на доставчик и процедурите по провеждане на прегледа, възниква въпросът как може да се избегне човешкият фактор във формирането на крайния резултат от прегледа? По какъв начин са оценени за своята компетентност съответно избраните одитори и как изпълнителят заедно с БНБ са могли да контролират процеса на работа по различните етапи от дейността на външните изпълнители? Въпреки че съществуват ясно определени критерии, на които да отговаря всеки одитор, са

налице и други съпътстващи обстоятелства, характерни за одитните компании в страната. Пазарът на компании, специализирани за провеждане на одити на банки в страната, се оказва не толкова голям. С поставяне на завишените изисквания, на които следва да отговарят назначените външни изпълнители, все повече се стеснява кръгът от избор на доставчик на услугата. По време на избора за външни изпълнители се оказва, че вариантите, от които трябва да избират банките, са ограничени. Трябва да се има предвид, че всъщност основните приходи на всички одитни компании, опериращи на пазара, до голяма степен идват именно от назначенията им в същите банкови институции. В ситуацията на провеждане на прегледа на активите в банковата система, големите одитни компании бяха заставени да проверяват своите потенциални клиенти, от които биха имали значителен приход при съвместна работа.

В изложеното до тук можем да обобщим следните критични точки при взаимоотношенията между назначените външни консултанти и проверяваните банкови институции :

1. Невъзможност за избягване на човешкия фактор по осъществяване проверката на активите. При провеждане на анализ на данните, предоставени от банките, проверка на кредитните досиета и др. неизменно проверяващите имат пряк контакт с банковите представители. Вътрешните политики и процедури по администриране на кредитни досиета, провеждане на политики по управление на риска, оценка на клиентите и др. за всяка банка са различни. Различна е и информационно-счетоводната система, с която институциите работят. В този смисъл не се гарантира, че проверяващите одитори биха могли в достатъчна степен да се ориентират в правилността на предоставената информация.
2. Информацията за състоянието на кредитния портфейл на банката, която одиторът представя, би могла да бъде изкривена. В хода на проверка на рисковите клиенти и тези, определени за проверка в предварителната извадка, се оценяват и по стойността на обезпечението, която съществува за експозицията. В този смисъл одиторът, първо, трябва да е добре запознат с политиките на съответната банка за дисконтиране на

обезпеченията и правилата и за допустимост на видове обезпечения. На второ място, следва да се убеди, че последно изготвената пазарна оценка от външен за банката оценител е достатъчно актуална и надеждна. Контролът именно по стойността на приетите обезпечения е от ключово значение. По време на подготовка на банките за предстоящия им преглед, всички банкови институции почти едновременно потърсиха услугите на външни лицензирани компании за изготвянето или актуализиране на независима пазарна оценка на обезпеченията. Компаниите, извършващи подобни услуги на пазара, са пряко зависими от банките, тъй като те се явяват техният най-голям клиент, подsigуряващ им работа непрекъснато, тъй като за всеки предложен актив, служещ за обезпечаване на евентуален кредит, е необходимо определяне на неговата пазарна цена. В този смисъл не следва да се гарантира независимостта на съществуващите компании, лицензирани в тази област, тъй като лесно биха се повлияли от определен натиск от страна на банката за евентуално завишаване стойностите на пазарните цени, което ще повлияе на общия резултат от проверката, качеството на кредитния портфейл.

3. Поради разнородността на компаниите, проверяващи банките, трудно би се гарантирало прилагането на еднакъв и диференциран подход за проверка. В този смисъл, макар критериите за проверка за цялата система да се еднакви, не би могло да се гарантира, че всички одитни компании прилагат еднакъв подход на работа.

3.3.3. Стрес тестовете в банковата система

По своята същност стрес тестът на банковата система в страната е аналитична надзорна оценка, която се стреми да покаже какви биха били изходните данни при евентуално поемане на неочаквани загуби на капитал вследствие на продължителна икономическа дестабилизация. Специфичното при осъществения стрес тест бе, че при обявяване на неговите резултати банките не

се класират по признак за успешно издържал или не преминал. Не се изготвя категоризация и определено класиране на нито една банка. Целта на стрес теста е да се покаже как ще се измени евентуално състоянието на всяка институция, в случай че настъпят внезапни промени в общото икономическо състояние. С провеждането на подобен тест се цели в максимална степен да се определят нуждите от оптимизация на балансите на банките.

Методологията, която бе използвана от БНБ, беше базирана на тази, която използва ЕБО при провеждане на стрес тестове на други европейски банки. В страната ни тя бе променена, така че да отговори в максимална степен на текущото състояние и характеристика на българската икономика. Използваната методология поставя на банките определени ограничения за въздействие на показателите. В този смисъл при самото стресиране не се позволява намаление на разходите, промяна на бизнес модела на банката, кредитен растеж или каквито и да е продажби на активи. По този начин се обследва максимално негативен сценарий, при който не само са налице съществени икономически дисбаланси, но и се приема, че банковият мениджмънт не предприема никакви действия по оздравяване на институцията. Увеличаването на необслужваните кредитни експозиции става за сметка на обслужваните при запазване на общия обем на brutния кредит.⁹⁰

Общият сценарий, предвиден за провеждане на стрес теста, бе разделен на два етапа: базисен и утежнен. При базисния сценарий потенциалните макроикономически ефекти върху качеството на кредитните портфейли на банките са оценени чрез модел, отразяващ зависимостта между вероятността за неизпълнение на длъжниците по банкови кредити и четири основни макроикономически показателя, включващи brutния вътрешен продукт в реално изражение, инфлацията, равнището на безработица и цените на жилищните имоти. При утежнения сценарий са изведени два основни източника на риск, а именно влошаване на външната среда и забавяне на икономическата активност в страната.⁹¹

⁹⁰ Доклад за прегледа качеството на активите и стрес теста в българската банкова система, с.29, публикуван през август 2016 г. на www.bnb.bg (прегледан през септември 2017г.)

⁹¹ Доклад за прегледа качеството на активите, с. 30, www.bnb.bg, (прегледан през септември 2017г.)

За извършване на процедурите по стресиране на банковата система в страната, отново бяха натоварени назначените външни изпълнители в лицето на одитните компании в синхронизация с избрания консултант и БНБ. Методологията и начинът на провеждане на стресирането бяха подробно описани и бе изнесена информация за това какво представлява самата процедура. Единственият недостатък обаче бе, че за да се извърши самият стрес тест, е необходимо да се вземат изходни данни за това. Тези данни се вземат от резултатите от прегледа качеството на активите, като се извеждат входящи параметри за симулация на стрес теста. По този начин се привеждат портфейлните сегментации на преглед качеството на активите в съответствие с тези, на които се извършва стрес тестът. Правят се и изчисления на параметрите на кредитния риск, отразяващи изцяло резултатите от прегледа на активите. По този начин се дава възможност за повлияване върху резултатите от стрес теста, когато то е налице при провеждането на прегледа качеството на активите. Кореспонденцията между двата процеса предоставя възможността избраният проверяващ одитор още в началото на процесите да изготви „подходящата“ технология за получаване на задоволителни резултати. Тази възможност би била трудна за проследяване, както и осъществяване на контрол от страна на централната банка.

3.3.4. Резултати от проведените ПКА и стрес тестове на банковата система

Резултатите от проведената проверка показаха, че банковата система остава добре капитализирана след отразяване на резултатите от прегледа на качеството на активите, със съотношение на базовия собствен капитал от първи ред от 18.9%⁹², значително над регулаторния минимум от 4.5%⁹³. При това резултатите на отделните банки показват, че капиталовата адекватност на всички банки остава над задължителния регулаторен минимум. Резултатите от стрес теста потвърждават силната капиталова позиция и устойчивостта на шокове на

⁹² Публикувани данни от централната банка, www.bnb.bg, (прегледани септември 2016г.)

⁹³ Публикувани данни от централната банка, www.bnb.bg, (прегледани септември 2016г.)

банковата система. Така обявените резултати вдъхват спокойствие и дават увереност на регулаторния орган и обществеността, че към момента не съществува никаква реална заплаха пред стабилността на банковия сектор. Следва да се отбележат някои пропуски при обявяване на резултатите от първия по рода си преглед на банките.

1. Обявяването на резултатите беше в твърде съкратен вариант. В момента, в който БНБ публикува показателите на банковата система у нас, не се дадоха никакви разяснения какво представляват всички описани показатели. Резултатите за банките бяха обобщени в наличието на една таблица, без да се упоменат значенията на всички интерпретирани цифри, чрез които широката общественост би могла да направи заключение какъв е резултатът от проведената процедура. След обявяването на резултатите всяка една от проверяваните институции излезе със собствено становище, че успешно е преминала цялостната проверка.
2. При провежданите цялостни проверки на банковите системи в други европейски държави се дават подробни разяснения относно изведените резултати и за всяка отделна банка се изготвя доклад, отразяващ в пълнота нейното фактическо състояние.
3. При провеждане на процедурите по проверка на банките в страната, основна роля и ръководещ целия процес бе БНБ в лицето на „Банков надзор“ и назначеният външен консултант „Делойт България“ ЕООД. Тази практика не е срещана в останалите държави от ЕС, при които са проведени сходни проверки. Ролята на централната банка би могла да изкриви представената информация и да се появят съмнения относно независимостта на резултатите, които са изведени.

Прегледът на банковата система показва, че основните уязвимости на системата са концентрираните експозиции на банки, високите нива на нереализираните кредити и високата задлъжнялост на корпоративния сектор. Тези уязвимости имат потенциала да доведат до значителни кредитни загуби за банките, ако се появят ключови рискови събития. Основен риск е

продължителното забавяне на растежа в Европа. Външните сътресения биха довели до по-ниски доходи както за корпоративния сектор, така и за домакинствата, което ще има отрицателно въздействие върху рентабилността на банките и качеството на активите. Промяна в настроенията на инвеститорите към нововъзникващите пазари и последващ финансов стрес за тези страни. Това вероятно ще доведе до по-високи рискови премии за страната, по-широки спредове за суверенния и финансов натиск върху банките.

На база задълбочения преглед на банковата система през 2015 г., би могло да се изведат следните недостатъци в прилаганата процедура:

1. Недостатъчно добре прецизирана правна рамка за избор на консултант, който да извърши и координира процеса по проверка и преглед на системата.
2. Допускане на възможности за външно нерегламентирано влияние върху резултатите от извършените процедури поради голяма зависимост на човешкия фактор във всеки един етап от проверките.
3. Липса на достатъчно механизми за контрол върху отговорните звена за проверка.
4. Възможности за манипулиране на крайните пазарни цени на обезпеченията по кредитите.
5. Липса на достатъчна прозрачност при изготвяне, обобщаване и обявяване на резултатите от проведения преглед.

След бурното развитие на глобалната икономическа криза, създаването и прилагането на все по-нови механизми за контрол в банковия сектор е абсолютно необходимо и със създаването на подобни проверки, в лицето на ПКА и стрес тестове на системата, европейските власти се стремят в максимална степен да се опитат да идентифицират евентуален проблем, зараждащ се в системата. Факт е обаче, че и финансовият сектор търпи непрестанно промени и с неговото развитие се създават все повече възможности за развитие на кризисни процеси и уязвимости. Дигиталното общество, в което се превръщаме, обособява и нуждата от дигитални банки, а от там и нови възможности за дистанционен контрол,

който да бъде по-бърз, по-надежден и по-рано да известява зараждащите се проблеми. В този смисъл, проведените подобни проверки в сферата на банките едва ли могат да се класифицират като толкова надеждни, най-малкото, защото финансовият ресурс за изпълнение, както и времевият диапазон за осъществяване са значително големи величини. Съществува голяма тромавост по подготовка, проверка и обобщаване на резултати. В бъдеще едва ли можем да си позволим да разполагаме с такова време, поради което е нужно да се създадат нови допълващи модели за превенция и контрол върху кредитната дейност на банките и управлението на риска.

4.1. Модел за присъждане на „Универсален кредитен рейтинг“ като съвременен механизъм за кредитиране, контрол и превенция срещу банкови кризи

Кредитният рейтинг е оценка за качеството и сигурността на даден емитент, формирана въз основа на анализ на финансовото му състояние. Рейтинговите услуги обикновено се извършват от специализирани рейтингови агенции и представляват оценка за кредитоспособността и възможността за обслужване на ползваните от даден кредитополучател заемни средства при настъпване на техния падеж.⁹⁴ Рейтинговите агенции са независими институции, даващи рейтинги (оценки), които по своето съдържание са оценка на степента на риска на съответната рейтингувана институция. Рейтингите се използват от:

- Инвеститорите – за целите на техните инвестиции, въпреки че имат собствена система на оценка и анализ.
- Кредитополучателите – за целите на получаването на кредит.
- Правителствата – за целите на регулациите на финансовия сектор, оценка на риска на суверенния дълг, за целите на заемането на публичен дълг, като оценка на самите държави – суверенен риск.
- Обществеността – рейтингът е сигнал за това как едно правителство се справя.

⁹⁴Определение за кредитен рейтинг, публикувано на страницата на Министерство на Финансите, www.minfin.bg. (прегледан през януари 2018г.)

Той може да бъде определен още като вероятността контрагентът да не изпълнява съзнателно или да е в невъзможност да изпълни поетия от него ангажимент по сключения договор, при което възниква отклонение от стойността на актива, водещо до заплаха за печалбата и капитала на финансовата институция.

Методологията, която използват агенциите за кредитен рейтинг за поставяне на рейтинги на различните икономически субекти, се състои в няколко основни компонента :

- Рейтингът се поставя на базата на количествена и качествена информация, предварително анализирана от съответната агенция.
- Прилаганият инструментариум за анализ е силно субективен.
- Твърде големи сходства между прилаганите техники за анализ между всички рейтингови агенции.
- Различна методология за оценка на различни групи емитенти.

При поставяне на рейтинг на корпоративни икономически субекти, обикновено се обследват бизнес риск и финансов риск, показани в таблица 9.

Таблица 9. Обследвани рискове при формиране на кредитен рейтинг

Бизнес риск	Финансов риск
Риск на страната	Счетоводство
Оценка на сектора	Управление
Пазарна позиция	Финансова политика
Печалба/сравнение	Капиталова структура и ликвидност
Общ рейтинг	

За дълъг период след създаването си агенциите за кредитен рейтинг поддържат своя висок авторитет и определят адекватни рейтинги, които сравнително точно оценяват действителната вероятност от неплатежоспособност на длъжника. Процесите на глобализация, съпроводени с увеличаване на волатилността на финансовите пазари, които протичат през последните 20 години, поставиха под въпрос точността на кредитните рейтинги.⁹⁵

След зародилата се криза агенциите за кредитен рейтинг са посочени като едни от главните виновници за настъпилите кризисни събития. Основните слабостите в използваната методология за поставяне на рейтинги по време на кризата са :

- Конфликт на интереси между агенцията за рейтинг и оценявания икономически субект. Емитентът, подлежащ на оценка, заплаща на избраната агенция, която го оценява, което е претоварка за манипулиране на крайния резултат.
- Адекватност на използваните данни. Агенциите за кредитен рейтинг използват данни, които са публично известни, без да имат правомощията да проверяват истинността и коректността им.
- Липса на конкуренция. На пазара на кредитни агенции има 3 големи компании, които са създали условия на олигопол. Така е ограничена възможността за алтернативни мнения.
- Статично използване на данни. При поставяне на рейтинга оценяващата агенция използва исторически данни за финансовото състояние на оценявания субект, като не отчита различни колебания, които се третираат като временни. По този начин периодите на внезапни промени и кризисни ситуации не биха могли да бъдат оценени, също така субективността в това кое е временно финансово затруднение и кое не, е голяма.

Европейските органи реагираха на последствията, причинени от кредитните агенции, като се въведе Регламент ЕО 1060/2009 на Европейския

⁹⁵ Рафаилов, Д. Провалите на агенциите за кредитен рейтинг по време на глобалната финансова криза –причини и възможни решения. – В: *Икономически алтернативи*, 2011, брой 1, с.104.

Парламент и Съвета от 16 септември 2009 г.⁹⁶ Целта на документа е да се регулира дейността на агенциите за кредитен рейтинг с оглед защитата на инвеститорите и на европейските финансови пазари срещу риска от злоупотреби. Гарантира се независимостта и почтенността на процеса по изготвяне на кредитен рейтинг и се повишава качеството на присъдените оценки.

Въпреки настъпилите промени и въведения режим на по-строг контрол и регулации, финансовите институции са задължени да изготвят своя собствена оценка на кредитните рискове и да не разчитат автоматично на присъдените външни рейтинги.

Подобна рейтингова система за оценка на устойчивото развитие на банките в страната е създадена под името „ПЕРЛА“⁹⁷, като към нея са предложени и усъвършенствания спрямо възприетата промяна на нормативната база в страната. Така създаденият модел предлага външна оценка на банковата институция посредством прилагането на статистико-математически модели, с които се цели предсказване на бъдещото състояние на банките. Моделът анализира следните ключови показатели, чрез които извежда общ резултат за състоянието на всяка отделна банка :

1. Качество на банковите активи

- Кредитна активност на банката
- Кредитиране на реалния сектор на икономиката
- Провизираност на кредитите
- Активи за препродажба, като процент от активите
- Изменение на доходоносните активи
- Динамика на лихвените доходи от активите

⁹⁶ <eur-lex.europa.eu/>, доклад на комисията до европейския парламент и съвета относно упражняването на правомощията за приемане на делегирани актове, предоставени на Комсията съгласно Регламент (ЕО) № 1060/2009 на Европейския парламент и на Съвета от 16 септември 2009 г. относно агенциите за кредитен рейтинг (прегледан през март 2018г.)

⁹⁷ Божинов.Б. Алманах „Научни изследвания“ том 21 ,2014г.,“Възможности за усъвършенстване на рейтинговата система за оценка на устойчивото развитие на банките в страната“, Система „ПЕРЛА“(Прозрачност на банковата дейност, Ефективност и рентабилност, Състояние на ресурсната база, Ликвидност на банката, Качество на банковите активи) , създадена през 2005г. и актуализирана 2014г.

2. Състояние на ресурсната база
 - Динамика на клиентската база
 - Стабилност на привлечени ресурси
 - Динамика на привлечени средства
 - Изменение на собствения капитал
 - Покритие на рисковите активи със собствения капитал
 - Темп на вътрешна капитализация
3. Банкова ликвидност
 - Касова ликвидност
 - Обща ликвидност
 - Първична ликвидност
 - Вторична ликвидност
 - Кредитно-депозитен коефициент
 - Дял на краткосрочните извъндепозитни ресурси
4. Ефективност и рентабилност
 - Устойчивост на приходите от основната дейност
 - Изменение на чистия лихвен доход
 - Динамика на чистата печалба
 - Дял на печалбата в оперативните приходи
 - Ефективност на контрола върху разходите
 - Рентабилност на активите
5. Прозрачност на банковата дейност

Така предложеният модел в голяма степен извежда резултат, относително приближаващ се до текущото състояние на оценяваната институция, но отделно анализиранията етапи крият възможности за манипулиране на данните от страна на проверяваната банка. Така например в раздел „Качество на банковите активи“ цифровите изражения за процента провизираност на кредитите, доходносните активи и активите за препродажба са данни, получени от самата банка, но липсва контролът върху получените резултати. Провизионната политика на институцията би могла в голяма степен да променя общия резултат за стабилност. Друг основен момент в прилагането на тази система е, че тя

акцентира върху вече изминал период. Позволява се анализирането на състоянието на банката за завършен период, като се извеждат основни показатели за общото и на хората състояние, а не се извършва текущ контрол върху дейността ѝ. Така например надзорният орган би констатирал определена слабост и проблем, когато той вече съществува.

Необходимо е прилагането на система за контрол, която в реално време би могла да идентифицира евентуални проблеми в управлението на кредитната дейност на банката. За целта следва надзорният модел да навлезе в ранния процес по кредитиране и да съумее да контролира именно тази процедура, за да предоставя информация в реално време.

Към настоящия момент всички финансови институции изготвят своя оценка за своите потенциални кредитополучатели, която в повечето случаи наричат вътрешен кредитен рейтинг. На база присъдения рейтинг на всеки клиент, се преценява дали да бъде разрешено финансиране на текущия кредитоискател. Методиката за оценка на кредитния риск и процедурите, свързани с нейното приложение, по принцип са индивидуални за всяка банка и са неразделна част от вътрешно нормативната уредба, свързана с управлението на кредитния риск. В най-честия случай компонентите, сформиращи и участващи в създаването и присъждането на вътрешно банков кредитен рейтинг, са:

- Финансов риск
- Бизнес риск
- Обезпечителен марж
- Кредитна история
- Отраслов риск

Всяка финансова институция сама решава какво да е рисковото тегло на всеки отделен компонент за получаването на единен рисков профил. Банката е заинтересувана да получи възможно най-голям обем от данни за целите на анализа си, но често количеството информация, което е достъпно, е твърде ограничено. Например при анализа на финансовото състояние на своите клиенти

обикновено тя изисква предоставянето на финансово счетоводни отчети за определени периоди от време. Честа практика е дружествата, нуждаещи се от привлечени средства, да декларират информация в своите отчетни форми, която да не отговаря в пълнота на действителното състояние, в което се намира фирмата. В тази ситуация банката е принудена да вземе решение, като внимателно съобрази рисковете от всички изследвани компоненти по сделката, но генерирането на операционен риск остава високо.

Поради непрекъснато увеличаващата се конкуренция на пазара на банкови услуги и стремежа за развитие и разрастване на всяка институция, честа практика е пренебрегването на разумните подходи за оценка и измерване на риска, поради което е възможно насищането на кредитния портфейл с „токсични“ кредитополучатели, което е предпоставка за развитие на процеси, водещи до евентуална неплатежоспособност на банката. Особено след развитието на световната икономическа криза през 2007 г., държавните и международни регулатори се стремят да създават нормативна уредба, с която в максимална степен да ограничават възможностите за спекулации от страна на частните банкери и да ограничат кредитирането на стопански субекти с влошени показатели.

Въпреки многобройните създадени нормативи, банковата дейност в частта си за кредитиране е твърде либерална и контролът от външни регулатори не е намерил начин за справяне с този проблем. От една страна, целта е да се опази автономността на всяка институция и нейното право сама да решава кои субекти да кредитира и каква политика да реализира с цел да бъде конкурентоспособна, пазарно ориентирана и генерираща печалба, от друга страна, целта е да се опази общественият интерес, тъй като банковата дейност е тясно свързана със стабилността на цялата финансова система във всяка държава. За това свидетелства и развитието на финансовата криза след 2007 г., когато се наложи намесата на почти всички правителства за справяне с „проблемните банки“.

В България има създадена регулаторна база за управление на риска, която задължава всички банки да прилагат политики и мерки с цел ограничаване

кредитирането на клиенти с влошени показатели и др. Изискване е всяка институция да има своя методика за определяне рамките на риска по всяка експозиция и отпускането на всеки един кредитен продукт да бъде подкрепено със становище, изготвено от звено за оценка на риска. Българска народна банка поставя изискването всяка банка да разработва интегрирана и приложима в цялата институция политика за поемане на риск въз основа на доброто познаване на рисковете, на които е изложена, тяхното управление и като взема предвид своя рисков толеранс или апетит. Тъй като дейността на банката основно е свързана с поемане на рискове, от важно значение е те да бъдат управлявани по подходящ начин.

Ключов елемент на ефективното управление на риска е разработването на надеждна и последователна политика за поемане на риск. Банката има грижата за създаде звено за управление на риска и да обучи свои специалисти за извършването на специфичните дейности по оценка, като в обхвата на изискванията на БНБ освен кредитния риск, попадат още и пазарният, ликвидният, операционният, репутационният, рискът от неспазване на правилата и стратегическият риск. При всички тези видове рискове контролът, упражняван върху тях, не е еднакъв и достатъчен. За целите на изследването ще фокусираме вниманието си върху управлението на кредитния риск и как с негова помощ биха могли да се управляват всички останали изброени рискове.

При сега прилаганата нормативна база за идентифициране и контрол на рисковете в частни банкови институции са налице следните проблеми:

1. Невъзможност на централната банка, като орган за надзор и контрол, да осъществява мониторинг при отпускането на кредит – от страна на всяка банка, оперираща на пазара – на клиент с влошено състояние, генериращ потенциално висок кредитен риск за банката. Въпреки създадената уредба и стриктното прилагане от страна на банките на методиката за оценка на риска, решението дали кредитният продукт да бъде разрешен, остава изцяло в ръцете на компетентния орган на банката.

2. Възможност за манипулиране на информацията относно степента на съсредоточавания и генериран кредитен риск в банката. Частната институция би могла да присъжда кредитни рейтинги, които да не отговарят в пълнота на рисковия профил на клиента. БНБ има поставено изискване за създавано звено, което да параметризира и определя рамките на риска, но няма конкретни указания от какво могат да се влияят тези рамки. Банката сама преценява какъв рейтинг да присъди за всеки свой клиент. Това, от една страна, е нейно изключително право, тъй като тя е частна автономна институция, оперираща на свободния пазар, и в зависимост от своята политика за развитие сама решава какви да са политиките, които се прилагат, с цел постигането на печалба. От друга страна обаче, стои проблемът с обществената значимост и политиките на частните банкери в голяма степен влияят на икономическото състояние на цялата икономика.
3. Компетентност при присъждането и определянето на кредитния рейтинг. Банките имат възможността сами да създават звената за оценка на риска, като служителите, работещи в тях, се назначават и обучават от нея. Съществува опасност недостатъчният опит или знания на определени служители да изкривяват данните за присъдения рисков профил. Банката има за клиенти твърде разнородни по своята същност, бизнес ориентираност и отраслов сектор, дружества – от сферата на производството, металообработването, финансите, селското и горско стопанство, обществени организации, държавни дружества и много други. За да се добие реална представа за потенциалните възможности за развитието на бизнеса на клиента, кандидатстващ за финансиране, то е необходимо да се направи експертна прогноза на целия отрасъл, за да се определят неговите конкуренти, бизнес климат и възможности за реализация.
4. Невъзможността на централната банка в ранен етап да идентифицира банка, в която има генериране на клиенти, получили високо рисково финансиране. Тъй като банките сами определят методиките, по които изчисляват поетия риск и могат пряко да повлияват върху присъждането

му, то БНБ се оказва в невъзможност да определи съществува ли банка, чийто кредитен портфейл да съдържа проблемни кредити. Ако БНБ разполага с точна и реална информация, то би могла да насочи усилията си и да окаже особен мониторинг и проверка на определената банка, като по този начин се минимизира в голяма степен риска от изпадане на банката в критична ситуация.

Всички тези слабости в досега прилаганата система могат лесно да доведат до кризисни ситуации не само в отделните банки, а и в цялата финансова и икономическа система. Ето защо от изключително значение е да се създаде механизъм за по-стриктен контрол, който до голяма степен да долавя подобни индикатори за влошаване на системата и предварително да може да се предприемат мерки за коригиране.

Дигиталното и дистанционно развитие могат успешно да послужат при определянето на кредитния рейтинг на потенциалните кредитополучатели в банковата сфера. Това може да се осъществи чрез промяна на методиката на определяне на кредитния рейтинг на всеки икономически субект.

Както стана ясно, до момента задължение за поставяне на рейтинг имат банките, решили да кредитират определения бизнес. Съществено изменение би настъпило, ако тази процедура се осъществява от независим външен орган.

Подобен модел за поставяне на независим кредитен рейтинг съществува и се прилага в САЩ. Рейтингът се изразява в калкулирането на определено число, изразяващо и включващо в себе си различни компоненти. Този модел, действащ и в момента, е представен още през 1989 г., като му е дадено наименованието FICO.⁹⁸

Моделът FICO се използва от по-голямата част от банките и кредиторите и се основава на потребителски кредитни файлове на трите национални кредитни бюра: Experian, Equifax и TransUnion. Кредитните резултати са предназначени за

⁹⁸ Board of Governors of the Federal Reserve System, Report to the Congress on Credit Scoring and Its Effects on the Availability and Affordability of credit, 2007, page.9

измерване на риска от неизпълнение, като се вземат предвид различните фактори във финансовата история на дадено лице. Въпреки че точните формули за изчисляване на кредитните резултати са секретни, FICO определя конкретни показатели, които сформират общата кредитна оценка. Компонентите са претеглени с различни рискови тегла по следния начин :

1. История на плащанията – 35% от общата оценка. В тях се включва информация за несъстоятелността, привилегиите, наличието на съдебни решения, уреждането на спорове в миналото (ако е имало такива), възстановяването на задълженията, възстановяването на имущество и закъснелите плащания. Прави впечатление, че информацията, която се набира за целите на анализа, не се изчерпва само и единствено в областта на изплащане на друг кредитен продукт, а се наблюдават фактори за платежоспособност от разнообразни източници като: съдебни изпълнения, всякакъв вид спорове, имащи финансово изражение, плащания свързани с имущество и др. Това предоставя възможност за добиване на много по-пруденциална и всеобхватна оценка на реалното текущо състояние на рейтингования субект.
2. Тежест на дълга – 30% от оценката. Тази категория отчита редица специфични за дълга измервания. Съгласно FICO съществуват шест различни показателя в категорията на дълга, включително съотношението дълг / лимит, брой сметки със салда, дължима сума по различни видове сметки и сумата, изплатена на вноски по заеми. Тук отново се наблюдава процес, нетипичен за анализа, който се прилага в банковата система в България, където информацията за наличието на сметки и др. на икономическия субект не е налична за публично използване.
3. Време на кредитната история – 15%. Кредитната история е белязана от определена възраст, тя може да има положително въздействие върху резултата от FICO. Има два показателя в тази категория: средната възраст на профилите в отчета и възрастта на най-стария. Тук се взема предвид от колко време анализираният кредитополучател има и ползва финансови продукти и инструменти. Зависимостта на поставената оценка е пряко

пропорционална на времевия диапазон на ползване на кредитен продукт. Така например, с по-висок рейтинг се ползват лица, които имат богата кредитна история и които в миналото са ползвали вече привлечени средства, които са погасявали редовно.

4. Използвани видове кредити – 10%. В модела се използва информация, относно вида на ползваните кредитни продукти, като те са разделени на вноски, револвиране, потребителско финансиране и ипотека.
5. Предходни търсения за кредитиране – 10%. Тук се обследват броят и честотата на запитвания към кредитни компании или банки за кандидатствания за кредити.

Прилаганият модел за поставяне на кредитен рейтинг се отличава с това, че обобщава в себе си голямо количество информация за евентуалния кредитополучател на база проучени различни източници, които в България традиционно не биха могли да бъдат проверени или достъпът до тях би бил значително ограничен. Подобен модел способства за по-адекватната реална оценка на текущото състояние на икономическия субект и е предпоставка за всеобхватния контрол на експозициите в цялата банкова система. Към момента в САЩ почти всички кредитни институции, включително и застрахователи, използват и изискват от своите клиенти да удостоверят и представят поставения им рейтинг. В редки изключения се пренебрегват неговите коефициенти, обикновено при липса на каквито и да е задължения.

Удачно би било, прилагането на такъв диференциран подход за оценка качеството на кредитоползвателите и в България. Създаването на подобен орган би могло да е в структурата на Българска народна банка. Посредством възможностите, които ни предоставя електронното правителство, е възможно съсредоточаване на необходимата и достатъчна информация от масивите на всички държавни агенции, за коректно и реално отчитане и поставяне на „универсален кредитен рейтинг“ на всеки икономически субект, ползващ услугите на частни банки, опериращи на територията на страната.

Основната цел на БНБ е да поддържа ценова стабилност чрез осигуряване на стабилността на националната парична единица. Банката съдейства за създаването и функционирането на ефективни платежни системи и осъществява надзор върху тях. Тя е единственият емисионен институт в България и поддържа налично паричното обръщение. БНБ регулира и осъществява надзор върху дейността на другите банки в страната с оглед поддържане стабилността на банковата система и защита интересите на вложителите.⁹⁹ В този смисъл за целите на надзора и контрола, който централната банка е необходимо да осъществява, и динамично променящата се обстановка в света на финансите именно този регулатор би могъл най-коректно и правилно да присъжда „универсални кредитни рейтинги“ на физически и юридически лица, ползващи външно финансиране от банките в страната. В момента в структурите на народната банка съществува регистър (Централен кредитен регистър), в който се съдържа централизиране на информацията за кредитната задлъжнялост на клиентите към банките, финансовите институции, платежните институции и дружествата за електронни пари.

Създаването на нов орган в БНБ ще бъде тясно обвързано с волята за промяна на достъпа до информация от всички държавни структури, дирекции, агенции и др. В този смисъл на новоучредения орган следва да се предостави достъп до данните на всички икономически субекти, имащи желанието да използват паричен ресурс от частни банки. Необходимо е изграждането на обща информационна система, чрез която новият орган ще набавя нужната си информация за целите на поставяне на кредитен рейтинг. Централната банка ще иземе в голяма степен ролята на звеното за риск, което досега съществува във всяка банка, но това е свързано със задължението за анализиране на огромна база с информация и администрирането ѝ от многобройни по численост служители. Тук отново биха могли да се приложат възможностите на днешните технологии, като бъде създаден софтуер, в който да се параметризират основните показатели и информации, идващи от различните институции, като по този начин се създава своеобразен скоринг модел, определящ вида на поставения рейтинг. Такъв

⁹⁹ < www.bnb.bg > (прегледан през март 2018г.)

скоринг модел успешно би могъл да се прилага при всички кредитни продукти, предлагани на физически лица, при които обикновено сумите за кредитиране са значително по-малки, липсват финансови отчети, като при юридическите лица и не се налага твърде подробно анализиране.

Притежанието на „универсален кредитен рейтинг“ от всички, имащи желанието да бъдат клиенти на банките и да ползват услугите им в частта на кредитната дейност, не следва да е абсолютно задължително. Ще се остави възможност и на банките сами да определят и поставят рейтинг, като обаче за целите на анализа Централната банка ще счита, че всички тези клиенти без поставен външен независим кредитен рейтинг са високо рискови експозиции. При анализиране на отделните портфейли на различните банки, това ще оказва влияние върху решението на регулатора – колко често и как да проверява портфейла на всяка банка.

Звеното за присъждане на независим кредитен рейтинг се обобщава със следните функции и отговорности:

Независима държавна структура, внедрена и поддържана от Българска народна банка, имаща отговорността и компетенциите за поставяне на независим универсален вътрешен рейтинг, служещ за получаване на финансиране от банкови, финансови, платежни институции и дружества за електронни пари, които извършват дейност на територията на Република България. Независимият универсален кредитен рейтинг се издава по молба на потенциалния кредитополучател, на база пълната информация, с която всички държавни, местни и съдебни институции разполагат, като физическото или юридическо лице дават своето съгласие, БНБ да администрира, обобщава и анализира цялата налична информация, на база на която присъжда стойност на УКР (Универсален кредитен рейтинг), изразена в букви или цифри, според приетата методика за изчисление на УКР. Присъденият рейтинг важи за срок от 3 години, като неговото подновяване е задължително, в случай че в този срок кредитополучателят има активен кредит. В случай че не бъде подновен

кредитният рейтинг, то за целите на анализа се поставя възможно най-високият рисков индекс, според методиката за определяне на УКР.

При присъждане на УКР решението на органа, издал рейтинга, следва да може да бъде обжалвано. При промяна в икономическото състояние на субекта с присъден рейтинг, същият има право да поиска актуализиране на стойността на УКР, като това може да стане по времето, в което не е изтекъл определеният 3-годишен период. За изготвяне на УКР БНБ събира такса, изчислена по определена методика. Банките имат задължението да администрират така присъдения кредитен рейтинг за всеки свой клиент, като обобщават и поддържат информацията в банковите информационни системи. Банката може да изготвя свои вътрешни рейтинги по методика, избрана от нея, но за целите на анализа и контрола е задължително оповестяването на присъдения УКР пред държавните регулатори. Банката запазва своята автономност, като сама взема решението кой икономически субект да кредитира, независимо от присъдения УКР.

Работата на звеното за присъждане на УКР има за цел във всеки един момент да разполага с информация, в кои институции се съсредоточават високо-рискови кредитни решения, като по този начин оказва превантивен контрол върху цялата финансова система. Регулирането на пазара на кредитни продукти става все по-трудно, с оглед непрекъснато сменящата се политическа и икономическа обстановка. От своя страна, банките в стремежа си за развитие и дигитализация създават все по-иновативни продукти, които носят със себе си и високо ниво на риск. С колкото по-бърз темп на развитие се бележи финансовият сектор, толкова повече рискът от поява на потенциална кризисна ситуация се увеличава, тъй като в един нов свят на икономическо развитие не бихме могли да определим навреме, кои са потенциално опасните моменти в развитието ни. Затова с изключителен приоритет ще е създаването на системи и мерки за контрол.

Методиката за изчисление на УКР трябва да включва в себе си следните компоненти:

1. *Определяне на финансовия риск*

Финансовият риск е опасността дружеството да изпадне в затруднено положение да посрещне текущите си задължения поради неустойчива финансова и капиталова структура. При оценка на финансовия риск следва да се анализират следните показатели:

- Анализ на счетоводната политика на дружеството. Източник на данни за целта на анализа би била Националната агенция за приходите (НАП). НАП администрира събирането на данъци, осигурителни вноски и други публични вземания, съгласно законите на Република България, за да осигури финансирането на публичните разходи. В масивите си за анализ НАП събира и обобщава информация за всички приходи на физически лица и юридически лица. Агенцията разполага с финансово-счетоводни документи, депозирани ежегодно от страна на икономическите субекти. Структурата към БНБ за присъждане на УКР следва да използва наличната информация, събирана от НАП, като с нейна помощ би определила финансовите показатели за всяко едно дружество. Тази процедура косвено би повлияла и спомогнала за „изсветляването“ на сивата икономика в страната. Всяко дружество, ползващо привлечен ресурс, е стимулирано да осчетоводява всеки свой приход и би се стремяло да поддържа компанията си в добро финансово състояние, за да получи съответно по-висок кредитен рейтинг, а и от там – достъп до по-евтин и по-лесен паричен ресурс.
- Наличие на неплатени задължения към бюджетни организации. Информацията относно евентуални публични задължение до момента, банките събираха, като изискват от своите клиенти набавянето на различни документи, издавани от съответната държавна администрация. Това забавя и оскъпява процеса по кредитиране. Данни за неплатени задължения се предоставят отново от НАП и независимото звено за присъждане на рейтинг лесно би могло да получи тази информация
- Кредитна история на кандидатстващия за рейтинг. Информация за цялата кредитна история се поддържа в Централния кредитен регистър (ЦКР) към БНБ.

- Съществуват ли наложени обезпечителни мерки върху активите на дружеството. Тази информация би могла да е лесно достъпна с внедряването на интегрирана система за достъп до портала за съдебни дела, информация от прокуратурата за наличие на досъдебни производства, достъп до информация до дела на частни и държавни съдебни изпълнители.

2. *Определяне на бизнес риска*

Бизнес рискът означава опасността дружеството да не завърши успешно цикъла на обръщаемост на активите поради лошо управление, слаба правна обезпеченост на договорите, легитимност на дружеството и мениджърите му, неблагоприятна икономическа или екологична среда, ниско качество на продуктите, поради слабост в технологичния процес и др. При определяне теглото на този риск следва да се анализират следните показатели:

- Анализ на мениджмънта на дружеството. Информация кои са собствениците и управителите на дружествата, може да бъде набавена от Търговския регистър, където да се проследи и тяхната икономическа свързаност с други фирми. При подаване заявлението за изготвяне на УКР, дружеството следва да внесе и свой бизнес план за минимален 3-годишен период на развитие, придружен с информация, даваща яснота относно технологичния процес, осъществяван в компанията, опита и уменията на ръководния персонал в тази сфера и информация, относно правния аспект на дейността.
- Икономически фактори, влияещи върху бизнеса на дружеството. Следва да се изведе заключение дали бизнесът се влияе директно от промени в икономическата обстановка, дали то е в позиция на монопол или не е водещо в своя бранш.
- Конкуренция в отрасъла, в който оперира компанията. Изследване на това, дали конкуренцията е висока, какъв е заеманият пазарен дял от компанията и какви са възможностите за навлизане на нови конкуренти на пазара.

- Осигуреност и обезпеченост на дейността. При заявяване на искане за присъждане на УКР, дружеството заявител следва да внесе в органа по издаване документи, доказващи наличието на договорна осигуреност на дейността (отношения с доставчици и клиенти и др.), в случай на съществуването на такава, или информация за това, че се работи на принципа на отделни поръчки например. Информацията относно обезпечеността на дейността включва данни дали компанията разполага с необходимото технологично оборудване или материална база за извършване на своята стопанска дейност.
- Отраслов риск. Дружеството развива ли дейност в отрасъл със слабо изразена сезонност на дейността, ниска потребност от поддържане на големи обеми оборотен капитал, необходимите инвестиции се финансират от текуща дейност; малка ли е вероятността от появата на дефицит на основни суровини, енергия и квалифицирана работна ръка.

Информацията относно данните за конкуренция на пазара, осигуреността на дейността, материалната база на дружеството, отрасловия риск, основните мениджъри и специалисти и икономическите фактори, влияещи върху дейността може да бъде обобщена в един документ, представляващ бизнес плана, необходим при подаване на искането за издаване на УКР. Набавянето на тази информация не би отнело време и никакъв ресурс на мениджърите на фирмата, тъй като в нея се съдържат добре известни за тях данни.

3. *Определяне на окончателен универсален кредитен рейтинг*

За изготвяне на УКР се прилагат с различна тежест гореизброените компоненти. В Таблица 9. подробно са указани различните фактори и тяхното влияние върху окончателния рейтинг.

Таблица 9. Матрица за изчисление на УКР (авторска разработка)

Финансов риск	Тегло общо 60%	Брой точки	Резултат от анализа
Анализ от счетоводната политика		5	

на икономическия субект			
Наличие на неплатени задължения към бюджетни организации		3	
Кредитна история		3	
Наличие на обезпечителни мерки, дела по несъстоятелност и данни от съд и прокуратура		4	
Бизнес риск	Тегло общо 40%	Брой Точки	Резултат от анализа
Анализ на мениджмънта на дружеството		1	
Икономически фактори, влияещи върху бизнеса на дружеството		2	
Конкуренция в отрасъла		1	
Осигуреност и обезпеченост на дейността		3	
Отраслов риск		1	
Общо точки			

Общият рейтинг се базира на обективното измерване и оценка на финансовия и бизнес риск, като според представената таблица те са съответно с тегло 60% към 40%. Според броя присъдени точки се констатира и буквеното изражение на рейтинга, а именно:

- Рейтинг AAA (Без риск) – 23 т.
- Рейтинг AA (Несъществен риск) – 20 -22 т.
- Рейтинг A (Нисък риск) – 17-19 т.
- Рейтинг BBB (Приемлив риск) – 16 т.
- Рейтинг BB (Умерен риск) – 14-15 т.
- Рейтинг B (Завишен риск) – 11-13 т.
- Рейтинг CCC (Съществен риск) – 8-10 т.

- Рейтинг СС (Висок риск) – 4-7 т.
- Рейтинг С (Неоправдан риск) - 0-3 т.

За да бъде максимално полезен и приложим на практика, настоящият модел за присъждане на рейтинг следва да бъде имплементиран в сега действащите правни регулаторни рамки и най-вече в Базел III и МСФО 9.

Въвеждането на глобалната регулаторна рамка Базел III в европейското законодателство чрез Директива 2013/36/ЕС (CRD IV) създаде 5 нови капиталови буфера:

- предпазен капиталов буфер (capital conservation buffer),
- специфичен за всяка банка антициклически капиталов буфер (bank-specific countercyclical capital buffer),
- буфер за системен риск (systemic risk buffer),
- буфер за глобална системно значима институция - ГСЗИ (buffer for global systemically important institutions - G-SII buffer) и
- буфер за друга системно значима институция - ДСЗИ (buffer for other systemically important institutions - O-SII buffer).

По своята същност, стандартът Базел III засяга в значителна степен капитала, ликвидността и цялата финансова автономност, като при приемането му се наложила редица промени в стратегията и бизнес операциите на банките. Безспорно спазването на стандарта гарантира по-стриктно определяне на регулаторния капитал, посредством даването на нови дефиниции на Основен капитал от 1-ви и 2-ри ред, нови изисквания за публични оповестявания, завишени нива на капитал и наличието на условен капитал, който да използват в случай на стрес. Друга съществена промяна, гарантираща по-стриктен контрол, са контролите за контрагентен кредитен риск и стандартите за ликвидност.

Според сега действащите регламенти, Базел III е гарант за по-пруденциален контрол върху банките и кредитната дейност. В този смисъл моделът за поставяне на УКР следва да го доразвие и да се опита да предложи запазване или по-високо ниво на контрол, като едновременно с това предостави възможност на банките да развият своя бизнес и по-специално кредитирането, съумявайки да отговорят на пазарните условия.

За да се докаже, че предложеният вътрешно рейтингов модел (УКР) би задълбочил контрола върху кредитната дейност на банките, като същевременно с това се дава възможност да се намали размера на рисково-претеглените активи, в Таблица 10 е представен пример за анализиране на банков кредитен портфейл. За целите на анализа са представени данни за общо 14 кредитни улеснения в общ размер на 16 735 500 лева. Всеки един от отпуснатите кредити е разпределен в съответна рискова група, отговаряща на стандартите на Базел III. В колона 1 са подредени рисковите експозиции към предприятия по степен на кредитно качество по стандартизиран подход, съответно от степен 1 до степен 6. Според стандартизирания рисков подход, степен 1 е най-ниско рискова, а степен 6 се категоризира като най-високо рискова.¹⁰⁰ В колона 2 са упоменати рисковите тегла в зависимост от степента на кредитно качество, като най-ниско рисковите експозиции са с най-малък процент на рисково тегло.

В колона 3 са данните за размера на нетната кредитна експозиция, като сумата в нея е преди да се начисляват каквито и да е провизии. Това е чистата сума на отпуснатия кредит.

Колона 4 дава информация, в зависимост от степента на риск, определена по стандартизирания метод на Базел III, как се имплементира оценката от вътрешно рейтинговия модел. При поставянето на вътрешния рейтинг е съобразена степента на рисково тегло и рискова степен с отговарящия съответно най-висок и най-нисък рейтинг по матрицата на УКР. В този смисъл, при най-високо рискова експозиция, според подхода на Базел III, степен 6 и рисково тегло от 150% е поставен най-високо рисков рейтинг „С“, според УКР, и аналогично са разпределени останалите рискови рейтинги, според степените на риск от стандартизирания подход за измерване на банкови рискове.

За да бъде разработеният модел възможно най-полезен в реална среда, в колона 5 са представени най-честите обезпечения, предоставяни по банкови кредити. За всяко едно от тях е определен и процентът на дисконтиране, според сега действащите регламенти. Така например, ако е предоставено обезпечение по

¹⁰⁰Регламент (ЕС) 575/2013г на Европейския парламент и на Съвета, относно пруденциалните изисквания за кредитните институции и инвестиционни посредници, чл.122 т.1 и т.2. публикуван на www.eur-lex.europa.eu, (прегледан през март 2018г.)

кредит под формата на злато или залог на парични средства, то от размера на кредита се приспада 100% от размера на съответния залог и не се залага рисково претеглен актив. При обезпечение на банков кредит с ипотека на недвижим имот, който не отговаря на разпоредбите на чл.125 и чл.126 от Базел III¹⁰¹ се прилага съответно най-висока стойност на дисконтиране от 100% и стойността на рисково претегления актив се увеличава с пълния размер на обезпечението.

При анализиране на текущия портфейл са съобразени всички изисквания за поставяне на рискови тегла, проценти дисконтиране и степени на кредитно качество, съгласно приетите и към момента използвани пруденциални изисквания на Базел III и МСФО 9.

В колона 6 е извършено изчислението на база заложените критерии и изисквания, за да бъде изчислена стойността рисково претеглените активи, на база целия кредитен портфейл. Така при ред едно, при отпуснат кредит в размер от 1 000 000 лева, категоризиран в степен 1 с рисково тегло от 20% е както следва :
 $(1\,000\,000 - 100\,000) * 20\% = 180\,000$ лева., където
100 000 – стойността на обезпечението, изразено в залог на парични средства;
20% - размер на рисковото тегло, според степента на кредитно качество.

При кредит, категоризиран в степен 2, в размер на 1 000 000 лева и рисково тегло 50%, уравнението добива следния вид :

$100\,000 * 20\% = 20\,000$, където

100 000 – гаранция, рисково тегло спрямо степента на кредитно качество на емитента – степен 1;

20% - процент на дисконтиране.

$1\,000\,000 - 100\,000 = 900\,000$ лв

$20\,000 + (900\,000 * 35\%) = 335\,000$ лева, където

1 000 000 – размер на кредита

¹⁰¹ Чл.125 и чл.126 от Регламент (ЕС) 575/2013г на Европейския парламент и на Съвета, относно пруденциалните изисквания за кредитните институции и инвестиционни посредници, Експозиции, напълно и изцяло обезпечени с ипотеки върху жилищни имоти, и Експозиции, напълно или изцяло обезпечени с ипотеки върху търговски недвижими имоти.

100 000 – размер на най-ниско рисковото обезпечение за текущата сделка

35% - процент дисконтиране на обезпечение жилищен имот

При кредит в размер от 1 100 000 лева, категоризиран в степен 3 с рисково тегло от 100% е валидно следното:

Обезпечения:

1 000 000 - изразяващи се в гаранция с качество на емитента от степен 1

800 000 - изразяващи се в ипотека на търговски недвижим имот

$1\,000\,000 * 20\% = 200\,000$ лева

$200\,000 + (100\,000 * 50\%) = 250\,000$ лева рисково претеглени активи

Аналогично според стандартизирания подход и спазването на сега действащата рамка за оценка на рискови активи са извършени и изчисленията за останалите позиции, като за общ банков портфейл от **16 735 500 лева** са изчислени общо **7 111 000 лева** рисково претеглени активи.

В Таблица 11. са направени изчисления, базирани изцяло на регулаторните изисквания по Базел III и МСФО 9, като този път е използван и моделът на УКР, имплементиран в цялостната оценка на рисково претеглени активи.

В Таблица 12. е извършена съпоставимост между модела УКР и стандартизирания подход.

Таблица 12. Съпоставимост между вътрешно рейтинговия модел и стандартизирания подход

Рейтинг на контрагента по вътрешно рейтингов модел	Вероятност от неизпълнение (PD)	Рискови експозиции към предприятия по степен на кредитно качество по стандартизиран подход
Рейтинг AAA (без риск)	0.03%	Степен 1
Рейтинг AA (несъществен риск)	0.50%	Степен 2
Рейтинг A (нисък риск)	1%	Степен 3
Рейтинг BBB (приемлив риск)	2.50%	Степен 4

Рейтинг ВВ (умерен риск)	3.50%	Степен 4
Рейтинг В (завишен риск)	5%	Степен 5
Рейтинг ССС (съществен риск)	10%	Степен 5
Рейтинг СС (висок риск)	30%	Степен 6
Рейтинг С (неоправдан риск)	50%	Степен 6

В колона 1 на Таблица 11., „Рейтинг на контрагента по модела УКР“, са класифицирани съответните буквени изражения, според степента на риск. В колона 2 са описани рисковите тегла, съобразени с вътрешно рейтинговия модел и съответната степен на риск, като следва да се има предвид, че определените тегла покриват минималните изисквания на регулатора и биха могли да се определят като консервативни. В третата колона са нетните кредитни експозиции или размерът на отпуснатия кредит. При колона 4 са представени стойностите от загуба при неизпълнение. Според Регламент (ЕС) 575/2013 г. на Европейския парламент и на Европейския съвет¹⁰² институциите следва да използват стойности на LGD (Loss Given Default) в размер до 45% за първостепенни необезпечени с приемливи обезпечения експозиции. За целите на модела това изискване е спазено, като най-висок процент 43% е заложен в най-ниско рисковата експозиция. Следва се тенденцията – с повишаване на рисковото тегло да се намалява процентът на LGD.

В колона 5 е изчислен матуритетният корекционен фактор за всяка нетна кредитна позиция, като е използвана следната формула :

$$b = (0.11852 - 0.05478 * \ln (PD))^{2103}$$

При заместване за всяка от позициите в таблица 11 са получени следните стойности:

¹⁰²Чл.161 от Регламент (ЕС) 575/2013г на Европейския парламент и на Съвета, публикуван на www.eur-lex.europa.eu , (прегледан през март 2018г.)

¹⁰³ Чл. 153 от Регламент (ЕС) 575/2013г на Европейския парламент и на Съвета публикуван на www.eur-lex.europa.eu , (прегледан през март 2018г.)

$$b = (0.11852 - 0.05478 \cdot (0.03\%))^2$$

$$b = 0.316834,$$

където b – рисковото тегло (PD)

Аналогично е направено и за всички останали кредитни експозиции, като стойностите на матурирания корекционен фактор са описани в таблица 11.

В колона 6 е изчислен коефициентът на корелация¹⁰⁴ чрез приложимата и в момента от банките формула :

$$R = 0.12 \cdot \frac{1 - e^{-50 \cdot PD}}{1 - e^{-50}} + 0.24 \cdot \left(1 - \frac{1 - e^{-50 \cdot PD}}{1 - e^{-50}} \right)$$

където PD в направения модел е стойността на присъденото рисково тегло, според вътрешно рейтинговия модел.

В колона 7 е изчислено рисковото тегло, съотнесимост за всяка експозиция¹⁰⁵ по следната формула :

$$RW = \left(LGD \cdot N \left(\frac{1}{\sqrt{1-R}} \cdot G(PD) + \sqrt{\frac{R}{1-R}} \cdot G(0.999) \right) - LGD \cdot PD \right) \cdot \frac{1 + (M - 2.5) \cdot b}{1 - 1.5 \cdot b} \cdot 12.5 \cdot 1.06$$

Където:

$N(x)$ = кумулативната функция на разпределение за стандартна нормална случайна променлива \mathcal{N} (т.е. вероятността една нормална случайна променлива със средна стойност нула и дисперсия единица да бъде по-малка или равна на x)

$G(Z)$ = обратната на кумулативната функция на разпределение за стандартна нормална случайна променлива (т.е. стойността x , за която $N(x)$ е равна на z)

R = коефициентът на корелация от колона , изчислен в колона 6

¹⁰⁴Чл. 153 от Регламент (ЕС) 575/2013г на Европейския парламент и на Съвета, за изчисляване на корелацията публикуван на www.eur-lex.europa.eu , (прегледан през март 2018г.)

¹⁰⁵Чл. 153 от Регламент (ЕС) 575/2013г на Европейския парламент и на Съвета, за изчисляване на размер на рисково претеглената експозиция RW, публикуван на www.eur-lex.europa.eu , (прегледан през март 2018г.)

V = матуритетен корекционен фактор, изчислен в колона 5

LGD = изчислено в колона 4, съгласно чл.161 и чл. 228 т.2 от Базел III

При прилагане на формулата се разпределят съответните рискови тегла, изразени в проценти, отговарящи поотделно за всяка нетна експозиция, в зависимост от нейния определен УКР и рисково тегло, съответстващ на него.

В колона 8 са отразени крайните цифрови изражения на стойността на рисково претеглените активи, като нетната кредитна експозиция без начислени провизии е умножена по получения в колона 7 процент на рисково тегло. При сумиране на всички позиции от колона 8 получаваме общ резултат за това, какъв е размерът на рисковите активи за целия анализиран портфейл.

Ако сравним получените резултати от Таблица 10) с резултатите при Таблица 11., виждаме, че при първоначално използвания стандартен модел, основан на регламентите и регулациите на Базел III, при портфейл от кредитни експозиции в размер на **16 735 500 лева**, имаме рисково претеглени активи за **7 111 000 лева**. При същия подход в Таблица 13., но с имплементирането на модела УКР имаме постигане на същото ниво на сигурност и контрол, но рисково претеглените активи са намалели с **1 129 685 лева** или с **над 15%**.

С така прилагания модел се постигат следните, важни за банковото кредитиране оптимизации :

1. Запазва се нивото на пруденциален контрол, предвиден в сега действащите нормативни документи, като едновременно с това се намалява тежестта върху банковите институции за заделяне на по-голям капитал, отколкото е необходимо, и им се предоставя възможност освободеният капитал да бъде инвестиран обратно в кредитните отношения.
2. Уеднаквяват се критериите за качество на обезпечение, като се гарантира диференциран подход на оценяване.
3. Така представен, моделът може да служи за целите на провизиране, съгласно най-новия приет стандарт за финансово отчитане МСФО 9.

4. Облекчава изискванията за капиталова адекватност, като същевременно подсигурява спазване на всички сега действащи регулации.

Предимствата при съпоставката между кредитния рейтинг, поставян от агенциите за кредитен рейтинг, и предлагания рейтингов модел са в следните направления :

- По-малък разход на средства
- Избягване на икономически зависимости, които традиционните частни агенции биха имали при оценката на субектите
- УКР дава възможност за събирането на данни, които да се използват за пруденциалния контрол и анализ на регулаторните органи
- УКР позволява провеждането на няколко процеса при поставянето му (използва се за целите на провизионната политика, изчисляват се рисково претеглените активи)
- УКР използва данни от държавни институции, които в по-голяма степен биха представяли реалното текущо финансово състояние.

1	2	3	4	Обезпечения									5			6
		Нетна кредитна експозиция (без начислени провизии) в лева	Рейтинг на контрагента по вътрешно - рейтинго в модел	Ипотека на недвижим имот, ако не отговаря на чл. 125 и чл. 126	Ипотека на жилищен имот (ЖИ) - до 80% от пазарната стойност на ЖИ	Ипотека на търговски недвижим имот (ТНИ) - до 50% от пазарната стойност на ТНИ или 60% от ипотечната стойност	Гаранция - рисково тегло спрямо степента на кредитно качество на емитента - Степен 1	Гаранция - рисково тегло спрямо степента на кредитно качество на емитента - Степен 2	Гаранция - рисково тегло спрямо степента на кредитно качество на емитента - Степен 3 и 4	Акции, принадлежащи към основен индекс - рисково тегло спрямо степента на кредитно качество на емитента - Степен 1	Акции, принадлежащи към основен индекс - рисково тегло спрямо степента на кредитно качество на емитента - Степен 2	Акции, принадлежащи към основен индекс - рисково тегло спрямо степента на кредитно качество на емитента - Степен 3 и 4	Касови наличности или парични еквиваленти	Злато	Рисково-претеглени активи	
Рискови експозиции към предприятия по степен на кредитно качество по стандартизиран подход	Рисково тегло			100%	35%	50%	20%	50%	100%	20%	50%	100%	0%	0%		
Степен 1	20%	1 000 000	AAA	0	500 000	0	0	0	0	0	0	0	100 000	0	180 000	
Степен 1	20%	800 000	AAA	0	0	80 000	0	200 000	0	150 000	0	0	50 000	0	150 000	
Степен 1	20%	1 500 000	AAA	0	0	0	0	0	0	0	0	1 000 000	0	0	300 000	
Степен 2	50%	1 000 000	AA	200 000	1 500 000	0	100 000	0	0	0	0	0	0	0	335 000	
Степен 2	50%	1 350 000	AA	0	1 500 000	0	0	0	0	100 000	0	0	0	0	465 000	
Степен 2	50%	900 000	AA	0	0	250 000	0	0	50 000	0	300 000	0	0	50 000	425 000	
Степен 3	100%	1 100 000	A	0	0	800 000	1 000 000	0	0	0	0	0	0	0	250 000	
Степен 3	100%	250 000	A	0	0	0	0	0	0	0	0	0	275 000	0	0	
Степен 4	100%	735 500	BBB	0	500 000	150 000	0	0	0	0	35 000	0	0	0	420 000	
Степен 4	100%	2 200 000	BB	250 000	0	0	0	350 000	0	850 000	0	0	100 000	0	1 245 000	
Степен 5	150%	2 500 000	B	300 000	1 000 000	0	700 000	0	0	0	0	500 000	0	50 000	1 445 000	
Степен 5	150%	2 000 000	CCC	0	1 200 000	0	0	0	0	0	500 000	0	0	50 000	1 396 000	
Степен 6	150%	900 000	CC	0	0	400 000	0	0	400 000	0	650 000	0	0	0	500 000	
Степен 6	150%	500 000	C	0	0	0	0	1 000 000	0	0	0	0	200 000	0	150 000	
ОБЩО:		16 735 500													7 111 000	

Таблица 11

1	2	3	4	5	6	7	8
Рейтинг на контрагента по вътрешно рейтингов модел	Рисково тегло – Вътрешно рейтингов модел	Нетна кредитна експозиция (без начислени провизии) в лева	LGD (Loss Given Default) - 45%	Матуритетен корекционен фактор (b)	Коефициент за корелация (R)	Рисково тегло (RW)- before M,b adjustment	Стойност на рисково-претеглените активи за съответния рейтинг
AAA	0.03%	3 300 000	43%	0.316834	0.238213	76.95%	2 539 256.89
AA	0.50%	3 250 000	35%	0.167086	0.213456	55.89%	1 816 376.91
A	1%	1 350 000	10%	0.137486	0.192784	-18.07%	-243 910.34
BBB	1.05%	735 500	26%	0.135511	0.190987	31.49%	231 576.89
BB	3.00%	2 200 000	25%	0.096478	0.146776	35.03%	770 658.99
B	5%	2 500 000	17%	0.079878	0.12985	13.05%	326 349.64
CCC	10%	2 000 000	21%	0.059856	0.120809	25.73%	514 523.98
CC	30%	900 000	17%	0.034031	0.12	10.51%	94 558.46
C	50%	500 000	9%	0.024489	0.12	-13.62%	-68 076.78
		16 735 500					5 981 314.64

Таблица 13. Приложение на вътрешно рейтингов модел при изчисление на рисково претеглените активи

Универсалният кредитен рейтинг, присъждан от БНБ, би имал важно значение за банките или финансовите институции, които кредитират икономическите субекти. Чрез присъдения рейтинг те лесно биха управлявали генерирания риск в своите структури и биха спестили средства за изготвянето на свой собствен рейтинг. Намалението на разходите би довело да по-конкурентна среда и фокусиране върху по-качественото предлагане на разнородни финансови продукти на пазара.

Резултатите, които при прилагането на универсалния кредитен рейтинг биха се получили, могат да се обобщят по следния начин:

1. Подсигуряване на неизбежния преход от традиционно банково кредитиране към прилагането на иновации в кредитната дейност, повишаване конкурентоспособността на банките пред останалите участници в кредитирането;
2. Съкращаване на голяма част от процесите, извършвани при сега прилаганата оценка на кредитоискателя, посредством което в значителна

- степен би намаляло времето от момента на искане за кредит до неговото реално усвояване и намаляване разходите на банките;
3. Прецизиране на риска, който банката да поеме с отпускането на всеки кредитен продукт. Системата за оценка на универсалния кредитен рейтинг дава възможност за предвидимост нивата на риск;
 4. Ограничаване на банковите институции тенденциозно да занижават изискванията към своите кредитополучатели. Чрез присъждането на универсалния кредитен рейтинг централната банка лесно ще проследява банки със съсредоточаването на високорискови експозиции;
 5. Преодоляване на слабостите в моделите за оценка на риска на отделните банки. Уеднаквяването на критериите за оценка на риска ще спомогне за тяхното по-нататъшно усъвършенстване и ще ограничи субективизма, който би могъл да бъде приложен от отделните институции при оценката, която правят сами;
 6. Моделът на универсалния кредитен рейтинг би преразпределил риска, генериран в банковата система, по начин, който не застрашава финансовата устойчивост на определена банка, а рискът е равномерно поет от всички участници на пазара;
 7. Моделът на универсалния кредитен рейтинг би спомогнал при предсказването на зараждаща се финансова криза, произлизаща от банковия сектор. Данните, обобщавани от Централната банка, биха служили на експертите за реален анализ на състоянието на системата по всяко време, което ще спомогне за прилагането на мерки не само в банковия сектор, но и във финансовия;
 8. Универсалният кредитен рейтинг е основна предпоставка за развитие на онлайн кредитирането и дигитализацията в целия банков сектор. Чрез прилагането му банките ще могат дистанционно да обслужват потенциалните си кредитополучатели, без да е необходимо физическото участие на клиента в банковия салон;
 9. Универсалният кредитен рейтинг е предпоставка за развитие на електронното правителство, което ще допринесе за съживяване на

икономиката и ръст в инвестициите, породен от по-лесен и бърз достъп до привлечен капитал от страна на частните дружества.

Изводи по трета глава :

Мерките за развитие и модернизация на банковия сектор се насочват в две основни посоки:

1. Внедряване и развитие на електронно правителство, което ще доведе до :
 - Улеснен и бърз достъп до административни услуги, предлагани от държавната администрация
 - Намаляване на корупционни практики
 - Създаване и поддържане на единна информационна система, улесняваща контрола
 - Електронен достъп на банките до информация за своите кредитополучатели от единна информационна система

2. Дигитализация на банките, което ще спомогне за :
 - Улеснен достъп до банкови услуги
 - Повишаване конкурентоспособността на банките
 - Намаляване на административните разходи
 - Нови кредитни продукти в отговор на променените потребителски нагласи

Развитието на електронното правителство ще позволи на банките да развият дигитални продукти в кредитната си дейност, които ще се отличават с бързина при отпускане и разглеждане на искания за кредит, ниска цена и високо ниво на контрол на кредитния поемания кредитен риск.

С наложената тенденция за промяна начина на кредитиране и въведените нови по-задълбочени и рестриктивни мерки за контрол, се извежда нуждата от нов

модел за кредитиране, служещ на банките за изпълнение на търговските си цели и едновременно поддържане на ниско рискови портфейли.

За целта е разработен действен модел, основан на прилагането на унифициран инструментариум, осигуряващ неговото устойчиво развитие. Резултатите от него са :

1. Запазва нивото на пруденциален контрол, предвиден в сега действащите нормативни документи, като едновременно с това се намалява тежестта върху банковите институции за заделяне на по-голям капитал, отколкото е необходимо и им се предоставя възможност освободеният капитал да бъде инвестиран обратно в кредитните отношения.
2. Уеднаквяват се критериите за качество на обезпечение, като се гарантира диференциран подход на оценка
3. Така представен, моделът може да служи за целите на провизиране, съгласно най-новия приет стандарт за финансово отчитане МСФО 9.
4. Облекчава изискванията за капиталова адекватност, като същевременно подсигурява спазване на всички сега действащи регулации

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

I. В дисертационния труд са очертани видовете кредитиране, които традиционните търговски банки в страната осъществяват след приемането на страната ни в ЕС, като се анализират подробно етапите и процесите, през които преминава всяко кредитиране на икономически субект. Очертани са същността и принципите в организацията на системата на търговското кредитиране на банките.

Анализирани са основните форми, схеми и технологии на отпускане на кредити от търговските банки в съвременните условия. Разгледани са промените, настъпили в процеса на кредитна активност на банките, наложени главно от приетите нови регулации, насочени към спазването на по-консервативна политика за оценка на кредитоискателите, по-пруденциален надзор от страна на регулатора и по-високи изисквания за капиталова адекватност на банките. Развитието на икономическата криза в периода на приемането ни за страна членка оказва съществено влияние върху българския банков сектор, като се оказва, че банките в България не изпитаха съществени девиации в ликвидността си именно защото бяха започнали подготовката си за приемането на редица нови регламенти, уреждащи дейността им. Несъмнено обаче, приетите нови регламенти оказват и донякъде негативно влияние върху кредитната дейност, тъй като поставят пред банките множество ограничения, които ги правят неконкурентоспособни на пазара, в сравнение на напълно нерегулирания пазар на небанкови кредитиращи компании. От направения анализ се извежда обща зависимост, че при сега прилаганата процедура и практика на кредитна дейност банковата система не следва да успява да отговори на потребностите на съвременния пазар на кредитни продукти. Развитието на кредитната дейност през последното десетилетие е едно от най-бурните изобщо, сравнено с почти всеки друг сектор от икономиката. Само в рамките на последните три години в Европа трайно се установи тенденция за оптимизация на кредитните процеси, насочена, от една страна, към предоставяне на по-бърза и достъпна услуга, а от друга, към стремеж за постигане на оптимално ниво на риск, който би могъл да застраши банковата система. В сравнение с конкурентите на пазара на кредитиране се потвърждават тенденциите за модернизация и развитие на технологичните процеси в кредитна дейност.

Анализирани са традиционните форми и методи за банково кредитиране, които текущо се прилагат в кредитната дейност на българските банки. Разгледан е целият процес по кредитиране, включващ първоначалните процеси по привличане на кредитополучатели, подготовка и анализиране на кредитната сделка и нейното финално приключване, след реално усвояване на привлечения ресурс. Установи се, че в голяма степен, за да бъде завършен цикълът за кредитиране, се генерират сериозни разходи както от страна на банката, така и за потенциалния кредитозаемател.

Разгледани са промените, които са настъпили в процеса на банково кредитиране след приемането на страната в ЕС.

Извеждат се настъпили промени в кредитирането след приемането на страната в ЕС, изразяващи се в:

1. Въведени нови регулации, целящи максимален контрол върху кредитната дейност, с цел минимизиране на рисковото кредитиране.
2. Промяна системата и политиката на кредитиране, прилагана от банките. Променя се начинът на оценка на риска, въвеждат се нови изисквания към кредитополучателите и се налагат ограничения на свързаните експозиции.
3. Промяна в обема на отпуснати кредити преди и след приемането на страната в ЕС. Дивиацията е пряко пропорционална на предкризисния период и силно повлияна след членството в ЕС, когато се заражда глобалната криза. Отчетено е силно повлияване върху кредитирането в страната вследствие на настъпилата стагнация.
4. В периода на кризата потребителите и банките стават по-предпазливи, като се намаляват обемите на отпуснати кредити. В същото време липсата на решителност за инвестиране води до натрупването на големи обеми от свободни парични средства в банките, под формата на депозити. Банките отчитат свръх ликвидност, като същевременно спазват консервативна политика на кредитиране, наложена от новите регулации.
5. Значително повишаване на капиталовата адекватност на банковите институции, дължащо се, от една страна, на наложените нови изисквания,

от друга, на свободните парични средства, които не инвестират обратно в кредитни отношения.

6. Значително по-консервативна политика на банково кредитиране в сравнение с периода преди членството ни.
7. Повишаване на обема от разходи за оценка на клиентите, кандидатстващи за финансиране. Създадени са нови модели за оценка на риска, които в максимална степен определят нивото на поетия риск със съответната сделка.
8. Повишаване на разходите за обезценка на кредити вследствие на приетите нови регламенти.
9. Увеличаване на разходите за банките за въвеждане на нови системи и стратегии за развитие.
10. Намаление на влошените кредитни експозиции в сравнение с периода преди приемане на страната в ЕС
11. Тенденция за прогресивно намаляване на лихвените проценти по кредити, дължащо се както на свръх ликвидността на банките, така и на по-ниско рисковия профил на клиентите, постигнат с новите правила за оценка.

Очертани са новите тенденции за развитие на кредитирането след приемането на страната в ЕС, а именно:

1. Дигитализация на сектора и навлизането на нови канали за продажба на банкови кредитни продукти, които изцяло променят традиционния подход на кредитиране.
2. Търсене на нови подходи за развитие на кредитирането, от страна на банките, вследствие на променените потребителски нагласи и увеличените разходи за кредитиране.
3. Навлизането на нови електронни банки и развитие на онлайн кредитирането вследствие на зародилите се нови конкуренти на пазара.
4. Възможността на банките да събират и обработват повече информация за своите клиенти с помощта на дигиталните технологии, като по този начин биха могли да увеличат продажбите и ефективността си.

II. Изследвани са особеностите на развитие на банковия сектор в условията на финансовата криза в България. Обобщени са промените, настъпили в банковото кредитиране след приемането на страната в семейството на ЕС. Наред с извършените регулации на сектора и нуждата от привеждане на законодателството към това на ЕС, членството на страна ни съвпадна и с развитието на глобалната икономическа криза. Основна промяна, настъпила в кредитирането след приемането на страната в ЕС, са не само новите регулации и промени в законодателството, уреждащи кредитния процес, а съвпадението на приемането ни с развитието на глобалната финансова криза. Именно тя промени кредитирането в целия ЕС, което оказва съществено отражение върху банковия сектор у нас.

Разгледана е същността и обхватът на разразилата се финансова криза, като се очертават основните последици за банковото кредитиране в страната. Като основни негативни проявления се изведоха:

- Замразеното кредитиране в страната поради възприетата консервативна политика на кредитиране от банките.
- Увеличение на дела на необслужвани кредити.
- Увеличаване неплатежоспособността на кредитополучателите.
- Изменение на потребителските нагласи и усещането за несигурност, предизвикано от световната криза.
- Увеличена ликвидност на банките вследствие на съсредоточаване на депозити, поради страх от инвестиране от фирмите и домакинствата.
- Несигурната и влошена икономическа обстановка, която рефлектира върху банките, като те увеличават значително консерватизма по отпускане на нови кредити.

Очерта се нуждата от по-строг контрол и по-консервативно оценяване качеството на кредитните портфейли на банките, нуждата от модернизация и внедряване на нови технологии в кредитирането, поради промяна нагласите и търсенето на пазара.

От направения анализ на стабилността на банковия сектор в България в годините след приемането ни за член на ЕС, можем да изведем заключение, че въпреки тежкия период на системна криза в целия свят, българската банкова

система остана стабилна и не настъпиха кризисни процеси, застрашаващи ефективността и работата на банките. Пример за това е, че за първите 5 години от членството на страната се регистрира 50% ръст на повишение стойностите на капиталовата адекватност на банките. Новините за настъпването на сътресения във финансовите сектори на засегнатите през 2007 г. държави, упражниха дисциплинарен ефект върху българските агенти, което най-вероятно е причината за консолидацията на висококачествен, ликвиден капитал в подготовка за посрещане на евентуален системен шок през 2008 г. Запазването на високата доходност на банките след влизането в ЕС, се отрази положително на капитала на банките, докато коефициентите на платежоспособност леко намаляха поради по-бързото, в сравнение с нарастването на капиталовата база на банките, нарастване на рисково претеглени активи. Въпреки това, равнищата на платежоспособност останаха значително над минимално установените нормативни изисквания.

III. Определени са стратегическите насоки в модернизацията на банковия сектор на икономиката на България, както и е усъвършенстван инструментариумът за предотвратяване на кредитните рискове, като основа за осигуряване на надеждност на системата за кредитиране на търговските банки. Разгледани са възможностите за модернизация на банковия сектор в страната, с оглед на бурното икономическо развитие. Разработен е критичен анализ на развитието на електронно правителство в България, като са идентифицирани ползите от неговото реално внедряване в процеса по кредитиране. Разгледани са зародилите се дигитални банки, като се стига до извод, че към момента те са все още твърде слабо развити и в тях реалната дигитализация не е така застъпена, както в други сектори. Диапазонът от предлагани продукти изцяло онлайн, все още е слабо развит. Липсата на законодателна база, подsigуряваща правилността и законността на извършените операции, също е сериозна пречка за развитие на онлайн банкирането в страната. Осигуряването на разумно ниво на сигурност също е предизвикателство, което стои на дневен ред без своето решение.

Анализиран е изцяло новият дистанционен контрол от страна на надзора, в лицето на проведения стрес тест и цялостния преглед качеството на активите в банковата система. В дисертационния труд са разгледани отделните етапи, през

които премина първият по рода си преглед на активите на банките, като са изведени няколко основни недостатъка в техническия и оперативен преглед – невъзможност за избягване на човешкия фактор по време на осъществяване проверката на активите; невъзможност да се гарантира компетенцията и еднаквия диференциран подход на проверка на отделните одитни компании, проверяващи различните банки; недостатъци в избора на консултант, имащ съществена роля в цялостния процес, както и липсата на достатъчно публична информация и прозрачност по целия процес. Стига се до заключение, че е необходима промяна в методологията на проверка и контрол, осъществявани от БНБ.

Предложен е нов модел за дистанционен контрол, осъществяван от Българска народна банка. Моделът цели подсигуряване на неизбежния преход от традиционно банково кредитиране към прилагането на иновации в кредитната дейност, повишаване конкурентоспособността на банките пред останалите участници в кредитирането. С него се постигат следните, важни за банковото кредитиране оптимизации:

1. Запазване нивото на пруденциален контрол, предвиден в сега действащите нормативни документи, като едновременно с това се намалява тежестта върху банковите институции за заделяне на по-голям капитал, отколкото е необходимо, и им се предоставя възможност освободеният капитал да бъде инвестиран обратно в кредитните отношения.
2. Уеднаквяване на критериите за качество на обезпечение, като се гарантира диференциран подход на оценка.
3. Така представен, моделът може да служи за целите на провизиране, съгласно най-новия приет стандарт за финансово отчитане МСФО 9.
4. Облекчаване на изискванията за капиталова адекватност, като същевременно се подсигурява спазване на всички сега действащи регулации.

БИБЛИОГРАФИЯ

Източници на български език

1. Аврамов, Р. *Паричен съвет и финансови кризи - опитът на България*. БНБ Дискусионни материали, 1999, кн.6.
2. Ангелов, И. *Световната икономическа криза и България*. София: издателство „Проф. Марин Дринов”, 2010.
3. Божинов, Б. *Теоретични основи на банковите кризи*. публикуван на www.academia.edu, 2012. (видян през ноември 2017г.)
4. Божинов, Б. *Банковият сектор в условие на криза*. публикуван на www.academia.edu, 2013. (видян през ноември 2017г.)
5. Видолова, М. *Състояние и тенденции на българската банкова система в условията на глобализация на финансовите пазари*. Дискусионни материали: Институт за икономическа политика. с. 28, С, 2012, изд. Infinity creative
6. Гроздева, В. Потенциални възможности за развитие на електронното банкиране и неговото състояние в България. – В: *Икономически алтернативи*, УНСС, 2012, № 3
7. Грозева, В. (2010). Банковите рискове преди и след световната финансова криза. – В: *Икономика*, 2010, №. 3,
8. Манчев Ц. *Есе за финансовата криза*. Серия икономически изследвания, 1997. Агенция за икономически анализи и прогнози, публикуван на www.minfin.bg, (видян октомври 2017г.)
9. Желязкова, В. Съвременни проблеми в теорията и практиката на контрола в България – В: *Сборник доклади от научна конференция*. София: Издателски комплекс УНСС, 2014, с. 55-67.
10. Инотай, А., „Българската икономика в условията на криза - предизвикателства и възможни решения”. София: Институт за икономическа политика.
11. Кискинов, В. *Българско и европейско информационно право*. София: изд. „Сиела”, 2005, том I, с. 33.
12. Китанов. Я. Световната финансова криза и туристическата индустрия – В: *Годишник на ВУАРР*, 2013, том 1
13. Ненков, Д. *Финансов мениджмънт – Кратък курс*. София: Университетско издателство „Стопанство“, 2008.
14. Неновски, Н., Д. Колева, П. Чобанов. Отражение на международната финансова и икономическа криза върху банковия сектор в България – В: *Годишник на УНСС*, 2010, с. 61.
15. Николова, Н. *Принципи на корпоративните финанси*. София: СИЕЛА, 2010.
16. Паунов, М. *Емоции, организационно поведение и човешки ресурси*“. София: 2010, с. 113.
17. Петров, Г. и др. *Корпоративни финанси – Кратък курс*. Четвърто допълнено издание. София: Тракия – М, 2012.
18. Пилбийм, К. *Международни финанси, София, 1995*, стр. 312
19. Раймон, Арон. *Социология и политика*. правилото на Парето, стр. 84
20. Сарийски, Г. *Световната криза – произход и въздействие върху българската банкова система.*, 2011.
21. Смит, Адам. *Богатството на народите*. София, Рата-София, стр. 512. 2006

22. Станев, А. Капиталова адекватност на банковата система в България в контекста на глобална икономическа криза – В: *Научни трудове на Русенския Университет*, 2014, том 53, серия 5.1.
23. Стилциц, Джоузеф. *Свободно падане: Америка, свободни пазари, кризата и виновните за нея*, Инфодар, 2011, София, стр.274.
24. Стоичкова, О. *Теория на парите и кредита*. електр. изд. ВУАРР, 2016.
25. Стоичкова, О., Я. Китанов. *Банкови системи*. изд. ВУЗФ, 2010.
26. Стоичкова, О., Я. Китанов. *Банково дело*. изд. ВУЗФ, 2010.
27. Тиков, М. *Идентифициране на финансови кризи*. София, БАН, 2016, стр.8
28. Тодорова В., *Финансови кризи – история, еволюция и теория*, монография-учебник, изд.Тракия-М, София, 2010
29. Тракия-М, София, 2010, 15 авторски коли, Трифонова, С. А. Кънева. *Развитие на банковата система в България през периода 2007 – 2015 г. Влияние на световните кризисни процеси*, 2016
30. Ханел, Р. *Глобализъм в криза , бум и срив*, www.lifeaftercapitalism.info, (видян през януари 2018г.)
31. Христов, М. *Основи на финансите*, изд. ВУЗФ, 2013.
32. Хубенова-Делисивкова, Т. *Антикризисното регулиране в икономическия и валутен съюз - теория и политики*. Доклад, изнесен на дискуссионен семинар в Икономически институт на БАН, 2010. Публикуван на www.iki.bas.bg, (видян през ноември 2017г.)
33. Дарскувиене Витаутас Магнус Университет Каунас, Курс по финансови пазари, Проект по програма „Леонардо да Винчи”, онлайн издание, Литва 2010
34. Царевски, В. *Глобалната финансово-икономическа криза – възможни въпроси и отговори*. – В: *Икономическа мисъл*, 2010
35. Годишен Доклад на Европейската Централна банка за 2007 г. www.ecb.europa.eu , (видян през февруари 2018г.)
36. Състояние, динамика и перспективи на кредитната активност в България, БАН и Институт за икономически изследвания, София: БАН, 2017г., стр.55
37. Доклад за прегледа качеството на активите и стрес теста в българската банкова система, публикуван през август 2016г. на страницата на БНБ, www.bnb.bg
38. Доклад на БНБ за преминалия ПКА и стрес тест на банките в страната, стр.4,
39. Доклад на БНБ за собствеността на банките, опериращи в страната, 2012г. ,www.bnb.bg
40. Доклад на Европейската комисия за навлизане на цифровите технологии в обществото към 2016г., публикуван на страницата на Европейската комисия, ec.europa.eu
41. Доклад на ЕЦБ, публикуван на www.ecb.europa.eu, видя през юни 2017г. стр.17
42. Икономически измерения и социални последици на глобалната криза, Доклади от конференцията на Факултета по икономически и социални науки, посветена на 50-годишнината на ПУ „Паисий Хилендарски“
43. Корпоративна търговска банка АД. (2013). Състояние и перспективи Attitudes & Altitudes. 7, 55 – 73.
44. Според прогнозните данни от доклада на UniCredit Group. 2010. See households' wealth and debt monitor.p.18, през 2011 г. се очаква достигането

- на коефициент на безработица от порядъка на 12-13 на сто, а на средната месечна работна заплата - до 270 EUR
45. Тенденции и предизвикателства в развитието на икономиката, Сборник доклади от международна научна конференция Том I , Икономически университет Варна, 2012г.
 46. Данни на Евростат за достъпа до интернет на домакинства и бизнес за 2016г., публикувани на www.ec.europa.eu/eurostat/statistics (видян през юни 2017г.)
 47. Данните са набавени и анализирани от секция Лихвена Статистика на БНБ, публикувана на сайта на Централната банка, www.bnb.bg, (видян през август 2017г.)
 48. Европейска система на централните банки, www.ecb.europa.eu, Съгласно Устава ЕЦБ и Европейската система на централните банки (ЕСЦБ) се създават от 1 юни 1998 г.(видян през март 2017г.)
 49. Закон за БНБ ,
http://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_law/laws
 50. Закон за БНБ, чл.2, т.1, т.2
 51. Закона за възстановяване и реструктуриране на кредитни институции и инвестиционните посредници
 52. Закона за кредитните институции
 53. Изменение на Закон за потребителски кредит, чл. 19 т.4
 54. Изменение на Закон за потребителски кредит, чл. 19 т.4
 55. Изменение на закона за БНБ от 2007г. , www.bnb.bg
 56. Инструкции за избор на доставчик, Приложение 1, стр. 9, публикувани на www.bnb.bg
 57. Наредба №7 от 24 април 2014 г. на БНБ за организацията и управлението на рисковете в банките, Обн., ДВ, бр. 40 от 13 май 2014 г., с. 13.
 58. Наредба №8 от 24 април 2014 г. на БНБ за капиталовите буфери на банките, Обн., ДВ, бр. 40 от 13 май 2014 г., с. 2
 59. Определение за кредитен рейтинг, публикувано на страницата на Министерство на Финансите, www.minfin.bg
 60. Приложение към протокол 3 , издаден от БНБ по повод обявяването на резултатите по избор на изпълнител, публикуван на www.bnb.bg
 61. Протокол 3 от 26.10.2015, обявяващ общите резултати за избирането на изпълнител по ПКА и стрес теста
 62. Регистър на БНБ за регистрираните кредитни институции по ЗКИ.
 63. Регистър на регистрираните дружества специализирани в кредитиране по ЗКИ, публикуван на www.bnb.bg
 64. Реч на Жозе Мануел Барозу, председател на Европейската комисия в периода 2004-2014г. пред студенти на СУ „Св.Климент Охридски“
 65. Сравнителни данни на Евростат за продажбата на стоки от граждани и фирми, публикувани на ec.europa.eu
 66. Стратегия за развитие на електронното правителство Министерство на Финансите, публикувана на www.minfin.bg
 67. Указание за извършване на стрес-тестове в рамките на процеса на надзорен преглед (Преработена рамка), Българска народна банка, София, 2009 г.
 68. Устав на европейската система на централните банки и на европейската централна банка, официален вестник на ЕС от 26.10.2012г., достъпен на www.ecb.europa.eu/

Източници на чужд език

69. Bank for International Settlements. Remarks by mralangreenspan, chairman of the board of governors of the us federal reserve system, before the icba, lasvegas, nevada on 7 march 2001
70. Basel Committee on Banking Supervision, “Basel III: A Global Regulatory Framework for More Resilient Banks and Banking Systems”, rev June, 2011, BIS
71. Boeri, T., & Guiso, L. 2009. Subprime crisis: Greenspan’s legacy: Centre for Economic Policy Research.
72. Claude E. Shannon, N.J.A. Sloane, Aaron D. Wyner - Claude Elwood Shannon: *Collected Papers, теория на неопределеността и теория на несиметричната информация*, An Introduction to Information Theory: Symbols, Signals and Noise
73. Credit Suisse. Economic Briefings, #15, 2000, p.13 (<http://www.credit-suisse.com/en/home.html>).
74. Damodaran, A. (2011). *Applied Corporate Finance. 3rd ed. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc*
75. Davies, P. 2008. Sigma collapse ends shadow bank project. Financial Times, 1.X.2008.
76. *Directive 91/308/EEC* - Official Journal of the European Commission – OJ L 166, 28.06.1991, p.77-82; *Directive 2001/97/EC* - Official Journal of the European Commission – OJ L 344, 28.12.2001, p.76-82.
77. Directive of the European Parliament and of the Council 2000/46/EC of 18.09.2000 „On the taking up, pursuit of and prudential supervision of the business of electronic money institutions” – Official Journal of the European Commission (OJ L 275/39, 27.10.2000) - (<http://europa.eu.int/eur-lex/et/dd/docs/2000/32000L0046-ET.doc>).
78. eBanking Strategies in Europa 2003. - A Datamonitor Report, Apr 03 (<http://www.datamonitor.com/~//Products/DMV/Free/Report/DMFS1538>); ePayment technology in Europa and US: Cashing in on the payment revolution. - A Datamonitor Report, Mar 2002. (<http://www.datamonitor.com/~//Products/DMV/Report/DMVC0822>).
79. ECB Fails 25 Banks as Italy Fares Worst in Stress Test, Bloomberg Business, October 26, 2014, Black, J
80. ECB Financial Stability Review, Special Feature, December 2010, European Central Bank, Frankfurt am Main.
81. Federal Trade Commission (FTC). *Internet Auctions: A Guide for Buyers and Seller. February 2000; Federal Trade Commission (FTC). Internet Auctions: A Guide for Buyers and Seller. April 2003*
82. *Financial Action Task on Money Laundering. Report on Money Laundering Typologies 1998-1999. FATF-X. Februari 1999, Paris* (http://www1.oecd.org/fatf/pdf/TY1999_en.pdf).
83. Friedman M, A. Schwartz. *A Monetary History of the United States, 1867-1960*. Princeton, NJ. Princet. Univ. Press, 1963
84. Gorton, G. 2010. Slapped by the invisible hand : The panic of 2007. New York: Oxford University Press

85. Results of 2014 EU-wide stress test: Aggregate results, Report, European Banking Authority, 26 October 2014.
86. Reuters. 2007. S&p slashes siv-lite ratings on mortgage woes, 22.VIII.2007.
87. Rose & Spiegel , *The Olympic Effect 2009*, page 35
88. Stiglitz, J. 2009. Growing economic inequality lies at root of global crisis. Shanghai Daily, 17.III.2009.
89. *When Security First Network Bank needed a redesign they sought Genex expertise. Banking on Genex. Case Study.* May 2000. (http://www.denex.com/Images/Clients/Case_Study/asset_upload_file754_103.pdf);
90. Caprio, 1996 *World Bank Annual Conference on development economics*
91. Kaminsky, G., C. Reinhart, *The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance of Payments Problems, Board of Governors of the FRS, IFDP 544 / 1996*, p. 24.
92. Goldstein, M., P. Turner, *Banking Crises in Emerging Economies: Origin and Policy Options, BIS Economic Papers No. 46, Bank for International Settlements, Basle. 1996*
93. Mishkin, Frederic S. (1992): *Anatomy of Financial Crisis. Journal of Evolutionary Economics*, Vol. 2, p. 117.

Интернет ресурси

94. www.bnb.bg
95. www.ecb.europa.eu
96. www.minfin.bg
97. www.imf.org
98. <http://www.nsi.bg/bg/content/>
99. <http://www.unwe.acad.bg/faf/bulgarian/proqvi/popov.doc>
100. www.ec.europa.eu
101. www.economymagazine.bg
102. <http://ec.europa.eu/eurostat>

ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ И **ДОСТОВЕРНОСТ**

ОТ КИРИЛ ДИМИТРОВ ДИМИТРОВ,

**Докторант в Катедра „Финанси“ към Висше Училище по Застраховане и
Финанси – гр.София**

Декларирам, че представената от мен, за защита, дисертация на тема „Банковото кредитиране в България след приемането в ЕС“, за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“ е оригинална разработка и съдържа оригинални резултати, получени при проведени от мен научни изследвания /с подкрепата и съдействието на моя научен ръководител/.

Декларирам, че получените резултати, описани и публикувани от други учени, са цитирани по надлежният ред.

Декларирам, че настоящата дисертация не е представена пред други университети, институти и други висши училища, за придобиване на образователна и научна степен.

Юни 2018г.

Декларатор : Кирил Димитров Димитров